

CEP ÜNİVERSİTESİ

Türkiye'de Karikatür, Çizgi Roman ve Çizgi Film

ÜSTÜN ALSAÇ

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

Türkiye'de Karikatür, Çizgi Roman ve Çizgi Film

ÜSTÜN ALSAÇ
Yüksek Mühendis Mimar

İletişim Yayınları

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel
Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay
Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Remzi Abbas
Sayfa Düzeni: Filiz Burhan
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Sena Ofset (kapak)
İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 144 • ISBN 975-470-413-9
1. Basım: İletişim Yayınları, Nisan 1994
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1994
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel. 51622 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş , Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

İçindekiler

I. BÖLÜM
Karikatür 7
II. BÖLÜM
Çizgi Roman 13
III. BÖLÜM
Çizgi Film 20
IV. BÖLÜM
Türkiye'de Karikatür 24
Başlangıç Dönemi 26
Klasik Karikatür Dönemi 26
Çağdaş Karikatür Dönemi 28
Yeni Karikatür Dönemi 33
V. BÖLÜM
Türkiye'de Çizgi Roman 41
VI. BÖLÜM
Türkiye'de Çizgi Film 47
Değerlendirme 51
VII. BÖLÜM
Sonuç 63
VIII. BÖLÜM
Zamandizini 66
IX. BÖLÜM
Önde Gelen Sanatçılar 109
BİBLİYOGRAFYA 118

BİRİNCİ BÖLÜM
KARİKATÜR

Karikatür insanların, varlıkların, olayların, hattâ duygu ve düşüncelerin doğala ters düşen, olağanla çelişen, gülünç yanlarını yakalayıp bunları kimi zaman da yazıyla desteklenmiş abartılı çizimlerle bir gülmece anlatımına dönüştürme sanatıdır.

Karikatür İtalyanca "caricare" sözcüğünden türemiştir. Sözlük anlamı üst üste yüklemek, (resim gibi bir ortamı) taşıyabileceğinden çok ayrıntıyla doldurmaktır. Benzetme yoluyla abartmak, alay etmek anlamlarını kazanmıştır. İtalyan sanatçılarının bu tür abartılı çizimlere "caricatura" adını verdiği, sözcüğün Fransızca'ya da bu biçimiyle geçtiği anlaşılmaktadır. Daha sonra bütün dünyaya yayılan karikatür Türkçe'ye bu dilden girmiştir.

Karikatür anlatım aracı olarak genellikle abartılmış biçimbozmalar (deformasyonlar) içeren çizimler kullanır. Ama yalnız çizim kullanılacak diye bir koşul yoktur, yontu, kabartma, seramik gibi yaratı alanlarından yararlanabilir, fotoğraf, film gibi sanatları kullandığı olur. Çoğu kez abartma ve biçimbozma karşılığında kullanılan "karikatürize etmek" deyişinin anlattığı gibi yazında, tiyatro ve sinemada, hattâ müzikte bile uygulanabilir. Öykünme (taklit), nazire, parodi bu sanatlara özgü biçimbozma türleridir. Gölge oyunu ve kukla da karikatürleştirilmiş tiplerden yararlanır.

Karikatür iki ana kümeye ayrılır: İnsanların gülünç anlatımı olan portre karikatürü ile olayların gülünç yanlarını ortaya koyan konulu karikatür. Bütün öteki sanat yapıtları gibi karikatür de kendi başına var olabileceği gibi bir ileti

(mesaj), bir bildiri de taşıyabilir. Başka bir deyişle, karikatür yalnızca güldürmek, eğlendirmek için yapılabildiği gibi bir konu üstünde düşündürmek, bir olaya dikkati çekmek amacıyla da kullanılabilir. Karikatür geleneksel olarak toplumsal eleştiri amacına yöneliktir. Sanatçıları da yapıtlarının elden geldiğince çok sayıda okuyucu/izleyiciye ulaşmasını amaçlarlar.

Karikatürün en önemli iletim ortamı basılı yayın araçlarıdır. Bu alandaki teknolojik gelişmeler karikatürün üretim ve yayınlanış biçimini etkilerler. Karikatür basılmak üzere hazırlanan bir anlatım biçimidir. Yaşamı bir gazete ya da derginin ömrü kadardır. Onun için de anlık bir kıvılcım gibi çakması, iletisini elden geldiğince kısa ve yalın ama çarpıcı bir biçimde vermesi gerekir. Karikatür beklenmedik bir anda vurup kaçmasıyla gülme duyugusu uyandırır, hoşa giden, akılda kalan bu özelliği nedeniyle de ele aldığı konunun bilinç düzeyine çıkmasını sağlar.

Karikatürün uzun erimli etkisi de vardır. Bu, onun küçük iğnelemelerinin zaman içindeki birikimi ile olur. Süreklilik bir ölçüye kadar albüm adı verilen kitaplar biçiminde yayınlanmasıyla da sağlanır. Karikatür kitapları daha önce yayınlanmış yapıtların bir derlemesi olurlarsa belgesel özellik de kazanırlar.

Karikatür genellikle "kare" adı verilen bir alan içine yapılır. Konu gerektiriyorsa birden çok kare kullanılır ve buna "bant karikatür" dendiği de olur. Anlatımda yazıdan da yararlanılabilir. Genellikle konuşmaları ileten yazılar çizimin altına ya da içine yerleştirilir. Çizim karesinin üstüne bir açıklamanın getirildiği de olur. Çizimdeki figürlerin üstüne neyi anlattığını ya da simgelediğini belirten yazılar koymak artık uygulanmayan bir yöntemdir. Buna karşılık yeni karikatür konuşma balonlarından yararlanır. Anlatımı güçlendirmek amacıyla karikatüre özgü im ya da simgeler de kullanılır. Devinen bir nesnenin arkasındaki hız çizgileri, toz bulutları, büyük bir gürültüyü anlatan patlama yıldızları, şaşırma belirtisi olarak kullanılan ünlem ya da soru imleri

gibi şeyler bunların arasındadır.

Karikatürün gülme duygusu uyandıracak bir çizim olması gerekir. Bunu önce biçimi bozulmuş, abartılı çizimler sağlar. Ama gülme duygusu olayların doğal akışı içinde birden bire ortaya çıkan bir çelişkinin yakalanması, bir karşıtlığın, çarpıklığın kullanılmasıyla da elde edilir, belli özellik ve niteliklerin beklenmedik anlam kaydırmalarına uğratılması ya da yer ve zaman içinde durum ya da konum değiştirmesiyle de sağlanabilir. Bunun için gerekli her araç kullanılır, yanlış anlamalar, yinelemeler, sözcük oyunlarından, anıştırma (ima, ihsas), benzeşim ve andırışımlardan (analojilerden) yararlanılır. Korkulara, cinselliğe, toplumsal yasaklara (tabulara) yapılan gönderme ve değinmeler de bu duygunun uyandırılmasına yardımcı olabilirler.

Gülme duygusunu uyaran en önemli etken sözdür. Doğada kendiliğinden gülünç olan çok az şey bulunur. Her hangi bir nesne ya da olgunun gülünç bulunması, insanların onu başka bir şey ya da şeylerle karşılaştırmasıyla, bunlar arasında belli bir ilişki kurmasıyla sağlanır. Bu ilişki çoğunluk sözle kurulur, karikatürdeki karşılığı da yazıdır. Onun için gülmecenin en önemli öğesi olan söz karikatürde yazı olarak karşımıza çıkar, pek çok türünde onun ayrılmaz bir parçasıdır.

Gülme duygusunun oluşması için ele alınan olayın bir doğal akışı olmalı, karikatür de onda beklenmedik biçimde ortaya çıkan bir sapmayı yakalamalıdır. Bu anı hazırlayan bir gelişme dönemi, sonra da onu izleyen bir rahatlama dönemi bulunur. Karikatür tek bir çizim karesi içinde bunu gösterebilmeli, hem önceki gelişmeyi anlatmalı, hem de sonraki rahatlamayı duyumsatabilmelidir. Gülme duygusu uyandırmaktan çok şaşırma duygusu yaratmayı, çarpıcı (şok etkisi uyandırıcı), hattâ yadırgatıcı ve itici olmayı amaçlayan çizerler de vardır.

Gülme duygusu uyandırabilmenin koşullarından biri de zamanlamadır. Doğru yer ve zamandaki gülmecenin etkisi en yüksek düzeyde olur. Bu da güncel konuların izlenmesi,

ilgi odaklarının bilinmesine bağlıdır. Karikatürcülük bir tür hazırcevaplıktır, anında tepki verebilme yeteneğidir. Onun gazetecilikle yakın ilişki içinde bulunması biraz da bundan ötürüdür. Pek çok öteki sanatın konularını geçmiş ya da gelecek bir zamana kaydırabilmesine ya da daha genel bir geniş zaman içinde ele alabilmesine karşılık karikatür şimdiki zamana daha çok bağlıdır. Yaşamının görece kısa olmasına yol açan bu sınırlayıcı olguyu aşması, geniş bir okuyucu/izleyici kitlesine ulaşmasıyla, yani çoğaltılarak yaygın bir biçime getirilmesiyle dengelenir.

Bunların hepsini yapmak söylemekten daha zordur. Bir sanatçının onları gerçekleştirebilmesi için belli bir çizim becerisine sahip olmasının yanı sıra geniş bir bilgi ve kültür birikiminin, sağlam bir dünya görüşünün olması gerekir. Karikatürcülerin eleştirdikleri, hattâ yerdikleri konulara yeterince egemen olmamaları inandırıcılıklarını yitirmelerine yol açabilir. Günlük yaşamdaki olayları dolaylı yollardan ince bir gülmece anlatımına dönüştürecek zekâ kıvraklığıyla buluş gücü, duyuş ve seziş, yorum yeteneği de bunlara eklenecektir. Son olarak bu anlatım biçimini küçümsememek, ona karşı sevgi ve saygı duymak da önem taşır.

Karikatür beyaz kağıt üstüne çini mürekkebi ile çizilir. Kurşun kalemle yapılan taslak daha sonra uç ya da fırça kullanılarak çinilenir. Cetvel gibi yardımcı aygıtlardan yaralanılırsa da, sonuç çoğu kez serbest elle yapılmış bir çizimdir. Ele alınan konuyu anlatmak için kullanılan biçemleştirme (üsluplaştırma, stilizasyon) gerektiğinden çok ve yanlış ya da yanıltıcı biçimbozmaları içermemeli, yerleştirme ve düzenleme (kompozisyon), derinlikçizimleri (perspektifler) genel geçer kurallara çok aykırı olmamalı, çizilen figür ve nesnelerin hem kendi içlerinde hem de aralarındaki oranlarda göze batacak yanlışlar bulunmamalıdır. Bunlar olursa ya çizim rahatça okunamaz ya da dikkat yanlışların üstüne kayar, bu da anlatımın etkisini yitirmesine yol açar.

Karikatür genellikle gazete ya da dergilerde basılmak için yapıldığından çizimde uygulanan gölgeler, lekeler, noktala-

ma ve taramalar, renk kullanımı sınırlıdır, karikatürün basıldıktan sonra da okunabilir kalması için çizimin basım koşullarına uygun olması beklenir. Doğal olarak bu, bunların karikatürde hiç kullanılmadığı anlamına gelmez. Ama yapılacak gölgelemelerin, noktalama ve taramaların karikatürün anlatımına katkıda bulunacak, onu güçlendirecek bir işlevinin olması beklenir. Renkli bir karikatür de yalnızca öyle olsun diye boyanmış bir çizim değildir, renk onun gülmecesini vurguluyor, ilettiği bildiriyi pekiştiriyorsa kullanılır, yoksa gereksiz olan her şey gibi, dikkatleri dağıtmaktan başka işe yaramaz.

Karikatür basılmak için yapılır ama grafik sanatlara özgü tekniklerle ortaya çıkarıldığı, başka deyişle, bir çizim olduğu için o da öteki resim sanatı ürünleri gibi sergilenebilir. Bu özellik zamanla yalnız sergilenmek amacıyla hazırlanan karikatürlerin çıkmasına yol açmıştır. Bu tür karikatürler daha büyük boyutlu olmaları, daha çok ayrıntıyı gösterebilmeleri, tarama ve renk kullanımlarına daha serbest ve geniş olanak vermeleriyle gazete ve dergi karikatürlerinden ayrılırlar. Doğal olarak bu tür karikatürlerin çizilme süreleri de ötekilerden daha uzun olur.

Bir grafik sanattan yararlandığı, anlatım ortamı olarak çizimi kullandığı için karikatürün görsel bir yanı da vardır. Bunun için çizimlerin belli bir çekiciliğinin olması beklenir. Bu onların her zaman güzel ya da sevimli olması gerektiği anlamına gelmez ama başarılı bir grafik uygulamasının karikatüre katkısı olacağı da açıktır. Genellikle sanatçıların kendilerine özgü anlatım biçimleri, çizim biçemleri olur, öyle ki, çizgisine bakarak bir karikatürü kimin yaptığı anlaşılabilir. Zaman içinde gelişen bu olgu o sanatçının yapıtına bir özellik, ayrı bir tat kazandırır. Çok sık raslanmasa da çizerlerin kimi zaman o güne değin kullandıkları çizgiden sıkıldıkları, onu bırakıp bir yenisine geçtikleri görülür. Başarılı olmuş bir çizim biçemine başka çizerlerin öykündüğü de olur.

Karikatür eğlendirmek amacıyla kullanılabildiği gibi

eleştirmek, hattâ yermek amacıyla da kullanılabilir. Yergi kişilere yönelik olabileceği gibi topluma, toplumsal olay ve olgulara da yönelik olabilir. Bu nedenle karikatürün alışkanlıkları, toplum içinde ele alınması yasak ya da ayıp sayılan konuları (tabuları) sorgulayan, onları hiçe sayıp anlamsızlıklarını ortaya koyan bir yanı vardır. Onun için de toplumun baskı altında tutulan, ezilen kesimleri arasında tutulur, onlar tarafından bir anlatım, bir dışavurum aracı olarak kullanılır, hattâ bir başkaldırı biçimine bile getirildiği olur.

Bu noktada karikatürle ilgili iki yanlış kanıya değinmek yararlı olacaktır. Bunlar karikatürün bir hoşgörü sanatı olduğuna ve onun özgürlük ortamında en iyi biçimde gelişeceğine ilişkin savlardır. İnsanların fiziksel yapılarına ilişkin çarpıklıklarını, bozukluklarını abartarak ortaya serme biçimi olarak doğan, bunu da daha sonra toplumsal yaşama yöneltmiş olan karikatürün hoşgörü sanatı olduğunu öne sürmek kolay değildir. O eleştiren bir sanattır, hattâ belli bir saldırganlığından bile söz edilebilir.

Karikatürün özgürlük ortamında serpilip geliştiği ise tarihsel olarak kanıtlanmamaktadır. Tam tersine, ne zaman baskı yönetimleri olmuşsa çizgili gülmece sanatları da en parlak dönemlerini yaşamış, çizerleri yaratıcılıklarının doruğuna ulaşmışlardır. Bunun nedenleri arasında büyük bir olasılıkla karikatürün dolaylı anlatımlar kullanarak çağrışımlar uyandırabilme özelliği vardır. Ama daha da önemlisi gülmeceden (kimi zaman bir silah olarak) yararlanmasıdır. Karikatürün bu dönemlerde güçlü olduğunun en önemli göstergesi ondan çekinen yöneticilerin uyguladığı baskılardır. Sıkıntıların görece az olduğu yer ve dönemlerde ise iğnelemelerini nereye yönelteceğini bilemeyen karikatür sıradan magazin konularını işleyen bir yaratı alanı durumuna gelir.

İKİNCİ BÖLÜM
ÇİZGİ ROMAN

Karikatüre yakın bir yaratı alanı da çizgi romandır. O da benzer tekniklerle üretilir, benzer ortamlarda yayınlanır. Gene de onu karikatürün bir kolu olarak görmemek gerekir. Çizgi roman kendine özgü anlatım yöntemleri olan, özgün bir yaratı alanıdır.

Çizgi roman bildirisini art arda gelen sahneler yoluyla iletir. Resimden başka sanatlar da bu yöntemi kullanmışlardır: Kabartma, duvar resmi (fresk), cam resmi (vitray), kitap resmi (minyatür), kazıresim (oymabaskı, gravür) gibi. Hattâ yontu, dokuma, seramik, mozaik ile yapılmış örnekleri vardır. Günümüzde fotoğraf da (fotoroman) kullanılmaktadır. Ama en yaygını çizimlerle hazırlanan çizgi romandır. Çizgi roman çok çeşitli konuları ele alabilir. Anlatım aracı olarak öteki sanatlardan yararlanan eski örnekler tarihsel olayları ya da dinsel konuları işlemişlerdir. Daha çok çizimi kullanan çağdaş örnekler ise ağırlıklı olarak eğlendirici öyküler anlatmaya yöneliktirler. Onun için de çizgi romanı resim ya da çizim dizileriyle öykü kurgulama sanatı olarak tanımlamak çok yanlış olmaz.

Çizgi roman ele aldığı konuyu daha iyi anlatabilmek için yazıdan da yararlanır, bunu kendi koşullarına en uygun biçimde gerçekleştirecek yöntemler geliştirmiştir. Önceleri çizim karelerinin altında yer alan yazı daha sonra onların içine girmiştir. Konuşmalar, düşünceler "balon" olarak adlandırılan bölümlerde verilirler, gürültülerle ünlem sözcükleri çizim meâanı içinde boşlukta asılıymış gibi duran harf ya da bu amaçla kullanılan sözcüklerle anlatılırlar. Anlatımı

destekleyen özel im ve simgeler de kullanılır.

Çizgi romanın en önemli özelliği resim-yazı ilişkisi, hattâ bütünlüğüdür. Bu da okunup izlenmesine olanak sağlayan, anlaşılmasını kolaylaştıran belli biçimsel anlatım kalıpları aracılığıyla gerçekleşir. Sanatçılar bunları kullanırlar, okuyucu/izleyiciler de onları tanır, anlayarak doğru biçimde yorumlarlar. Bu nedenle çizgi romanın kendine özgü bir ikonografisinin, yani bir im dilinin varlığından bile söz edilebilir.

Çizgi romana özgü anlatım dilinin en önemli öğelerinden biri konuşma balonudur. Çok çeşitli türleri olmakla birlikte genel olarak çizimlerden ayrılacak bir biçimde, keskin çizgilerle, çoğu kez de daire ve elips biçiminde olur, ondan çıkıp bir kişinin başına yönelen bir üçgen ya da bir düz çizgi de onun (ya da içindeki konuşmanın) kime ait olduğunu, kimden çıktığını gösterir. Konuşma balonu kesik çizgilerle verilmişse bu onun içindekilerin fısıltıyla söylendiğini belirtir. Eğer balonun çerçevesi düz bir çizgi yerine bir bulutu andıracak biçimde daha çok yuvarlaklarla yapılmış ve kime ait olduğu da küçükten büyüğe doğru bir dizi daire ile belirtilmişse, bir düşünce balonuyla karşı karşıya olduğumuz anlaşılır, o da ilgili kişinin aklından geçenleri gösterir.

Konuşma balonunun ele alınışı da bir anlatım aracı olarak kullanılabilir. Vurgulanan, ya da yüksek sesle söylenen sözler daha büyük, daha koyu yazılırlar, bunların balonları daha büyük tutulabilir, hattâ sınır çizgilerinin çok kollu bir yıldız biçimini aldığı da olur. Çok yüksek sesle bağırmada sözcükler ünlem sözcükleri gibi balonsuz verilirler. Bu ve benzeri uygulamalar sevinme, şaşırma, korkma gibi çeşitli duygu durumlarını dile getirmek için kullanılırlar. Hattâ Fransızlarla Romalıların konuşmasını Latin harfleriyle, Yunanlılarınkini Grek abecesine benzeyen harflerle, Almanlarla Gotların konuşmasını da Gotik abece ile veren Asteriks örneğinde olduğu gibi, yazı çizgi roman kişilerinin kimliğini belirtmek için bile kullanılabilir. Çizgi roman karelerinin önünde, başında, arasında yer ve zaman belirtmeye yarayan

açıklamalar bulunabilir. Bunların elden geldiğince kısa tutulmasına özen gösterilir.

Çizgi romanı oluşturan çizimler de kareler biçiminde düzenlenirler. her kare öyküden bir salıneyi gösterir. Bunlar çerçeve çizgileriyle birbirinden ayrılırlar. Bu düzenleme de anlatımı vurgulamak ya da peşkiştirmek için kullanılır. Çizimlerin akışını rahatlatmak için serbest, çizimde gösterilen nesnelerin bir bölümünün dışarı taştığı çervelere, hattâ çerçevesiz çizimlere başvurulur. Eğer çerçeve kesin çizgilerle belirtilmemiş de düşünce balonlarında olduğu gibi küçük yuvarlaklarla oluşturulmuşsa, bu onun içinde geçenlerin düşünüldüğü, anımsandığı, tasarlandığı ya da düşte görüldüğü anlamına gelir.

Ünlem sözcük ve imleri çizgi romanda önemli bir rol oynarlar. Bir kapının hızla çarpılarak kapatılması çizimde uçları kalkık kapı kanatları olarak gösterildiği gibi hız çizgileri, patlama yıldızları ve kocaman yazılmış GÜMM!!.. gibi ünlem sözcükleriyle de pekiştirilir. Var olan ünlem sözcüklerinin yanı sıra çizgi roman için uydurulmuş olanlar da kullanılır. Bunlar, hattâ yabancı çizgi romanlarda kullanılanlar okuyucu/izleyici tarafından kolayca anlaşılır. Onların yanı sıra yıldız, kurukafa, şimşek, kara bulut, odun kesen destere gibi imleşmiş ya da simgesel anlamlar yüklenmiş çizim öğeleri de kullanılırlar.

Bütün bunlar çizgi romanın kurgusu açısından önem taşırlar. Karşılıklı konuşma ya da ünlem sözcükleri gibi yazıya bağlı anlatımlar çizimlerin yönünü, dizilişini, akışını etkilerler. Bunların çizimleri bozmadan kullanılması, çizgi romanın okunma/izlenme hızını olumsuz etkilemeyecek biçim ve oranda olması gerekir.

Çizgi roman da karikatür gibi, yani serbest olarak, beyaz kağıda çini mürekkebi ile çizilir. Çizilecek resim sayısının çok olması ya yalın bir çizginin benimsenmesine, ya da çizgi romanın uzun aralarla yayınlanmasına götürür. Bunlar istenmezse (genellikle kurşun kalemle yapılan) taslakları çizen ve onları çinileyenler arasında bir işbölümü yapılır. Kaligrafi

olarak adlandırılan yazıların yazılışı da önemlidir. Çoğu kez daha yumuşak ve içten oldukları için elle yazılmış yazılar baskı makinaları tarafından basılmış harflere yeğlenirler. Yalnızca bu işi yapan sanatçılar vardır. Çizgi romanda renk daha çok istendiğinden bitmiş çizimlerin boyanması işiyle de bir başka sanatçı ilgilenir. Doğal olarak bu takım çalışması içinde bir öykü yazarı da bulunabilir.

Eğer bir çizer yalnız hazırlanmış ilk taslakları temize çekmek gibi görece mekanik bir işi yapmıyor da çizgi romanın yaratılmasına doğrudan katılıyorsa, onun da belli bir bilgi ve kültür düzeyinde olması beklenir. Çizim becerilerinin yanı sıra öykü anlatma ve kurgulama yöntemlerini bilmesi, eleştirel bir bakış açısına sahip olması, ele aldığı konuya önemli yanlışlar yapmayacak ölçüde egemen olması, araştırıcı bir yapıya sahip olması sanatını olumlu biçimde etkileyecektir.

İlk örneklerininin karikatür çizgisiyle, yani biçemleştirilmiş ve abartılı çizimlerle hazırlanmış ve gülmece ağırlıklı olması, çizgi romanın kimi ülkelerde Türkçesi komiklikler, gülünçlükler anlamına gelen "comics", "funnies" gibi adlarla anılmasına yol açmıştır. Ama alanı daha sonra gerçekçi çizimler kullanan ve gülmece dışındaki konuları da işleyen bir biçimde genişlemiştir. Gerçekçi çizimleri kullanan çizgi romanların yanlış olarak resimli roman diye adlandırıldığı da olmaktadır. Bu deyiş var olan bir öykünün daha sonradan resimlendiğini anlatır, bunlarda yazıyla resim birbirine koşut giderler ama ayrı ayrıdırlar. Bu onların çizimlerini görmeyen birine yüksek sesle okunması durumunda daha iyi ortaya çıkar. Birinde açıklamaya gerek göstermeyecek bir metin varken ötekinde resimlerde neler olduğunu da anlatmak gerekir.

Çizgi roman da gazete ve dergilerde yayınlanmak üzere hazırlanır, onun da yaşam süresi kısadır. Daha kalıcı olması istenen derlemeler dergi ya da kitap olarak yayınlanırlar. Bir çizgi romanda resim karelerinin sayısı, içinde yer alacağı yayın ortamına göre değişir. Günlük gazetelerde 3-4, pazar

ekleri ile dergilerde 12-15 kare kullanılır. Çizgi roman dergi ve kitaplarında ise daha çok çizim karesi art arda gelebilir. Çizgi romanın niteliğine göre anlatılan öykü ya bir kerelik, ya da sürekli olur. Bunun öyle ya da böyle olması gülmecenin yerine oturmasını ya da olay akışında ilgi çekiciliğin sürmesini sağlayacak kurgulama tekniklerinin uygulanmasını etkilediği için önem taşır.

İster gülmece ağırlıklı, ister başka konulu, ister bir kerelik ister sürekli olsun, çizgi romanın en önemli özelliği, bir ya da daha çok sayıda tip yaratarak onları kullanmasıdır. Adındaki çizgi sözcüğü çizilerek yapıldığını anlatırken roman sözcüğü de bu sürekliliği belirtir. Süreklilik taşımayan kısa anlatımlar çizgi öykü olarak adlandırılırlar.

Çizgi roman tipleri zaman içinde çok belirgin, neredeyse değiştirilemeyecek özellikler kazanırlar, tıpkı bir oyun, bir roman kahramanı, ya da gerçek bir insan gibi, olaylar karşısında kendilerine özgü davranışlar sergilemeye başlarlar. Bu karakter biçimlenmesinde çizgi romanı hazırlayanlar kadar onu yayınlayan ve izleyenlerin de katkısı vardır. Ondaki en küçük bir sapma bile çizgi romanın sevilirliğini, dolayısıyla yaşamını etkileyebilir. Öykülerin başarısı biraz da bu özelliğin ustaca kullanılmasına bağlıdır. Çizgi roman sanatçılarının bu değiştirilemezlikten sıkıldıkları, onu kırmak için yollar aradıkları görülür. Bu nedenle başarılı bir çizgi romanı bırakıp yepyeni bir başkasına başlayan çizerler olmuştur.

Çizgi romanın çekiciliği biraz da sürekliliğinden kaynaklanır. Okuyucu/izleyicileri onları tıpkı bir tefrika gibi, bir arkası yarın dizisi gibi her gün, her hafta görüp izlemek isterler, bu zamanla bir alışkanlık oluşturur, hattâ tutkuya dönüşür. Zaman zaman öykülerin gerilimi düşük, gülmeceleri zayıf bile olsa, onlar kahramanlarının bir sonraki sayıda neler yapacağını ilgiyle beklerler.

Çizgi romanlar masal özellikleri taşırlar. Kahramanlarının doğaüstü yetenekleri olur, yaşlanmazlar, evlenip çoluk çocuYa karışmazlar, ölmezler, ya da bunlar olursa bir sonraki macerada göz ardı edilirler. Yaşamlarını sürdürmek için

yapmaları gerekli işleri ancak öykü gerektiriyorsa yaparlar. Cinsellikleri vurgulanmaz, zaman ve yer kısıtlamalarından etkilenmezler. Bu kahramanlar iyinin ve doğrunun yanında yer alıp kötülük ve yanlışlıklarla savaşırlar, çoğu kez de bu işten yüz akıyla çıkarlar. Onların uygunsuz davranışları olmaz, olursa da sevimlileştirilerek zararsız bir biçime sokulurlar. Öyküler de belli davranış biçimlerinin iyi ve doğru olduğunu anıştıran küçük bir dersle biter.

Çizgi romanda ilgi çekiciliği sağlamak için kahramanlara yer ve zaman içinde yolculuklar yaptırılır. Zaman zaman yeni tiplerin yaratılması da başvurulan yollardan biridir. Bunlar ya asıl kahramanı destekleyici, ya da ona karşıt kişiler olurlar. Asıl kahramanı desteleyen tipler ya onun gibi güçlü bir kişilik taşırlar ve onunla işbirliği yaparlar, ya da daha silik bir kişilik taşıyarak onun güçlü yanlarının vurgulanmasını sağlarlar. İzleyicilerin ilgisine bağlı olarak olumlu ya da olumsuz, güçlü ya da güçsüz, yeni yaratılan bir tipin asıl kahramanı ikinci plana iterek baş role geçtiği de görülür.

Çoğu kez iyilerden yana olan çizgi roman kahramanlarının karşısına kötülüğü simgeleyen tipler yerleştirilir. Kimi çizgi romanlarda bunlar da en az asıl kahraman kadar süreklilik taşırlar, yenilirler ama ortadan kalkmazlar, bir sonraki öyküde yeniden karşımıza çıkarlar. Çizgi roman da işlediği öyküye koşut olarak bu iki (baş) kahraman arasındaki çekişme üstüne kurulur. Buna karşılık sıradan tipleri ele alarak konularını günlük yaşamda raslanacak türden olaylar üstüne kuran, bunların oluşturduğu gülmece ya da gerilimlere dayanan, hattâ kahraman olarak olumsuz tipler kullanan çizgi romanlar da vardır.

Çizgi romanda çizimlerin hem anlatımı eksik bırakmayacak, hem de söylenmek istenenden fazlasını göstermeyecek, uygun bir ayrıntı düzeyinde, düzenli bir biçim ve sırayla birbiri ardına getirilmiş olması gerekir. Bu nedenle kurgu önem taşır. Çizgi romanda da sinemadakine benzer anlatım tekniklerine başvurulur. Bunlar arasında kişi ya da nesnelerin yakın, orta, uzak plan gösterimleri, bir sahneden öte-

kine geçişler, görüntüyü yavaş yavaş büyütmek ya da küçültmek (yaklaştırmak ya da uzaklaştırmak, zoom), olay akışı içinde geri dönüşler yapmak (flash back), siyah-beyaz karşıtlıYını ya da kişi ve nesnelerin göğe vuran izlerini (gölgelerini, silüetlerini) kullanmak, görüntüyü abartılı bir biçimde yukardan aşağıya ya da aşağıdan yukarı bakılıyormuş gibi düzenlemek, görüntüyü baygınlık, uyku sersemliği, sarhoşluk etkisi altında görülüyormuş gibi bulanık ya da birden çok çizgiyle iletmek, küçük karelerin tek düzeliğini kırmak amacıyla bir kaç kareyi kapsayan büyük (panoramik) resimler kullanmak gibi şeyler vardır. Ayrıca çizimlerin iç içe geçirilmesi, üst üste bindirilmesi, çizimde yer alan varlıkların çerçeve çizgisinden dışarı taşması gibi anlatımlardan da yararlanılır. Bunların hepsi öyküyü görsel açıdan pekiştirirler. Günümüzde bu işler için aynı görüntüyü arka arkaya bir kaç kez yineleyen, hattâ onu büyütüp küçülten fotomekanik yöntemler, eşbasım aygıtları (fotokopi makinaları) gibi yardımcı araçlar kullanılmaktadır.

Çizgi roman da bir grafik sanattan yararlanır, anlatım ortamı olarak çizimi kullanır. Onun çizimlerinde de belli bir çekicilik olması istenir. Başarılı grafik uygulamaları onun da anlatımını güçlendirir. Çizgi roman sanatçılarının da kendilerine özgü anlatım biçimleri, çizim biçemleri vardır, onları da kimin yaptığı anlaşılabilir. Çizgi romanda olayın nerede geçtiğini anlatan arka plan çizimleri önem taşıyabilir. Onların ayrıntılarına, düzenlenmesine, oranlarına, derinlikçizimlerine özen göstermek gerekir. Bunlardaki yanlışlar dikkatleri çekerek çizgi romanın okunup izlenmesi üstünde olumsuz etki yapabilirler, bu da gerektiğinde bir çizgi romanın yaşamını etkileyebilir.

Çizgi roman bir öykü anlatır. Bu özelliğiyle yazın sanatlarına da yakınlığı vardır. Başka sanatlarda olduğu gibi o da ya kendi başına vardır ya da bir ileti vermeye, bir bildiri iletmeye yönelmiş olabilir. Öyle ya da böyle olması onun özelliklerinden bir şey yitirmesine yol açmaz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÇİZGİ FİLM

Çizgi film de karikatüre ve çizgi romana yakınlığı olan ama tümüyle başka bir yaratı alanıdır. Onun da kendine özgü yaratma teknikleri, anlatım dili ve yayınlanma ortamı vardır. En önemli öğesi devinimdir, anlatacağını onun aracılığıyla anlatır, uyandıracağı etkileri onu kullanarak sağlar. Bunun yanı sıra hızdan, yinelemelerden de yararlanır.

Çizgi film sinemanın sağladığı olanakların geliştirilmesine dayanan bir anlatım biçimidir. Sinemada çekim aygıtı (kamera) bir devinimin birbirini izleyen aşamalarını belli bir hızla film şeridi üstüne kaydeder. Tek tek çekilen bu resimlerin uygun bir hızla birbiri ardına beyaz perdeye yansıtılması da gözde kesintisiz bir devinim oluyormuş izlenimi uyandırır. Doğal hız göz önünden saniyede 24 resimin geçmesidir. Çizgi filmde devinimi gösterebilmek için her biri bir öncekinden biraz farklı, ayrı ayrı resimler hazırlamak, bunları tek tek filme almak gerekir. Bu resimler art arda dizilir ve beyaz perde üstünde oynatılırlarsa, canlıymış gibi etki uyandırırlar.

Çeşitli canlandırma teknikleri vardır. Bunların en yalını temel figürün bir arka plan üstünde yürütülmesidir. Çizimlerle sağlanan devinim duygusunun yanı sıra kameranın yaklaşıp uzaklaştırılması, sağa sola götürülüp getirilmesi gibi yollar da kullanılır. "Çevrimsel canlandırma" adı verilen bir teknikte ise yürüme ya da koşma gibi yinelemeli devinimler arka arkaya bir çok kez filme alınarak çizimlerin sayısı azaltılır. Bir başka teknik de resimleri art arda üç film karesi üstüne almaya dayanır, böylece resim sayısını saniyede 8'e

kadar indirme olanağı vardır. Bu yöntem devinimin kesik kesik görünmesinin sakıncalı olmadığı durumlar için uygundur. Bir kısa filmde yaklaşık 45 - 50 bin resim vardır. Disney şirketi tarafından gerçekleştirilen *Güzel ve Çirkin* adlı uzun çizgi filmde 226 000 kare kullanılmıştır.

Çizgi film yapılırken önce bir kurgu hazırlanır. Sonra bu sahnelere ayrılır. Baş canlandırmacı her parçanın önemli aşamaları için taslaklar yapar, öteki çizerler de bunları temize çekerek aralarındaki boşlukları doldururlar. Çizimler saydam selüloitler üstüne yapılır, böylece başka başka çizimler üst üste getirilebilir ve arka plan gibi sürekli yinelenen çizimlerin her sefer yeniden yapılması gerekmez. Çizimleri doğrudan doğruya film üstüne yapmaya dayanan teknikler de geliştirilmiştir. Görüntüler önden arkaya doğru aşama aşama özel cam katmanları üstüne çizilir, bunlar da daha sonra birbirleri üstünden başka başka hızlarla kaydırılırlarsa, yalnızca derinlikçizim (perspektif) uygulamasıyla sağlanandan daha etkili bir üç boyutluluk izlenimi yaratılabilir. Bugün çizgi film yapımında bilgisayarlardan da geniş ölçüde yararlanılmaktadır.

Çekiciliğinden dolayı çizgi filmde renk daha çok kullanılır. Çizimlerin içi dışçizgiler (konturlar) bozulmayacak biçimde, genellikle arkadan boyanır. Daha az vurgulanmalarına karşın arka plan çizimleri de önemlidir çünkü devinim duygusunun uyandırılmasında temel figür kadar onların da katkısı vardır. Çizgi filmin çeşitli bölümlerinin hazırlanmasını o alanda uzmanlaşmış çizerler üstlenebilirler. Çizer sayısı ne kadar az olursa filmler o kadar kısa, uygulanan canlandırma teknikleri sınırlı, çizimler de yalın olur. Karikatür çizgisi ile ve gülmece ağırlıklı olanların yanı sıra gerçekçi çizgilerle gülmece dışı konuları işleyen çizgi filmler de vardır. Bir kerelik ve diziler biçiminde hazırlananları olabilir.

Çizgi filmde konuşmaların, ünlemlerin, öteki ses ve gürültülerin çizim biçiminde verilmesine gerek yoktur, bu seslendirme ile karşılanır. Burada çizimle ses arasındaki eşleştirme (senkronizasyon) önem taşır. Çizgi filmde de hız

çizgileri, patlama yıldızları, toz bulutları türünden im ve simgelerden yararlanılır. Kimi filmlerde anlatımı vurgulamak amacıyla ünlem sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir. Müzik de etkili bir anlatım destekleyicisi olarak kullanılır.

Çizgi film de bir öykü anlatır, onun da bir kurguya dayanması gerekir. Öteki sinema türleri gibi o da yalnız kendi başına var olabileceği gibi bir ileti vermesi, bir bildirisinin olması istenebilir. Eğitici, öğretici, belgesel olabilir, tanıtmacılık alanında kullanılabilir. Bunlar onun özelliklerinden bir şey yitirmesine neden olmazlar.

Çizgi filmde de çizgi romanda olduğu gibi bir ya da daha çok tip yaratılabilir ve bu kahramanların başından geçenler anlatılır. Bunların diziler biçiminde ele alındığı da olur. Bu tür diziler genellikle çizgi roman dizilerinin özelliklerini taşırlar. Onlarda da yeni tiplerin eklenmesiyle, kahramanların alışıldık davranış kalıplarının değiştirilmesiyle, hattâ o zamana kadar birbirinin karşısında olanların dost olmalarının sağlanmasıyla yenilenme ve çeşitlilik kazandırma yoluna gidilir.

Çizgi film de bir kerelik bir izlence oluşturur, yani o da kısa yaşamlıdır. Ancak son zamanlarda yaygınlaşan video onları biriktirilebilir ve istendiği zaman yeniden izlenebilir duruma getirmiştir. Karikatür, çizgi roman ve çizgi filmin en önemli ortak yanı, bir kez yaratıldıktan sonra çok kolay çoğaltılabilir, dolayısıyla geniş kitlelere seslenebilir olmalarıdır. Çizgi film yaratıcıları da genel olarak karikatürcü ve çizgi romancıların özelliklerini taşırlar. Buna belki bir de sinemanın anlatım olanaklarını bilip kullanma eklenebilir.

Her üç yaratı alanı ile gerçek dış dünya arasında benzerlik ya da belli bir anıştırma bulunabilir. Bu ne kadar güçlü olursa olsun karikatür de, çizgi roman da, çizgi film de yeni bir yaratıdır, kendine özgü kurallar uyarınca kurulan, insan elinden çıkma bir yapıttır. Onları gerçeğin kendisi olarak değil, onun bir benzerini gösteren yanılsamalar (illüzyonlar) olarak görmek gerekir. Üçü de kullandıkları çizim ortamı

gereği en olmayacak düşleri gerçekmiş gibi gösterme gücüne sahiptir. Onlarda krallar armuda dönüşür, hayvanlar konuşur, uçamayan varlıklar uçabilirler. Gerçek dünyada geçerli olan fiziksel, yaşambilimsel ve toplumsal yasalardan bağımsız olabilme özellikleri onların dayanılmaz çekiciliklerini sağlayan en önemli etkendir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE KARİKATÜR

Başka yerlerde olduğu gibi Türkiye'de de karikatür basılı kitle iletişimi araçlarının yaygınlaşmasına koşut olarak gelişmiştir. Tanzimatı izleyen yıllarda gazete ve dergilerin çoYalması, baskı tekniklerindeki ilerlemeler, grafik sanatlarından yararlanmayı da birlikte getirmiş, gazetelerde, dergilerde haberleri anlatan ya da destekleyen çizimler, resimleme çalışmaları görülmeye başlamıştır. Bir süre sonra bu anlatım biçimlerinden eğlendirme amacıyla yararlanma düşüncesi ortaya çıkmış, bu da eleştirel gülmeceye giden yolu açmıştır. Zamanla bu işin uzmanı olan sanatçılar yetişmiş, hattâ ağırlıklı olarak bu tür çizimlere dayanan gülmece gazete ve dergileri yayınlanmıştır.

Karikatür Batı etkisi altındaki sanatlardan sayılır. Yeni bir anlatım türü olmasına karşın görece çabuk benimsenmesinin nedeni geleneksel Türk sanatları arasında ona yakın özellikler taşıyan yaratı alanlarının bulunmasıdır. Kitap resmi (minyatür) çizgiye dayanan bir resim sanatıdır. Olağan dışı öyküler anlatmak için de kullanılan bu resimlerde zaman zaman oldukça abartılı anlatımlara raslanır. Onun bir saray sanatı olduğu söylenebilir ama Osmanlı-Türk kültüründe "çarşı ressamları" adını taşıyan sanatçılar da olmuştur. Onların 19. yüzyılın ortalarına kadar söylenceleri, dinsel konuları, günlük yaşamı görüntüleyen yapıtlar ürettiği bilinmektedir. Sanat tarihleri nakkaşların, yani minyatür ressamlarının arttırmacı çalışmalarına karşı, çarşı ressamlarının eksiltmeci bir yol benimsediğini anlatırlar. Nakkaşlar resimlerine renk, yaldız, ayrıntı, süs gibi şeyler eklerken çarşı

ressamları gereksiz her şeyi çıkarmışlar, bu tutumluluklarıyla da karikatüre yaklaşmışlardır.

Bir perde oyunu olan Karagöz'de kullanılan figürler de abartılı çizgilerle biçemleştirilmiş, gülünüç tiplerden oluşurlar. Bu oyunun başta Karagöz ile Hacivat olmak üzere kimi başkişileri çok belirgin tipleme örnekleridir. Karikatürün en önemli öğesi olan gülmece ise eski çağlardan beri Anadolu insanının kullandığı bir anlatım, bir dışavurum biçimi olmuştur. Türkler de Nasrettin Hoca, Bektaşi, Kayserili, Laz fıkrası gibi sözlü gülmece örnekleriyle bu birikime katkıda bulunmuşlardır. Ortaoyunu gibi gösteri sanatları da karikatürize edilmiş tiplere, gülünç olaylara dayanırlar, başka bir deyişle gülmeceyi kullanırlar.

I. Başlangıç Dönemi

Bilinen en eski Türk karikatürü 1867 yılında, adı daha sonra İstanbul olan *Ayine-i Vatan* gazetesinde çıkmıştır. Teodor Kasap 1869'da ilk Türk gülmece dergisi olan *Diyojen*'i yayınlamış, karikatürlerini de büyük bir olasılıkla kendisi çizmiştir. Onu başka dergiler izlemişse de bu uygulama çabuk sona ermiştir. II. Abdülhamit'in kurduğu baskı yönetimi gazete ve dergilerin çıkmasını engellemiş, az da olsa çıkanlarda eleştiri amaçlı gülmeceye izin vermemiştir. Onun için bu dönemde karikatür daha çok Türkiye dışında yayınlanan gazete ve dergilerde sürmüştür. 1908'de II. Meşrutiyet'in duyurulmasından sonra yayınlar, özellikle de gülmece dergileri yeniden çoğalmış, bu da karikatürün canlanmasına yol açmıştır. Adları bilinen ilk Türk karikatürcüleri bu dönemde görülürler.

İlk dönem Türk karikatürünün özelliği çizimlerinin resim gibi oluşudur. Başka bir deyişle, karikatür gerçekçi çizimler üstüne kurulur. Gülünçlük resimlerin düzenlenişi, konunun ele alınışıyla, olmadık bir kurgu, beklenmedik bir yerleştirmeyle, benzetmelerle, bir zıtlığın, olumsuzluğun vurgulanışıyla elde edilir. Gülmeceyi iletmek daha çok yazıya düşer.

Üst yazılarda açıklamalar, alt yazılarda da karşılıklı konuşmalar yer alır. Ayrıca çizimde gösterilen figürlerin üstüne kim ya da ne olduklarının yazıldığı olur. Batılılaşma çabalarına Türklerin dışındaki Osmanlı uyrukları da katkıda bulunduklarından, tiyatro ve mimarlıkta olduğu gibi, karikatürde de Rum ve Ermeni kökenli sanatçıların adına çokça raslanır. İlk dönem karikatürcüleri arasında Ali Fuat Bey'in yanı sıra Nişan Berberyan, Tınghı, Santr, Opçanadassis gibi adlar vardır. Pek çok karikatür de imzasız olarak yayınlanmıştır.

İkinci Meşrutiyeti izleyen dönemde Sedat Nuri (İleri), Scarselli, A. Rigopulos gibi adlar görülür. Avrupa karikatürünü bilen bu çizerlerin kıvrak anlatımlarına karşı Mehmet Baha, Halit Naci, Münir Osman, Cevat Nuri eski durağan çizgiyi sürdürmüşlerdir. Dönemin önde gelen sanatçısı ise Cemil Cem'dir. Özellikle güçlü portre karikatürcülüğü ve hem yönetimde olanları, hem de karşıtlarını gülmece ve eleştiri konusu yapması, bu çizerin ününü pekiştirmiştir.

İlk albümlerin yayınlanması da bu döneme raslar. Daha önce, 1890'lı yıllarda Yusuf Franko Paşa'nın Dışişleri Bakanlığı görevlisiyken çizdiği portre ağırlıklı karikatürleri yurt dışında bastırması sayılmazsa, ilk Türk karikatür albümü Cemil Cem tarafından 1909'da çıkarılmıştır. Cumhuriyet döneminde yayıncılık alanındaki çalışmalarıyla ünlenen Sedat Simav ise 1918'de bir sergi açmış, burada gösterdiği yapıtlarını da *Yeni Zenginler* adlı bir kitapta toplamıştır.

II. Klasik Karikatür Dönemi

Türk karikatürünün ikinci dönemi Cumhuriyet'in kurulmasını izleyen yıllar içinde biçimlenmeye başlar. Atatürk Devrimleri bu dönemde Türk toplumunu etkileyen, onun çağdaş yaşam biçimlerine yönelmesini sağlayan en önemli toplumsal olaydır. Bunlardan biri olan Harf Devrimi'ni karikatür üstündeki etkisi nedeniyle anmak gerekir. 1928'de yeni Türk abecesinin benimsenmesi kısa bir süre içinde okur

yazar sayısını çoğaltmış, basın yayın yaşamında önemli bir canlanmaya yol açmıştır. Gazete ve dergilerin çoğalması ile karikatür de günlük gazetelere girmiştir. Klasik olarak adlandırılabilecek bu dönem karikatüründe önce çizgi değişmeye başlar. Önceki dönemin sonlarına doğru kendini gösteren yalınlaşma daha hızlanmıştır. Artık en küçük, diyelim ki, başka başka kumaş dokuları gibi ayrıntılar gösterilmez olur. Karikatürün gündelik olmaya başlayışı da bu ayrıntı düzeyinde çalışmayı olanaksız kılmaktadır. İnce ince işlenmiş bir resim yerine yalnız ana çizgileriyle iletilen bir anlatım oluşmaya başlar. İnsanların dışındaki varlıklar da abartılı biçim bozmalarına uğratılırlar. Bir Türk evi devrilivereceğmiş gibi yana doğru eğilmiş olarak çizilir, tramvay ya da otomobil gibi taşıtlar sanki canlıymış da hızla bir yere koşuyor ya da aşırı yüklenmekten dolayı acı çekiyorlarmış gibi gösterilirler.

Çizim düzeyindeki bir başka gelişme de anlatımda bir bölümü Batı karikatüründen alınmış simgelerin kullanılmasıdır. Oaşıran birinin şapkası uçar, baş üstünde uçuşan yıldızlar o kişinin sersemlediğini anlatır. Ülkeler belli bir insan ya da hayvanla gösterilirler, barışı ağzında zeytin dalı tutan bir güvercin simgeler, savaş bir Romalı asker kılığındadır. Koca kafalı dünya da dertli dertli başına gelenleri izler.

Yazı bu dönemde de gülmeceyi ileten en önemli öğedir. Karikatür çoğu kez resimlendirilmiş bir fıkra gibidir. Genellikle alt yazı biçimindeki yazılı anlatımda da bir önceki döneme göre bir yalınlaşma gözlenir. Artık olayın hangi ortamda geçtiği, konuşmaların kimler arasında yapıldığı gibi çizimde açık seçik görülen şeyler bir de yazıyla iletilmezler. Tümüyle yazısız anlatımların kullanıldığı da olur ama bunların sayısı çok deYildir.

Dönemin en önemli sanatçısı Cemal Nadir Güler'dir. 1928'de *Akşam* gazetesinde günlük karikatürler çizmeye başlayan bu karikatürcü, sağlam çizgisi ve ince gülmece anlayışıyla bu sanatın sevilmesine yol açmıştır. Gülmece ve

çocuk dergileri için çizmiş, kendi de bu tür dergiler yayınlamıştır. Genç karikatürcüleri özendirmiş, ilk kadın karikatürcü Selma Emiroğlu'nu desteklemiştir. Önde gelen öteki adlar arasında Ramiz Gökçe, Ratip Tahir Burak, Kozma Togo, Salih Erimez, Orhan Ural gibi sanatçılar vardır.

III. Çağdaş Karikatür Dönemi

Bir sonraki dönem 1950'de başlar. II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Türkiye'nin dış dünyaya açılmasına, politik ve ekonomik alanlardaki serbestleşmesine koşut olarak basın yayın yaşamında gözlenen canlanma ve çeşitlenme karikatüre de yansımış, onda bir değişim süreci başlatmıştır. 1970'lere kadar süren bu anlayışın en etkili olduğu dönem 1950-1960 arasıdır. Bu dönemin kimi önde gelen temsilcileri günümüzde de yapıt vermeyi sürdürmekte, ayrıca pek çok genç çizer benzer ilkeleri uygulayan çalışmalar yapmaktadırlar.

Çağdaş karikatür dönemi olarak adlandırılabilecek bu dönemin en önemli yeniliği çizimde olmuştur. Belli bir yalınlaşma sürecinden geçmiş de olsa klasik dönem karikatürü anlatımı doğrudan desteklemeyen soba dibine kıvrılmış kediler, çatılardan sarkan nazarlıklar türünden pek çok ayrıntıyla doludur. Çizimler derinlikçizim (perspektif) kurallarına uygundur. Çok çeşitli noktalama ve tarama türleri kullanılmasa bile çizimler siyah-beyaz karşıtlığından olabildiğince yararlanırlar. "1950 kuşağı" adıyla bilinen genç karikatürcüler yapıtlarını bunlardan da arındırmış, gülmeceye katkısı olmayan tüm ayrıntı ve grafik anlatımları çizimden çıkarmışlardır. Siyah alanlar, gölge, doku belirten noktalama ve taramalar, hattâ derinlikçizim elden geldiğince az kullanılır. Başka ülkelerdeki gelişmeye de koşut olan bu yaklaşım bir süre sonra karikatürün "çizgiyle gülmece yapma sanatı" olarak tanımlanmasına yol açmıştır.

Çağdaş karikatürün bir özelliği de önceki dönemde uygulanan çok tipli karikatürden vaz geçmesidir. O zamana

kadar çizerler konu aldıkları kişilerin her biri için ayrı, onların davranışlarına, yaptıkları işlere uygun tiplemeler yapmışlardır. Çağdaş karikatürcüler tek bir tip yaratarak onun çeşitlemelerini kullanmaya başlamışlardır. Anlatım olarak daha zor olan bu yöntemle karikatür tek tek kişilerden çok insanı, insanları konu alan bir görünüm kazanmıştır. Bu yol çok genel bir çizim becerisi edinmenin dışında her karikatürcüyü kendine özgü bir tip yaratmaya, özgün, neredeyse yinelenemez bir çizgi biçemi geliştirmeye de götürmüştür.

Çizgideki tutumluluk yazıya da yansır. Gülmeceyi ileten yazı artık kendi başına var olan bir fıkra değildir, çizimi bütünleyen, ancak onunla birlikte olduYu zaman anlam kazanan bir öğe durumuna gelmiştir. Yalınlaşmanın uç noktası olan yazısız anlatımlar daha çok önemsenmeye başlamıştır. Yeni anlayışı uygulayan sanatçılar arasında Turhan Selçuk, Ali Ulvi Ersoy ve Ferruh Doğan önde gelirler. Eflatun Nuri Erkoç, Nehar Tüblek, Semih Balcıoğlu, Altan Erbulak ve Oğuz Aral da dönemin belli başlı karikatürcüleri arasındadırlar. 1940'lı yıllarda yaptıYı toplumsal içerikli karikatürleriyle tanınan Mim (Mustafa) Uykusuz ile Şadi Dinççağ kendilerini yenileyerek bu akıma katılmışlar, Necmi Rıza Ayça ile Hüseyin Mumcu ise klasik çizgiyi sürdürmüşlerdir. Onları 1950-B kuşağı olarak adlandırılabilecek Yalçın Çetin, Tonguç Yaşar, Erdoğan Bozok, Tan Oral, Tekin Aral, Yurdagün Göker gibi sanatçılar izlerler.

Bu dönemle başlayan yenilenme aynı zamanda bir kuşaktan ötekine geçiş sorunudur da. Çağdaş karikatürcüler yeni anlayışa sarılarak eskiye karşı çıkmışlar, hattâ kendileri gibi çizmeyenlere karikatürcü denmeyeceğini bile ileri sürmüşlerdir. Bu dönem karikatürün sevilip yaygınlaşmasına önemli katkıda bulunmuştur.

Bu dönem çizerlerinin çeşitli yurt içi ve yurt dışı başarıları olmuştur. 1950 kuşağına ilk ödülü 1953'deki Yunus Nadi Karikatür yarışmasının birincisi olan Orhan Doğu kazandırmıştır. Türkiye'deki en eski karikatür yarışması 1936'da *Akşam* gazetesi tarafından okurları arasında düzenlenmiştir.

1946'da *Akbaba* dergisi de bir yarışma açmıştır. Bu dönemde yapıtlarının ödüllendirilmesinin genç çizerlerin kendilerine olan güvenlerini arttırdığı da söylenebilir. Yukarda anılan ilk başarıyı 1955'de Turhan Selçuk ile Ferruh Doğan'ın Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin düzenlediği karikatür yarışmasında ödül almaları izlemiştir.

Bütün bunlar Türk karikatürcülerinin kendilerini uluslararası alanda da kanıtlamaya götürmüştür. Daha önce Sedat Nuri İleri'nin yurt dışında öğrenciyken katıldığı bir yarışma ve aldığı ödül sayılmazsa, Türk karikatürcülerinin uluslararası alana açılmaları 1932'de Avusturya'da düzenlenen bir sergiyle olmuştur. Bunu 1937'de İngiltere kralının taç giyme töreni nedeniyle Londra'da açılan ve Ramiz Gökçe, Münif Fehim Özarman ile Necmi Rıza Ayça'nın yapıtlarından oluşan sergi izlemiştir. İki yıl sonra gene Sedat Nuri İleri Paris'de bir sergi açmıştır. Daha yakın zamanlarda Eflatun Nuri Erkoç'un 1952'de Londra'da düzenlediği sergi vardır.

Turhan Selçuk'un 1956'da İtalya'nın Bordighera kentinde düzenlenen karikatür yarışmasında ikincilik ödülünü kazanmasıyla Türk çizerlerinin uluslararası yarışmalarda adlarını duyurma dönemi başlar. Turhan Selçuk'u öteki karikatürcülerin başarıları izlemiş, bunlar 1960'lı, 70'li ve 80'li yıllarda da sürmüştür. Nehar Tübiek 25'in üstündeki uluslararası ödülüyle gerçek bir rekorcudur. Semih Balcıoğlu'nun *Güle Güle İstanbul* adlı yapıtı ise 1982'de İtalya'nın Pescera kentinde yapılan en iyi karikatür kitabı yarışmasında birincilik ödülü kazanmıştır. Türk çizerlerinin yapıtları yabancı gazete ve dergilerde yayınlanmış, karikatürleri albümlere, sergilere, müzelere alınmış, adları ansiklopedilere geçmiştir.

Karikatürcülerin bir örgüt çevresinde birleşme çalışmaları da bu dönemdedir. Turhan Selçuk, Semih Balcıoğlu ve Ferit Öngören tarafından 1969'da İstanbul'da kurulan Karikatürciler Derneği'nin amacı, bu sanatın sevilirlik ve yaygınlıYını yükseltmek, bu alanda uğraş verenlerin çalışma koşullarını daha iyiye götürmektir. Dernek karikatür kitapları

yayınlamakta, sergiler açmaktadır. Bir süre de *Karikatürk* adlı süreli yayını çıkarmıştır. En önemlisi Uluslararası Akşehir Nasrettin Hoca şenlikleri içindeki olmak üzere çeşitli ulusal ve uluslararası yarışmalar gerçekleştirmekte, başkaları tarafından düzenlenenlere seçici kurul üyesi göndermektedir.

1973'de önce gençler arasında yapılan Nasrettin Hoca yarışması bir yıl sonra uluslararası düzeye çıkarılarak en önemli karikatür etkinliklerinden biri durumuna gelmiştir. İlk başkanlığını Semih Balcıoğlu'nun yaptığı derneğin çalışmaları 12 Eylül 1980'den sonra durdurulmuş, ancak 1984'den sonra çalışmasına yeniden izin verilmiştir. 1991'de kamu yararına çalışan bir kuruluş olduğu kabul edilen dernek aynı yıl içinde Kültür Bakanlığı'nın büyük ödülünü almıştır.

Uluslararası alandaki başarılarına karşın karikatür 1960'dan sonra bir duraklama dönemine girer. Gülmece dergilerinin sayısı azalmış, niteliği düşmüştür. Gazeteler yalnız yurt dışından alınan karikatürlerle adını duyurmuş Türk çizerlerinin yapıtlarını yayınlarlar, genç sanatçılara olanak tanımazlar. Çizerler başka alanlara kaymaya başlarlar, yurt dışına gidenler olur, hattâ karikatürü tümüyle bırakanlara raslanır. Yeni anlatım yolları bulmaya çalışanlar da vardır, karikatüre eski çizgi sanatlarından, yeni grafik düzenlemelerinden esinler katmak, hattâ seramik gibi yazılı basın dışında kalan kimi başka anlatım ve iletim ortamlarını kullanmak gibi deneyler yapılır. Karikatür bu dönemde daha çok düşünce ve sanat dergilerinde sığınak bulmuştur.

Bu noktada karikatürlerin yayınlandığı ortama kısa bir göz atmak yararlı olacaktır. Çizgili gülmecenin en önemli yayın ortamı gazetelerle dergilerdir. Bunların arasında gülmece dergileri doğal olarak özel bir önem taşırlar. Bilindiği gibiII. Meşutiyet'in duyurulması bu alanda büyük bir patlamaya yol açmış, iki ay gibi kısa bir süre içinde 35 gülmece dergisi çıkmıştır. Daha sonra getirilen sansür önlemleri nedeniyle bunların sayısında azalma gözlenir, *Karagöz* dışın-

daki büyük dergiler ortadan çekilirler. 1918 ateşkesini izleyen günlerde İstanbul'da bulunan işgal güçleri her şeyi olduğu gibi gülmece basınını da denetim altında tutmaya çalışmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul basını Mustafa Kemal ve Ankara hükümeti yanında ve karşısında olmak üzere ikiye bölünür. Bunun gülmece dergilerine yansıması ise Mustafa Kemalcilerin Sedat Simavi'nin yönettiği *Güleryüz*'de, karşıtlarının da Refik Halit Karay'ın *Aydede*'sinde toplanmaları biçiminde olmuştur.

Cumhuriyetin kurulmasından sonra Yusuf Ziya Ortaç'ın *Akbaba*'sı, Sedat Simavi'nin *Karikatür*'ü, Cemal Nadir Güler'in *Amcabey*'i, Ramiz Gökçe'nin *Mizah*'ı önde gelen gülmece dergileri arasındadır. Klasik karikatürün örneklerini içeren bu dergileri 1950'li yıllarda *41,5, Tef, Gölge, Dolmuş, Karikatür, Taş, Taş-Karikatür* gibi çağdaş karikatüre yer veren dergiler izlemiştir. 1940'lı yılların ikinci yarısında Aziz Nesin ile Sabahattin Ali tarafından çıkarılan *Marko Paşa* ile ardılları toplumsal politik içerikli eleştirileri ile gülmece dergilerinin içinde ayrı bir yer tutar. Ama zaman zaman başka dergilerin öncü durumuna geçtiği de olmaktadır. Bunun örneklerinden biri 1945'de yayınlanmaya başlayan *Doğan Kardeş*'tir. Bir çocuk dergisi olmasına karşın bu derginin çağdaş karikatürün sevilmesinde önemli bir payı olmuştur. 1950 kuşağı karikatürcülerinin bir bölümünün ilk yapıtları bu dergide yayınlanmıştır. 1960'lı yıllarda ise başta *Yön* ve *Ant* gibiler olmak üzere politik düşünce dergileriyle sanat dergileri bu karikatürün sürdürüldüğü ortamlar olmuşlardır.

1960'dan sonra karikatürdeki duraklamaya yol açan nedenlerden biri onun giderek soyut bir grafik sanat görünümüne bürünmesi, anlatacaklarını karmaşık simgeler ve çizim teknikleriyle iletir olmasıdır. Çizerler toplumsal sorunları dile getiren yapıtlara ağırlık vermişler, bunlar da "karikatür güldürmez düşündürür" diyen asık yüzlü, hattâ karamsar bir gülmeceye, daha doğrusu olay ve olgu resimlemeciliğine götürmüştür. Bu yaklaşım geniş izleyici kesimi tarafından tutulmamıştır.

IV. Yeni Karikatür Dönemi

İlerici karikatürün 1960'lı yıllarda düşünce ve sanat dergilerinde sürmesi 1970'lerin başında uç vermeye başlayan yeni anlayışın hazırlayıcısı olmuştur. Oğuz Aral'ın *Ant* dergisi için hazırladığı çizgi roman özellikleri taşıyan "Bir Haftalık Öfke" başlıklı köşesi bunun ilk belirtilerindendir. Türk karikatürü daha sonra bu çizerin yönettiği gülmece dergisinde bir yenilenme sürecine girmiş, böylece günümüze kadar süren dördüncü dönem başlamıştır. Bu dönemde karikatür o zamana kadar görülmeyen bir yaygınlık kazanmış, pek çok kişi, özellikle de gençler için önemli bir anlatım, bir dışavurum, hattâ başkaldırı aracı olarak kullanılmaya başlamıştır.

Yeni karikatür dönemi olarak adlandırılabilecek bu dönemin en önemli özelliği çizimlerde soyut, simgelere dayanan, dolaylı anlatımlardan uzaklaşmasıdır. Karikatür çizgi romana özgü anlatım tekniklerinden yararlanmaya başlamıştır. Alt yazılar kalkmış, konuşma ve düşünceler balonlar içine alınarak çizime katılmış, çizgi romana özgü ünlem sözcük ve imleri kullanılır olmuştur. Çizimler biraz daha ayrıntı kazanmış, yerel özellikler vurgulanmaya başlamıştır. Bütün bunlar daha devingen, canlı, çarpıcı, izleyiciye yakın çizimlerin ortaya çıkmasına yol açarak karikatüre yeni bir soluk kazandırmış, onun yeniden yaygın bir anlatım aracı durumuna gelmesini saYlamıştır.

Bu anlatım biçiminin kökenleri daha eski uygulamalara dayanmaktadır. 1950'li yıllarda *Tef* gibi çağdaş karikatürün öncülüğünü yapan dergiler, özellikle orta sayfalarında birden çok konulu, kalabalık figürlü, büyük karikatürlere yer vermişlerdir. Bunlardaki konuşmaları alt yazı biçiminde vermek zor olacağından balonlar kullanılmıştır. Altan Erbulak "Bir Delinin Hatıra Defterinden" başlıklı çok figürlü çizimlerinde yazıyla çizimi iç içe kullanmış, aynı uygulamayı daha ilerde "Taş Arabası" adlı gazete köşesinde de sürdürmüştür. *Akbaba*'da Yalçın Çetin ile Tonguç Yaşar'ın birlikte hazırladıkları çok figürlü karikatürler de bu yöntemi kulla-

nırlar. Çizer olarak bu deneyimleri yaşamış olan OğuzAral'ın "Bir Haftalık Öfke" adlı köşesi bunların bir uzantısı olarak ortaya çıkmış, bunalımdan çıkışın bu yönde olabileceğini gösteren bir ipucu olmuştur.

Karikatürün çizgi romana yakınlaşması yalnız gülmece dergilerinde görülen bir özellik değildir. Bu eğilim günlük gazetelerin yayınladığı bant karikatür ve çizgi roman sayısının çoğalmasında da kendini gösterir. Bunun yalnız Türkiye'ye özgü olmadığı da bilinmelidir. 1952'de ABD'de çıkan *Mad* ("Kaçı"") adlı dergi, çizgi roman anlatım özelliklerini kullanan karikatür, bant karikatür ya da çizgi öyküler yayınlamaya başlamış, bunları kullanarak toplumsal eleştiri yüklü bir gülmece anlayışına yönelmiştir. Bu yeni yaklaşım çok tutularak yeryüzünün her yerinde izleyiciler bulmuştur.

Gülmece açısından dönemin özelliği yazıdan kaçmaması, hattâ yüzyıllardır kullanılan karşılıklı konuşma biçimindeki sözlü gülmece geleneklerini karikatüre uyarlamaya çalışmasıdır. Bu, çizimle anlatılanın bir de yazıyla yinelenmesi değildir, daha çok ele alınan konunun saçmalaştırılıp gülmece yükünü yoğunlaştırmaya yarayan bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Bir başka önemli adım da bilinmeyen üçüncü kişilere yönelik iğnelemeler yapmak yerine çuvaldızı doğrudan sokaktaki insana batırmasıdır. Yazında Aziz Nesin'in başlattığı Türk insanının kendi kendisini alaya alması biçimindeki bu yaklaşım, karikatüre canlılık kazandıran önemli bir etken olmuştur. Bunun en iyi örneği yaratılan tiplerde görülür. Daha önceki dönernlerin her şeyi bilen, ders veren hattâ yargılayan seçkin kesim temsilcisi tipleri, yerlerini olayların akışıyla sürüklenen sıradan kişilere bırakırlar: Amcabey yerine Bezgin Bekir, Çömez yerine Hain Evlat Ökkeş, Tombul Teyze yerine Çılgın Bediş, Canbaba yerine Zalak Mahmut, Abdülcanbaz yerine Muhlis Bey geçer.

Tek karelik yazısız karikatürün gözden düşmesinin nedenlerinden biri, sanatçıların anlatmayı amaçladıkları o bir anlık durumu yakalamada çektikleri zorluktur. İzleyicinin

gülmeceyi kavrayabilmesi için çoğu kez tek bir yazısız çizim yetersiz kalmaktadır. Bunun nedeni o anın ortaya çıkmasına neden olan koşulların herkes tarafından bilinmemesidir. Çelişkiyi, zıtlığı ortaya çıkaran önkoşullar ne kadar çok bilinirlerse, çizerlerin işi o kadar kolaylaşır, söyleyeceklerini elden gelen en tutumlu biçimde iletebilirler. Paylaşılan ortak bilgiler ne kadar az olursa, onlar da gülmeceyi kurmada o kadar zorluk çekerler, onu yaratan gelişmeleri uzun uzun açıklamak zorunda kalırlar. Çağdaş karikatürün öteki ülkelerde de gerilemesi, biraz bundan gelmektedir. Bu sanatın Bosc, Chaval gibi kimi ünlü adları bunu kendi yetersizliklerine bağlayarak bunalıma girmiş ve yaşamlarına son vermişlerdir.

Daha önce, klasik karikatür döneminde bol bol kullanılan yazının, ister açıklama, ister konuşma biçiminde olsun, gülmece için gerekli hazırlık aşamasını bir ölçüye kadar karşılayıcı bir işlevi olmuştur. Yazısız karikatürün ise bu güçlüğü aşmak için tuttuğu yollardan biri, en azı iki olmak üzere birden çok çizim karesi kullanmaktır. Gerçekten de Cemal Nadir Güler tarafından yaratılan kimi diziler yazısız çizimleri büyük bir başarıyla kullanırlar. Çizgi romana götüren ilk adımlardan biri olan bu yolun dışında kalan başka bir yöntem de gene yazılı bir anlatıma başvurarak karikatürde ele alınan konuyu herkesin anlayabileceği, güncel bir olaya bağlamaktır. Bu da haber başlığına benzer kısa bir tümce ile onun nereden alındığını belirten "gazetelerden", "basından" gibi bir açıklamayla yapılır. Hazırlık amacı güden ve genellikle karikatürün üstüne, daha az olarak da altına yerleştirilen bu yazılı açıklamadan sonra karikatür sözde yazısız bir çizim olarak verilir. Karikatürün varlığını sürdürebilmesi geniş bir izleyici kitlesine seslenebilmesine, bu kitlede yer alan bireylere ulaşabilmesine bağlıdır. Bu, karikatürün herkesin ilgi duyacağı ortak konulara gereksinimi vardır, anlamına gelir. Kişisel, öznel konular sınırlı bir kesimin ilgisini çeker, bu da izleyicilerin azalmasına yol açar. Karikatürün sürekli olarak yinelediYi konular bu tür ortak

konulardır: Pahalılık, moda, güncel politika, kadın-erkek ilişkileri, vb gibi. Türk karikatürünün klasik döneminde savaş da bir ilgi odağı olmuş, çizerlerin yorumları ilgiyle beklenmiştir.

1960'lı yıllarda olduğu gibi ortak konuların görece azaldığı, gazete ve dergilerin yanında radyo, sinema gibi öteki iletişim araçlarının ağır basıp öne çıktığı dönemlerde karikatür de gerilemiştir. 1970'li yılların başından bu yana televizyonun giderek yaygınlaşması kadın erkek, genç yaşlı, varsıl yoksul herkesin ilgisini üstüne çeken ortak bir konu alanı oluşturmuştur. Bu da karikatürün yeniden canlanmasını sağlamış, gülmece dergilerinin hem sayıca çoğalmasına, hem de baskı sayılarının yükselmesine yol açmıştır. Halit Kıvanç, Cenk Koray, Müjdat Gezen gibi televizyonda ünlenen kişilerin gülmece dergilerinde de gözükmeleri, her iki ortam arasındaki yakın ilişki ve karşılıklı alışverişin bir göstergesidir. Sonuç olarak da bir önceki dönemin fotoğraf gibi, tek karelik ve durağan karikatürüne karşı daha devingen, çok kareli yeni karikatür anlayışı egemen olmaya başlamıştır.

Dönemin önde gelen adı, 1950-A kuşağının en genç karikatürcüsü olan Oğuz Aral'dır. Bu çizer 1960'ların ilk yarısında minyatür ya da halk resmi özelliklerini kullandığı karikatürler yapmış, gazete ve dergiler için hazırladıklarının dışında çizimlerine kardeşinin de katkıda bulunduğu *Utanmaz Adam* adlı bir çizgi roman dergisi çıkarmıştır. Ayrıca çizgi filim deneyimi de vardır. Yeni anlayışın öncülüğünü ise onun yönetimi altındaki *Gırgır* adlı gülmece dergisi yapmış, izleyicileri arasından gelen genç çizerlerin de katkısıyla bir okul işlevi görerek kısa sürede yeni karikatür anlayışının yaygınlaşmasına yol açmıştır. 1971'den beri çıkan ve 1989'daki el değiştirmesinden sonra *Avni* olarak süren derginin kendisi de o zamana kadar görülmedik bir başarı kazanmış, en yüksek döneminde beş yüz bine ulaşan baskı sayısı ile ABD'de çıkan *Mad* ("Kaçık") ve SSCB'de yayınlanan *Krokodil*'den ("Timsah") sonra yeryüzünün üçüncü büyük gülmece dergisi durumuna gelmiştir. *Gırgır* yalnız gülmece

dergisi olarak değil bir basın olayı olarak da ilginç bir görüngüdür. Henüz ayrıntılı bir çözümlemesinin yapılmamış olmasına karşın "Gırgır olayı" üstünde duran yazarlardan biri, Ferit Öngören, onu yaratan etkenler arasında basının ofset baskı yöntemlerini kullanmaya başlamasını, böylece de gülmece dergilerinin güncel konuları daha yakından izleyebilir duruma gelmesini göstermektedir. Bu da karikatürün gelişmesinin basım tekniklerindeki gelişmeyle yakın bağını bir kez daha ortaya koyan bir gözlemdir.

Çizgi roman tekniklerini çizgili gülmece alanında kullanan tek dergi *Gırgır* olmamıştır. Kendine özgü biçimine ve yaklaşımına karşın, 1972'de Süavi Süalp tarafından çıkarılan *Salata* dergisi de, çocuklardan çok büyüklere seslenen bir gülmece yayını olarak bu yöntemi kullanmıştır. Bu derginin göreceli başarısı çizgi roman tekniklerinin okuyucu/izleyiciler kadar yazarlar, çizerler ve yayıncılar tarafından da benimsendiğini gösterir.

Yeni karikatürün temsilcileri arasında Hasan Kaçan, Behiç Pek, Latif Demirci bulunmaktadır. Engin Ergönültaş, Can Barslan, Mehmet Çağçağ, Tuncay Akgün de aynı anlayışta yapıt verirler. Oğuz Aral'ın kardeşi olan Tekin Aral Türkiye'nin ikinci büyük gülmece dergisi olan *Fırt*'ı (el değiştirdiği 1989'dan kapandığı 1992'ye kadar *Fırfır*) yöneterek yeni yaklaşımın destekleyicilerinden biri olmuştur. Serhat Gürpınar, Yavuz Taran, Erdil Yaşaroğlu, Doğan Güneş, Derya Sayın, Uğur Durak ve Cengiz Üstün gibi adlar bir sonraki kuşağı oluştururlar. Bu dönemde kadın çizerlerin de sayısı çoğalmıştır. Özden Ögrük, Ramize Erer, Gülay Batur, Piyale Madra gibi adlar en başarılılar arasındadır.

Özellikle 1990'ların başında bu anlayıştaki yapıtlara yer veren dergiler çeşitlenerek çoğalmışlardır. *Gırgır* ile *Fırt* dışında yeni karikatürü kullanan gülmece dergileri arasında *Mikrop, Limon (sonra Leman), Hıbır, Dıgıl, Deli, Pişmiş Kelle, Avni, Fırfır* gibi dergiler bulunmaktadır. Buna karşılık eski gülmece dergisi anlayışını sürdürenler bir süre sonra yarışı bırakmak zorunda kalmışlardır. Bunların arasında bulunan

ve Türkiye'nin en eski ve uzun ömürlü gülmece dergilerinden biri olan *Akbaba* 1977'de kapanmış, onun çizgisini sürdüren *Çivi*, *Çarşaf* gibi dergiler de bir süre sonra yayınlarına son vermek zorunda kalmışlardır. Kendini "gülen düşünce dergisi" olarak tanıtan *Çağdaş Mizah*, Ankara'da yayınlanan *Sıfır ile Karakare*, İstanbul'da çıkan *Son Kelaynak* gibi dergiler de iyi niyetli kısa girişimler olmaktan ileri gidememişlerdir. Son örneklerden biri de 1993'de çıkmaya başlayan *Gül-Diken* adlı dergidir. O da gülmece dergisi olmaktan çok sorunları kuramsal olarak ele alan bir gülmece kültürü dergisi olmak amacındadır. Bunların yanı sıra büyük kentlerin dışında yayınlanan gülmece dergilerinin olduğu da unutulmamalıdır. Trabzon'da 1991'den beri çıkan (Karadeniz) *Hamsi* bunların başarılı olanlarından biridir.

Yeni karikatür döneminde de yazısız, az yazılı ve bir dizi çizim yerine tek karelik çizimleri kullanan çizerler çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Yalçın Çetin Karagöz figürlerinden esinlenen biçemleştirmeleriyle, Nezih Danyal da grafik düzenlemeleriyle karikatüre yeni anlatımlar kazandırmaya çalışmışlardır. Tan Oral'ın tutumlu çizgileri daha çok gülmece dergileri dışında yayınlanmıştır. 1971'de Üsküp'de düzenlenen bir karikatür yarışmasında ikincilik ödülünü kazanan Meral Simer uluslararası başarı elde eden ilk kadın çizerdir. Sarkis Paçacı ise bu anlayışı çizgi roman biçeminin egemenliği altındaki gülmece dergilerinde sürdürmeyi başaran az sayıdaki çizerlerden biri olmuştur. Ercan Akyol günlük gazete karikatüründe kendini göstermiştir. İsmet Lokman, Gürbüz Doğan Ekşioğlu, Sami Caner, Sait Munzur, Cemal Arığ, Fethi Develioğlu adlarını katıldıkları yarışmalar ya da çıkardıkları kitaplarla duyurmuşlardır. Prof. Zihni Sinir'in buluşlarını aktaran İrfan Sayar'ın çalışmaları da bu kümeye girer. Gerek çizgisi, gerekse gülmecesiyle günümüz yazısız Türk karikatürünün en önemli temsilcilerinden biri olan Selçuk Demirel ise grafik sanatların öteki dallarında da yapıt vermekte, çalışmalarını ağırlıklı olarak Paris'de sürdürmektedir. Çalışmaya çizgi roman biçemiyle başlayan

çizerlerin bu tür denemelerinin çok başarılı olduğu söylenemez. Bunların içinde bir Hasan Kaçan'ın Heten Keten imzasıyla hazırladığı *Cork* adlı soyut karikatürler dizisi belli bir düzeyi tutturabilmiştir.

Kimi karikatürcüler 1970'li yıllarda işçi hareketlerine destek olmuş, sendikalarla çalışmalar yapmışlardır. Ama bunların karikatür sanatı açısından önemli bir kazanç sağladığı söylenemez, kalıcı sonuçları da olmamıştır. Buna karşılık 1980'li yıllarda Karikatürcüler Derneği'nin yerel yönetimlerle, uğraş odalarıyla yapmaya başladığı ortak çalışmalar daha verimli olmuş, yarışmaların düzenlenmesi, sergilerin açılması, albümlerin yayınlanması gibi karikatür sanatı açısından daha olumlu ve kalıcı sonuçlar getirmiştir.

Türk karikatürü denince genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki başlangıcından günümüz gelişmelerine kadar Türkiye'deki çizgili gülmece çalışmaları anlaşılır. Ama başka yerlerde de Türk kökenli çizerlerin olduğu unutulmamalıdır. Son zamanlarda bağımsızlığını kazanmış yeni Türk devletleri ile Türklerin azınlıkta bulunduğu ülkeler bunların arasındadır. Bu tür çalışmaların ülkemizde yeterince tanındığını söylemek zordur. Gene de bu konuda tek tük bir iki yayının olduğunu anımsatmakta yarar vardır. Bunlardan biri çizer Burhanettin Ardagil/Faikoğlu'nun yapıtlarından oluşan *Karikatürlerle Bulgar Mezalimi* (Ankara, 1990), öteki de Nazım Geray tarafından yayınlanan Azerbaycan'dan *Sevgi Elçileri* (Ankara, 1992) adlı kitaplardır. Kıbrıslı Hüseyin Çakmak 1989'da Bordighera kentinde düzenlenen 43. uluslararası karikatür yarışmasında Altın Palmiye birincilik, Gümüş Palmiye ikincilik ve Avrupa Konseyi altın ve gümüş plaketlerini kazanmıştır. Ayrıca Almanya'da oturan Türklerin çalışmaları hem burada hem orada yayınlanmakta, zaman zaman kitap olarak da çıkmaktadır.

Karikatürden söz ederken onun özel bir dalı olan portre karikatürüne de değinmek gerekir. Hem konulu karikatürün bir parçası olarak, hem de kendi başına bağımsız bir resim olarak kullanılabilen bu çizim türü, uğraşı karikatür olsun

olmasın pek çok kişinin ilgisini çekmiştir. Çizilen insanın dış görünüşünün yanında iç özelliklerini de yansıtabilmek bu karikatürün en önemli ve zor yanıdır. Portre karikatürü çok acımasız olabilir, bir kişiyi sevimli yapabileceği gibi itici de yapabilir, onu olmadık kılıklara sokar, bir hayvan ya da bitkiye dönüştürür. Böylece güldürmesinin yanı sıra eleştirir, över ya da yerer.

Yukarda anılan tüm çizerlerin az ya da çok biçemleştirilmiş, başarılı portre karikatürleri vardır. Bunların en ünlülerinden biri Turhan Selçuk'un iç içe geçmiş iki üçgen ile oluşturduğu İsmet İnönü tiplemesidir. Karikatürcülerin dışında ressamlar da bu alanda yapıt vermişlerdir. Eşref Üren, Zeki Faik İzer, Mahmut Cuda gibi sanatçıların desen çalışmaları arasında portre karikatürlerinin olduğu bilinir. Eleştirmen Zahir Güvemli, tiyatrocu Rauf İsmet Ulukut portre karikatürleriyle de tanınmışlardır. Faruk Alpkurt yalnız bu alandaki çalışmalarıyla bilinir. Bir dönemde de Hikmet Duruer'in adı çok duyulmuştur. Gazetelerle dergiler giderek daha çok bu tür çizimlere yer vermekte, hattâ ABD'li David Levine'ninkiler başta olmak üzere kimi ünlü yabancı çizerlerin yapıtlarını kullandıkları olmaktadır. Genç kuşak çizerlerinden Semih Poroy başarılı portre karikatürleriyle öne çıkanlar arasındadır. Portre karikatürlerine gazete, dergi, karikatür albümü ve gülmece kitaplarının dışında okul yıllık ve albümleri gibi yerlerde de raslama olanağı vardır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇİZGİ ROMAN

Karikatürle yakın ilişkisi bulunan iki alandan birincisi çizgi romandır. Pek çok karikatürcü anlatım ortamı olarak çizimi, iletim ortamı olarak da gazete ve dergileri kullandığı için karikatüre yakın olan bu türde de yapıtlar vermiştir. Bu Türkiye'de de benzer bir yol izler.

Çizgi romanı anımsatan ilk yapıtların I. Dünya Savaşı'ndan sonraki gazete ve dergilerde çıktıYı bilinmektedir. Çizer Ahmet Rıfkı'nın kimi yapıtları bant karikatür niteliYindedir. Ama bu çağdaş anlatım biçimi ağırlıklı olarak Cumhuriyet döneminde gelişmiştir. Ünlü karikatürcü Cemal Nadir Güler *Akla Kara, Dalkavuk, Yeni Zengin, Dede ile Torun* gibi diziler hazırlamıştır. Bunların en tanınanı Amcabey'dir. Cemal Nadir Güler onu daha önce denediği Efruz Bey tipinden geliştirmiş, öykülerini de 1932'den ölüm yılı olan 1947'ye kadar çizmiştir. Bu çizer ayrıca çocuk dergileri için de çizgi romanlar hazırlamıştır. Ramiz Gökçe *Tombul Teyze ile Sıska Dayı, Çömez* gibi diziler yaratmış, Sururi Gümen *Canbaba*'yı çizmiştir.

Çizgi roman başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de daha çok çocuklara yönelik bir biçimde başlamıştır, ilk örneklerine de çocuk dergilerinde raslanır. 1992 yılında yayınlanan bir kitap bunun ilginç bir erken dönem örneğini sergilemektedir. *Keloğlan ve Ayı Masalı* adlı bu yapıtı yayına hazırlayan V. Semenderoğlu, dayısı Sedat Doğu'nun 1930'lu yıllarda amatörce resimli romanlar hazırlamış olduğunu, kendisinin de bir ilkokul öğrencisi olarak bunları heyecanla izlediğini anlatmaktadır. Daha sonra annesi ve anneannesi

tarafından saklanmış olan diziyi, büyük bir olasılıkla bir Türk masalından derlenen ilk resimli roman, diye niteleyerek bastırmıştır.

Çizgi romandan geniş ölçüde yararlanan çocuk dergilerinin kimi zaman bu alanda öncülük yaptığı da görülür. *Tarzan, Baytekin* (Flash Gordon), *Mandrake, Kızıl Maske* (Phantom) gibi yabancı diziler önce çocuk dergilerinde yayınlanmış, daha sonraki yaşamlarını da gene çocuklara yönelik dergiler biçiminde sürdürmüşlerdir. 1939'da İstanbul'da çıkan *Binbir Roman* adlı dergi ise % 90'a varan çizgi roman oranıyla bu alanda zamanına göre önemli sayılacak bir atılım gerçekleştirmiş, çok tutularak kimi sayıları için ikinci, hattâ üçüncü baskılar yapmak zorunda kalmıştır.

II. Dünya Savaşı koşulları daha çok yerli yapımların yeğlenmesine yol açmıştır. Selma Emiroğlu'nun *Doğan Kardeş*'de çizdiği Karakedi Çetesi gülmece ağırlıklıdır, *Çocuk Haftası*'nda çıkan Tepegöz ise olağandışı öykülerden oluşur. Savaşın bitiminden sonra Türkiye'nin dışa açılma süreci pek çok yabancı dizinin günlük gazetelere girmesine neden olmuştur. *Küçük Kral, Mankafa Poldi, Profesör Nimbus* gibi diziler bu türün sevilmesine yardım etmişlerdir. 1950'den sonra gazetelerin pazar eki vermesi bu yaratı alanına yer sağlamıştır. Bir bölümü bugün de süren diziler içinde Fatoş (Blondie), *Güngörmüşler* (Bringing Up Father), *Hoş Memo* (Li'l Abner), *Hasbi Tembeler* (Beetle Bailey) gibi ABD kökenli olanlar ağır basmaktadır.

Bağımsız çizgi roman dergilerinin yayınlanmaya başlaması da 1950'li yılların başına raslar. 1951'de çıkan *Pekos Bill* birbirini izleyen renkli ve siyah beyaz sayfa düzeniyle o zamana kadarki en nitelikli çizgi roman dergisi olmuştur. 1956'da ise gelmiş geçmiş en başarılı çizgi roman dergisi olan *Tom Miks* (Capitan Miki) çıkmaya başlar. Yayımı günümüze kadar süren bu çizgi roman İtalyan yapımıdır, öyküleri de ABD'nin kuruluş yıllarında geçer. Yaygın sevilirliYini ise ciddi olay akışı içine uygun ölçüde gülmece öğeleri yerleştirmesine borçludur. Onu kısa bir süre içinde başka

dergiler izlemiştir. Olağanüstü öykülerin öncüsü sayılan üstün adam Süpermen, ilk kez *Uçan Adam* adıyla 1957'de *Pazar* dergisinde yayınlanmış, 1958'de de bağımsız *Superman* dergisi çıkmaya başlamıştır. *Yarasa Adam* (Batman), *Örümcek Adam* (Spiderman) onu izlemişlerdir.

1950 kuşağı çizerleri de bu anlatım biçimiyle yakından ilgilenmiş, çeşitli diziler ve çizgi romanlar yaratmışlardır. Altan Erbulak'ın *Cafer ile Hürmüz*'ü, Oğuz Aral'ın *Hayk Mammer*'i gülmece dergilerinde çıkmış, sonra gazetelerde sürmüştür. Bedri Koraman *Cici Can*'ı, daha önce çocuk dergileri için diziler hazırlayan Mıstık (Mustafa Eremektar) da *Taş Devri*'ni yaratmışlardır. Gazetelerde yayınlanan çizgi romanların en ünlülerinden biri ilk öyküleri Aziz Nesin ve Rıfat Ilgaz tarafından yazılan, sonra da tümüyle çizeri Turhan Selçuk tarafından sürdürülen *Abdülcanbaz*'dır. 1957'de *Milliyet* gazetesinde çıkmaya başlayan bu çizgi roman kitap dizileri biçiminde de yayınlanmıştır. Gizli kahramanı ise Abdülcambaz'ın düşmanı olan Gözlüklü Sami'dir.

1950 kuşağı karikatürcüleri arasında çizgi romana yönelenlerden biri de Suat Yalaz'dır. Bu çizer karikatür ve gülmece ağırlıklı çizgi roman denemelerinden sonra 1960'da Aptullah Ziya Kozanoğlu'nun yazdığı *Kaan* adlı tarihsel romanı gerçekçi çizimlerle resimlemiş, daha sonra da konuları geçmiş bir zamandaki kahramanlık öykülerine dayanan çizgi roman *Karaoğlan*'ı yaratmıştır. Tarihsel konular daha önce ve sonra da çizerlerin ilgisini çekmiştir. Çok usta çizgileriyle Ratip Tahir Burak bu alanda en başarılı yapıtları verenlerden biridir. Ayhan Başoğlu'nun *Malkoçoğlu*'su, günümüzde Ergin Burak tarafından sürdürülen Sezgin Burak'ın *Tarkan*'ı, Abdullah Turan'ın *Fatih'in Fedaisi Kara Murat*'ı bunların arasındadır. Faruk Geç'in de yaşanmış öykülerden esinlenerek gerçekçi çizimler üstüne kurduğu çizgi romanları vardır.

1970'li ve 1980'li yılların korku, savaş gibi konuları işleyen ve nitelikli çizimlerle hazırlanmış dergileri yabancı yapımlar olarak kalmıştır. Cinsellik ve şiddetin giderek daha çok öne

çıkarıldığı bu çizgi romanlar arasında *Vampirella, Conan* gibiler bulunmaktadır. Gene bu yıllarda *Asteriks, Red Kit* (Lucky Luke) ve ilk öyküleri 1952'de *Doğan Kardeş*'de yayınlanmış olan *Tenten* gibi nitelikli Avrupa çizgi romanlarının özenli baskıları yapılmıştır. Bunlara karşılık *Barbarella* gibi yetişkinlere seslenen kimi öncü yapıtların Türkçe'ye kazandırılmamış olması, yayıncıların tüketici olarak çocukları hedeflediYini gösterir. Gazetelerde ise *Dedektif Nik* (Rip Kirby) gibi daha eski dizilerin yanı sıra *Garth, Modesty Blaise* gibi daha yeni çizgi romanlar yayınlanmıştır. Türk çizerlerinin özgün yaratıları ise daha çok gülmece dergilerinde yer bulmuştur.

Bunların arasında Oğuz Aral'ın *AvanakAvni*'si büyük sevilirlik düzeyine ulaşanlardan biridir. Öteki karikatürcülerin denemeleri arasında Özden Ögrük'ün *Çılgın Bediş*'i, Hasan Kaçan'ın *Eşşek Herif*'i, Kemal Aratan'ın *İhtiyatsız Adam*'ı, Can Barslan'ın *Hain Evlat Ökkeş*'i, Tuncay Akgün'ün *Bezgin Bekir*'i sayılabilir. Latif Demirci ile Behiç Pek tarafından hazırlanan *Muhlis Bey* daha sonra başka çizerler tarafından sürdürülmüş, Latif Demirci de *Mithat ve Mirsat*'ı çizmiştir. Kuşağın en deneyimli çizerlerinden biri olan Engin Ergönültaş *Zalim Şevki ile Kelek Osman*'ı yaratmıştır. Tuncer Erdem yazısız diziler hazırlamaktadır. İlban Ertem *Küçük Adam*'la, Abdülkadir Elçioğlu *Grup Perişan*'la, Nuri Kurtcebe *Gaddar Davut*'la, Bülent Arabacıoğlu *En Kahraman Rıdvan*'la, Behiç Pek *Zalak Mahmut*'la tanınırlar. Galip Tekin olağan dışı öyküleriyle, Yavuz Taran da yazılarında Türkçe ile sözde bir İngilizce kullanan dizileriyle öne çıkarlar.

Gazetelerde de başarılı dizi ve çizgi romanlar vardır. Bunların arasında İsmail Gülgeç'in *Hayvanlar*'ı, Kamil Masaracı'nın *Çizgilik*'i, Kemal Gökhan Gürses'in *Ağaç Yaşken Eğilir*'i, Behiç Ak'ın *Kim Kime Dum Duma*'sı, Necdet Şen'in *Hızlı Gazeteci*'si anılabilir. Sezgin Burak'ın Hüdaverdi'si, Haslet Soyöz'ün *Küçümen*'i, Piyale Madra'nın *Piknik*'i küçük çocukları konu alırlar. Nasrettin Hoca (Mim Uykusuz), Keloğlan (Yurdagün Göker) gibi geleneksel gülmece kişileri de

zaman zaman çizgi roman denemeleri arasında yer bulurlar. Vehip Sinan Mıstık'ın, Muammer Erkul da Çekirge Çetin'in öykülerini çizmişlerdir. Çizgi roman kahramanlarının çocuk ya da genç olması tümüyle raslantı değildir çünkü bu yaratı alanı okuyucu kesimi olarak gençlere seslenmektedir. Anılan çizgi romanların bir bölümü kitap olarak da çıkmıştır.

Kimi çizerlerin çizgi roman kahramanı olarak yaşayan kişileri kullandığı da görülür. Nihat Bali'nin İstanbul vali ve belediye başkanı Fahrettin Kerim Gökay'dan esinlenerek yarattığı *Küçük Vali* tipi bunların en ünlülerinden biridir. Cemal Nadir Güler'in, Turhan Selçuk'un benzer çalışmaları olmuştur. Semih Poroy kahramanları ünlü Türk yazar ve ozanlarından oluşan ve arka plan çizimlerinde gerçekçi, tiplerde ise yarı karikatürleştirilmiş çizimler kullanan çizgi öykü denemeleri yapmıştır. Salih Memecan'ın ustalıkla hazırlanmış *Bizimcity*'si de bu tür güncel politik çizgi öyküler üstüne kurulmuştur. Altan Erbulak gibi renkli ve çok yönlü kişilikleri olanlar da çizimlerinde kendi görüntülerini kullanırlar. Hasan Kaçan ile Ergün Gündüz ortak hazırladıkları çizgi öykülerde kendilerini görüntülerler. Bedri Koraman güncel olayları bant karikatür biçiminde yansıtan bir anlatım geliştirmiştir.

Başka yerlerde olduğu gibi Türkiye'de de öteki çizgi romanları kopya eden, kahramanlarını ya da onların, değiştirilmiş, Türkiye koşullarına uyarlanmış ya da karikatürize edilmiş biçimlerini kullanan çizgi romanlar vardır, hattâ bunlar kimi zaman özgün olanlardan daha çok tutulurlar. Türk karikatüründe çizgi roman etkilerinin yaygınlaşması biraz da bu tür parodiler aracılığıyla olmuştur. Edgar Rice Burroughs'un yarattığı ve 1929'dan bu yana çeşitli çizerler tarafından çizgi romanlaştırılmış olan *Tarzan* bunun en iyi örneklerinden biridir. Bu çizgi romanın hem gerçekçi çizgilerle hazırlanmış maceraları, hem de en başarılılarından biri yazıları Tekin Aral tarafından yazılan, çizimleri de çeşitli karikatürcüler tarafından hazırlanan *Tarzan ile Arap Kadri*'de olduğu gibi, karikatür çizgisiyle yapılmış gülmece öy-

küleri vardır. Öteki çizgi romanlar için de benzer şeyler yapılmıştır. Türk çizerlerinin 1990'ların başında gülmece dışı konuları ele alan düzeyli çizgi roman dergileri yayınlama girişimleri olumlu sonuç vermemiştir. Bunun nedeni çizimlerinin niteliğinden çok öyküleme ve kurgulamalarının yetersizliği olsa gerektir. Bu nedenle *Rr-Resimli Roman* ve *Zeplin* gibi dergilerin yaşamı kısa olmuştur. Bunların sonuncusu olan ve "gençlik / çizgi roman dergisi" olduğunu söyleyen *Joker* de aynı yazgıyı paylaşmıştır. Cinsellik ve erotizm içerikli çizgi roman denemelerinin de nitelik ve başarı düzeyleri tartışılabilir. Buna karşılık çizgi romanın eğitici özellikleri anlaşılarak kullanılmaya başlamış, çeşitli konuları bu anlatım biçimiyle ele alan çalışmalar çıkmıştır. Niyazi Yoltaş buluşların, deyimlerin öykülerini bu yolla anlatan diziler hazırlamış, bunların bir bölümü kitap olarak da çıkmıştır.

Güneş gazetesinin kitap biçiminde çıkardığı *Resimlerle İnsanlık Tarihi Ansiklopedisi* Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından ilk ve orta dereceli okullara önerilmiştir. Kültür Bakanlığı, konuları ve çizgi düzeyleri tartışmalı da olsa, ulusal özellikler taşımasını amaçladığı çizgi roman kitapları yayınlamıştır. Bunların arasında Atatürk'ün yaşamını konu edinen ve Ayhan Başoğlu tarafından hazırlanmış olan bir kitap da bulunmaktadır. Bu bağlamdaki son çalışmalardan biri daha önce de benzer çalışmalar yapmış olan Suat Yalaz'ın *Enver Paşa Efsanesi*'dir, önce bir gazetede yayınlanmış, sonra da kitap biçimine getirilmiştir.

ALTINCI BÖLÜM
TÜRKİYE'DE ÇİZGİ FİLİM

Karikatürle yakın ilişkisi olan ikinci yaratı alanı çizgi filmdir. Türkiye'de de çizerler 1930'lardan beri yabancı örneklerini bildikleri canlandırma sinemasına ilgi duymuşlar, kağıt üstünde durağan biçimde yarattıkları tiplerin beyaz perdede canlandırılması yolunda çalışmalar yapmışlardır. Bu alandaki ilk denemelerin Cemal Nadir Güler tarafından başlatıldığı bilinmektedir. Onun Amcabey'i çizgi film yapma çalışmaları teknik olanaksızlıklar yüzünden yarım kalmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra başta Walt Disney yapımları olmak üzere pek çok yabancı çizgi film gösterime girmiştir. MGM film şirketinin en ünlü yapımı ise *Tom ve Jerry* adlı bir kedi-fare kovalamacasıdır. Bunların gördüğü ilgi Türk sanatçılarını da bu alanda çalışmalar yapmaya özendirmiştir. 1948-49'da İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) öğretim üyesi Vedat Ar tarafından yönetilen bir kursta ilk çizgi film denemeleri gerçekleştirilmiştir. Vedat Ar daha sonra bugün artık olmayan Uygulamalı Endüstri Sanatları Yüksek Okulu'nda da öğretmenlik yapmıştır. Onun kurduğu ve 1973'e kadar çalışmış olan Filmar şirketi kısa metrajlı çizgi filmler gerçekleştirmiştir.

1950'li yıllarda yapılan çizgi filmler çeşitli şanssızlıklarla karşılaşırlar. Yapımcı Turgut Demirağ tarafından desteklenen *Evvel Zaman İçinde* adlı film banyo için gönderildiği ABD'de kaybolmuştur. 1951'de karikatürcü-desinatör Yüksel Ünsal yönetiminde 20 kişilik bir çizerler takımı tarafından hazırlanan bu ilk uzun metrajlı çizgi filmde Nasrettin Hoca,

Keloğlan gibi Türk masal kahramanlarının maceraları konu edinilmektedir. Kimi denemeler de gösterime girme olanağı bulamamıştır.

Karikatürün durgun bir dönem yaşadığı 1960'lı yıllarda daha çok çizer bu konuya yönelmiş, aralarından bir bölümü de yurt dışına giderek bu alanda çalışmıştır. Oğuz Aral, Tekin Aral ve Ferruh Doğan ile birlikte kurduğu Canlı Karikatür adlı stüdyoda *Koca Yusuf, Bu Şehr-i Stambul, Direklerarası, Ağustos Böceği ile Karınca* gibi elliye yakın kısa çizgi film gerçekleştirmiştir. Ferruh Doğan'ın Yalçın Çetin ile birlikte İsmail Dümbüllü'yü konu edinen bir çalışması vardır. Yalçın Çetin *Boş Oda* ve *Evliya Çelebi* adlı filmleri yapmıştır. Ali Ulvi Ersoy, Nihat Bali, Eflatun Nuri Erkoç, Bedri Koraman, Mıstık (Mustafa Eremektar), Yalçın Tüzecan (Sade Yalçın), Orhan Büyükdoğan da bu alanda çalışanlar arasındadır. Ünlü karikatürcülerin kurduğu çizgi film işlikleri arasında Radar Reklam, Kare Reklam (daha sonra Karikatür Reklam, Stüdyo Çizgi) gibi adlar bulunmaktadır. Yalçın Çetin, Orhan Enez, Yurdagün Göker gibi çizerler bir süre Almanya'da canlandırmacılık (animatörlük) yapmışlardır. 1981'de kapanan İstanbul Reklam adlı tanıtmacılık şirketi de ürettiği çizgi filmlerle tanınmıştır.

Bu alandaki en önemli başarıyı 1950-B kuşağı çizerlerinden olan Tonguç Yaşar elde etmiştir. Sezer Tansuğ ile birlikte hazırladığı *Amentü Gemisi Nasıl Yürüdü?* adlı kısa çizgi filmi 1972'de Adana'da düzenlenen 3. Altın Koza film festivalinde seçici kurul özel ödülünü kazanmıştır. Bu film 1973'de katıldığı 9. Annecy Çizgi Filim şenliğinde ön elemeyi geçip gösterilmeye değer bulunan ilk Türk çizgi filmi olmuştur. 1970'de hem bu film, hem de Tan Oral'ın *Sansür* adlı çizgi filmi TRT ödülünü almıştır. 1972'de gene Tonguç Yaşar o yıl içinde ilk çizgi filmi olan *Bahar Nasıl Tamam Oldu*'yu gerçekleştiren Meral Simer'le birlikte *Yaşa Donkişot* adlı çizgi filmi hazırlamıştır. Bu film Darüşşafaka Sinema Kulübü'nün düzenlediği Birinci Uluslararası Kısa Filimler şenliğinde en iyi film ödülünü kazanmıştır.

1970'li yıllar çizgi film açısından görece canlı bir dönem olmuştur. 1970'de yapılan Hisar kısa film yarışmasına Engin İnal *Silgi* adlı yapıtıyla katılmıştır. Ayrıca Gönül ve Orhan Taylan'ın kukla filmi olan *Lingo Lingo Şişeler* de bu yarışmada gösterilmiştir. Bundan sonraki bir kaç yıla ise 1974'de Boğaziçi Üniversitesi Sinema Kulübü tarafından başlatılan kısa film yarışmaları damgasını vurmuştur. Bu yılkinde *65 KV* ile birinciliği kazanan Cemal Erez'i Atilla Ülkümen'in yapıtı *Güz* izlemiştir. 1975'de Emre Senan *Gergeadam* ile birinciliği kazanırken Ateş Akyüz *Evrim* ile ikinci olmuştur. 1976'da gene Emre Senan *Canlandırma Tabanca* ile birincilik ödülünü almış, Ateş Benice *Düğüm Nasıl Çözülür* ile ikinci olmuştur. 1977'de Emre Senan *Hayatında Eğri Çizgiyi İlk Kez Keşfeden Adam* ile bir kez daha birinci olurken Selçuk Aşkın *Bir Gün* adlı yapıtıyla ikinci gelmiştir.

1978'de Balkan Filimleri Şenliği çerçevesinde düzenlenen ulusal kısa film yarışmasını Meral Erez'in İtalya'da gerçekleştirdiği 5 dakikalık *Kedi* (Il Gatto) adlı çizgi filmi kazanmıştır. Gene aynı yıl içinde Kültür Bakanlığı tarafından düzenlenen Nasrettin Hoca yarışmasında birincilik ödülü Tunç İzberk'in *Hoca ile Hırsızlar* adlı yapıtı ile Tonguç Yaşar'ın *Hoca ile Hırsız* adlı yapıtı arasında paylaştırılmıştır. Ateş Benice *Hoca Bir Gün* ile ikinci, Emre Senan da *Kısasa Kısas* ile üçüncü olmuşlardır.

Yaratıcılık açısından daha durgun geçen 1980'li yıllar 1982'de bir yıl önce yasaklanmış olan Akşehir Nasrettin Hoca Uluslararası Karikatür Yarışması yerine bir çizgi film yarışmasının düzenlenmesiyle başlamış, Murat Havsa ile Yıldız Cıbıroğlu'nun birinciliği paylaştıkları yarışmada Atila Ergüder ikinci, Bekir Susam üçüncü olmuş, Türker Ede, Feza Baykal ve Timuçin Tarhanlı da özel ödül almışlardır. Çizgi film 1984'den beri Eskişehir'deki Anadolu Üniversitesi'nde ders olarak gösterilmektedir. Ayrıca Orhan Büyükdoğan Güzel Sanatlar Akademisi'nde (bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi), Ahmet Sipahioğlu Dokuz Eylül Üniversitesi'nde çizgi film dersleri vermişler, Tahsin Özgür de *The Turkish*

Daily Animator (Günlük Türk Canlandırmacısı) adlı uluslararası nitelikteki haber mektubunu yayınlamıştır.

Türkiye'de tecimsel olarak üretilen ilk çizgi filmler daha çok tanıtmacılık (reklamcılık) kesimi tarafından desteklenen yapıtlar olmuştur. Sinemacıların kısa metrajlı film göstermekten kaçınmaları bu tür yapımların çoğalmasını engelleyen etkenlerin başında gelir. 1960'lı yıllarda sinemalarda gösterilen yabancı çizgi filmlerde de büyük ölçüde azalma olmuştur. 1970'den sonra televizyon en önemli tüketici durumuna gelmişse de onun için yapılan filmlerin sayısı çok değildir. Yabancı, özellikle ABD ve Japon çizgi filmlerinin ağır bastığı televizyonda çok az Türk yapımına raslanır. Bunun nedenleri arasında teknik olanaksızlıklar olduğu kadar televizyonun koyduğu sınırlamalar ve özendirici olmayan tutum bulunmaktadır. Özel televizyonların yayına başlamasıyla çoğalan kanal sayısı da bunu değiştirememiş, yabancı çizgi filmlerin egemenliği kaldırılamamıştır. Gene de Derviş Pasin - Ateş Benice işliği, Ali Murat Erkorkmaz'ın Artnet'i önemli çizgi film üreticileridir. TRT de Artistik Hizmetler Müdürlüğü'ne bağlı bir canlandırma işliği kurmuş ve yöneticiliğine Tufan Subaşı'nı getirmiştir.

Sevilen diziler arasında Hanna-Barbera tarafından hazırlanan ve Amerika'ya özgü yaşama biçimini biri Taş Dönemi'ne, biri de Uzay Çağı'na kaydırarak işleyen iki dizi, "Taş Devri" (Flintstones) ile "Jetgiller" (Jetsons) karikatür çizgisiyle gülmeceyi kullanır. Yazarı Goscinny ile çizeri Morris'in Fransız olmalarına karşın ABD'de çizgi filmleştirilen "Red Kit" de (Lucky Luke) öyledir. Çocuklara yönelik diziler arasında Belçikalı Peyo'nun "Şirinler"i (Smurfs), İsveçli yazar Selma Lagerlöf'ün ünlü yapıtının uyarlaması olan "Uçan Kaz" (Nils Holgersson) bulunmaktadır. "Heidi", "He-Man", "Voltran" gibi diziler ise Japon yapımıdır. Eski ya da yeni Walt Disney yapımları da ilgileri her zaman üstüne çekmeyi başaran çizgi filmler arasındadır. Bilgisayarlı canlandırma yöntemlerinin kullanılmaya başlaması 1980'li yılların ikinci yarısından sonra bu alanda yeni bir canlanmaya, yapımcı-

ların konulu uzun çizgi filmler üretmelerine yol açmıştır.

Televizyondaki Türk yapıtlarının azlığına karşın 1980'li yılların ortalarında gösterime giren ve biri Evliya Çelebi'nin gezilerini konu edinen çocuk dizisi için hazırlanmış çizgi film bölümleri ile öteki de *Deli Dumrul* gibi *Dede Korkut* masallarından uyarlanmış daha uzunca filmler, çizgi film tekniYini başarılı bir biçimde kullanan denemeler olarak sayılabilirler. 1992'de Türk Çizgi Filimciler Derneği adlı bir dernek kurulmuştur.

I. Değerlendirme

Teknik donanım gerektiren özellikleri nedeniyle çizgi film bir yana bırakılırsa, karikatür ve çizgi roman günümüz Türkiye'sinin en önde gelen sanat dalları durumundadırlar. Gerek izleyicileri, gerekse de yaratıcıları açısından başka hiç bir yaratı alanı onların ulaştığı sevilirlik ve yaygınlık düzeyinde değildir. Gülmece dergilerinin sayısı çoğalmış, gazete ve dergiler gülmece ekleri vermeye, amatör çizer köşeleri düzenlemeye başlamışlardır. Karikatürcüler kitaplar çıkarmakta, posta kartları hazırlamakta, yapıtlarını başka yollarla çoYaltarak izleyicilerine iletmektedirler.

Pek çok karikatürcünün resimleme çalışmaları da vardır. Bunların en ünlülerinden biri Turhan Selçuk'un Rıfat Ilgaz tarafından yazılan *Hababam Sınıfı* için hazırlamış olduğu çizimlerdir. Bunun bir yabancı çizer tarafından yapılmış örneği Rene Goscinny'nin yazdığı çocuk kitaplarının Türkçe baskılarıdır. Önce *Bizim Sınıf* sonra da *Pıtırcık* adıyla yayınlanan kitapların resimleyicisi ünlü Fransız çizeri Jean Jacques Sempe'dir.

Büyük kentlerin dışında da sergiler açılmakta, yarışmalar yapılmaktadır. *Gırgır* dergisi 1986'da İstanbul ve Ankara'da "İçerden Dışarıya Sevgilerle - 24 Hapisaneden Karikatürler" adlı bir sergi düzenlemiş, hem bu sergi hem de aynı adla yayınlanan kitap büyük ilgi görmüştür. Çizerlerin uluslararası alandaki başarıları da sürmektedir. İsmet Lokman

1989'da Akşehir'de düzenlenen uluslararası Nasrettin Hoca karikatür yarışmasında birinci olmuştur. 1993'de Eray Özbek'in İtalya'da düzenlenen 13. Trento Uluslararası Gülmece Sergisi'nde birinci seçilmesi, Ali Şükrü Fidan'ın 13. Uluslararası Nasreddin Hoca Karikatür Yarışması'nda büyük ödülü kazanması, bu başarıların 1990'lı yıllarda da sürdüğünü ve süreceğini göstermektedir. Deneyimli çizerler ise seçici kurul üyeliklerine getirilmektedirler.

Bu gelişmenin olumlu sonuçlarından biri 1975'de bir karikatür müzesinin kurulmasıdır. İstanbul'daki müzenin içinde bulunduğu yapı yerine yenisinin yapılacağı gerekçesiyle 1980'de yıkılınca müze kapanmak zorunda kalmış, ancak Karikatürcüler Derneği'nin çabası ve İstanbul yerel yönetiminin olumlu yaklaşımı sonucu, 1989'da onarılan Gazanfer Ağa Medresesi'nde İstanbul Büyükşehir Belediyesi Karikatür ve Mizah Müzesi adıyla yeniden açılmıştır. Erdo-Yan Bozok'un yönetimindeki müzede geçici ve sürekli sergiler düzenlenmekte, bir kitaplık ile çeşitli işlikler yer almakta, belgeleme çalışmaları yapılmakta, video gösterileri sunulmaktadır.

Bir başka olumlu sonuç da karikatür ve çizgi roman konularının az da olsa sanat dergilerine girmesi, ansiklopedi gibi genel başvuru yapıtlarında ele alınması, sanatçıların radyo ve televizyonda tanıtılmalarıdır. 1983-1985 arasında yayınlanan *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi* bu alandaki yaratıcıların yaşam öykülerine ve çalışmalarına geniş yer veren bir başvuru yapıtı olmuştur. Bu ansiklopedinin çerçeve yazılarında karikatür, çizgi roman, çizgi film konuları ayrıca ele alınmaktadır. 1985'de çıkmaya başlayan *Adam Sanat* dergisi bu sanatlarla ilgili ciddi kuramsal ve eleştirel yazılara yer veren bir dergidir.

Çok sayıda çizgi roman kitap ve dergisi yayınlanmakta, en yeni olanların yanı sıra klasikleşmiş yabancı çizgi romanlar da çevrilmekte, bunların bir bölümü oldukça nitelikli baskılar içinde sunulmaktadır. Türk çizerleri bu alanda da uluslararası başarılar elde etmişlerdir. Suat Yalaz'ın *Kara-*

oğlan'ı Fransa, Almanya, Kanada gibi ülkelerde yayınlanmış, Arapça büyük anlamına gelen *Kebir* adı altında başta Cezayir olmak üzere kimi Arap ülkelerinde de çıkmıştır. Bu çizerin yapıtlarının Rusya'da yayınlanması için girişimler vardır. Yurdagün Göker'in çizgi romanları daha 1970'li yıllarda Almanya'da yayınlanmıştır. 1985'de İsviçre'nin Lozan kentinde yapılan ve *Illustre* dergisi tarafından düzenlenen Uluslararası Çizgi Roman '85 Yarışmasında Türk çizeri Bahadır İşler'in *Rüzgarlı* adını taşıyan yapıtı üçüncülük ödülünü kazanmış, bir yıl sonrakinde de Şekip Davas'ın bir yapıtı sanatsal nitelik (artistik kalite) özel ödülünü almıştır. Aynı çizer 1987'de Fransa'da düzenlenen bir çizgi roman yarışmasında da birincilik ödülünü kazanmıştır. 1985'de Engin Ergönültaş'ın çizgi romanlarının Fransa'nın *Metal Hurlant* ve *L'Echo des Savanes* adlı dergilerinde yayınlanması da bunlar arasında anılabilir.

Çizgi film alanında çalışmalar sürmektedir. Türk çizerleri yurt dışında da başarılı olmuşlardır. Meral ve Cemal Erez'in 1983'de gerçekleştirdiği 11 dakikalık *Les Cordes* (İpler) adlı kesip yapıştırma (dekupe) tekniğini uygulayan çalışmaları 1985'deki Marly-Le Roi Kısa Filim Şenliği'nde en iyi "graphisme" ödülünü kazanmıştır. Ateş Benice'nin *Stereo* adlı yapıtı 1980 Zagreb Şenliği'nde gösterilmiştir. Tahsin Özgür dünyaca ünlü Sullivan-Bluth stüdyolarında canlandırmacı olarak çalışmaktadır. Tunç İzberk'in yapıtları Almanya'da olumlu eleştiriler almıştır. *QuickEase* adlı yapıtın gerçekleştiricisi olan Ali Murat Erkorkmaz da hem Batı hem de Arap ülkeleri için çizgi filmler yapmaktadır. Zaman zaman 50 kişilik bir kadro çalıştıran Pasin-Benice işliği ise Türkiye'nin sayılı uzun metrajlı çizgi filmlerden biri olan "Boğaç Han"ı gerçekleştirmiştir. 50 dakika uzunluYundaki bu film Sinema Günleri '88 programında yer almıştır.

Sayıca çok olmamakla birlikte bu yaratı alanlarının tarihsel gelişmesini, kuramsal sorunlarını ele alan, onları inceleyen ve eleştiren yazılara, kitaplara, sergilere de raslanmaktadır. Bunların içinde Turgut Çeviker'in 1986'da 1.,

1988'de 2., 1991'de de 3. cildi yayınlanan *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü* adlı kitapları başlangıcından Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadarki dönemi kapsar. Semih Balcıoğlu ise *Cumhuriyet Dönemi Türk Karikatürü (1923-1983)* adlı kitabında (İstanbul, 1983) bu dönemin karikatürcüleriyle yapıtlarını tanıtmaktadır. Hıfzı Topuz'un 1974'de Fransa'da çıkan *İletişimde Karikatür ve Toplum* adlı yapıtı 1986'da Türkçe olarak yayınlanmıştır. Karikatürcüler Türk ve dünya karikatürünü tanıtıcı konuşmalar yapmakta, sergiler düzenlemekte ve açık oturumlara katılmaktadırlar. 1988'de İstanbul'da "Osmanlı Karikatürü" adıyla açılan bir sergi bu dönem karikatürlerini ilk kez toplu biçimde izlenmeye sunmuştur.

Zühal Arınık 1979'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Estetik ve Sanat Tarihi Kürsüsü'nde *Türkiye'de Çizgi Roman ve Turhan Selçuk'un Abdülcanbaz'ı* başlıklı bir lisans çalışması hazırlamıştır. Üstün Alsaç'ın 1973'de *Yeni Dergi*'de yayınlanan "Abdülcanbaz - Bir Çizgi-Romanın Düşündürdükleri" adlı yazısı tür olarak çizgi romanı konu alan ve nesnel ölçütlere dayanan yorumlarla yapılan ilk ciddi eleştiri denemesidir. Ariel Dorfman ile Armand Mattelart tarafından yazılan ve Atilla Aksoy'un çevirisiyle 1977'de yayınlanan *Emperyalist Kültür Sanayii ve W. Disney - **Vak Vak Amca** Nasıl Okunmalı?* adlı kitap da genel olarak çizgi romanın, özel olarak da Walt Disney yapımlarının ideolojik bir eleştirisi niteliğindedir. Canlandırma sinemasını konu alan incelemeler de bulunmaktadır.

Hepsi çağdaş anlatım biçimleri olan bu yaratı alanlarının eleştirilecek yanları da vardır kuşkusuz. Birlikte göz önüne alındıklarında eğitim yetersizliğinin, örgütlenme zayıflığının ve eleştiriden yoksun oluşun hepsinin ortak eksikliği olduğu görülmektedir.

Karikatür yurt dışında kazandığı başarılara karşın orada hiç denecek kadar az bir pazar edinebilmiştir. Ziya Ramoğlu, Fethi Develioğlu, İbrahim Ţapa, Yurdagün Göker gibi tek tük karikatürcüler yapıtlarını uluslararası ajanslar aracılığıyla

başka ülkelerde yayınlatırlar. Sema Ündeğer Avrupa Çizerler Birliği (FECO) ile ABD'de yayınlanan *Witty World* dergisinin Türkiye temsilcisidir. Fransa'da kitapları yayınlanan Selçuk Demirel, Paris'de yaşayıp ünlü *Le Monde* gazetesi için dış politika ağırlıklı karikatürler yapan Erhan Turgut ya da ABD'nin *New Yorker* dergisi için kapak hazırlayan Gürbüz Doğan Ekşioğlu gibi çizerler Türk sanatçılarının yurt dışında da başarılı olabileceğini göstermişlerdir. Ama bu tür tekil örneklerin dışında, özellikle de dünya basınındaki tüketim göz önüne alındığında, Türk karikatürcülerinin hiç denecek kadar az temsil edildiYi söylenebilir. Onların yapıtları geniş bir okuyucu kesimine seslenen yayın araçlarından çok özel albümlerde ya da sanat dergilerinde yer alırlar.

Ülke içinde yabancı karikatürün de yeterince örneklendiği söylenemez. Gülmece dergileri hemen hiç denecek kadar az yabancı karikatür basarlar. Gazete ve öteki dergilerde de az sayıda yabancı karikatür yayınlanır, çoğu da niteliksizdir. Aralarında Steinberg, Sempe, Bosc, Chaval, Mordillo gibi ünlülerinkiler olmak üzere yabancı çizerlerin kitapları yayınlanmışsa da bunlar sayıca azdır. Belli bir ülkenin karikatürünü ya da özel bir yabancı çizeri tanıtan sergiler de yetersiz düzeydedir. Buna yabancı yayınları izleme zorlukları de eklenebilir. 1940'lı yıllarda Türk karikatüründe değişmeye neden olan en önemli etkenlerden birinin dünyadaki gelişmelerin izlenebilmesi, dönemin önde gelen çizerlerinin yapıtlarının tanınabilmiş olması olduğu neredeyse unutulmuş gibidir.

Yabancı karikatürlerin tutulmamasının bir nedeni, niteliksiz çeviri ve gelişigüzel altyazılarla izleyicilerin onlardan soYutulmuş olmasıdır. Bu bir içe kapalılığa neden olmakta, yeni araştırma ve deneylerin tanınmasını engellemektedir. Oysa daha önce anılan kimi çizgi romanlar, konuları Türk izleyicisine yakın olmasa bile, başarılarının önemli bölümünü ustaca yapılmış çeviri ve uyarlamalara borçludurlar. Çizgi romanın öne çıkış nedenlerini araştıracakların bunu düşünmesinde yarar vardır.

Yabancı yapıtlarla karşılaşma olanaklarından birini de yarışmalar sağlar. Bu etkinlikler ise bir yarışma ve sergi karikatürünün ortaya çıkmasına neden olmuş, kimi çizerlere karikatürün öncelikle basılıp yayınlandığı zaman etkili olan bir sanat olduğunu unutturmuştur. Doğu Avrupalı karikatürcülerin incelmiş çizim tekniklerini kullanarak simgesel anlatımlarla barış, eşitlik gibi evrensel konuları ele almaları benimsenmesi gereken bir örnek gibi görülmüştür.

Yurt içinde düzenlenen yarışmalarda da nicelik açısından çoğalmanın niteliği yükseltecek bir etki anlamına gelmeyeceYi düşünülmemektedir. Bunların karikatür düzeyini sağlıklı biçimde yansıtan ölçütler olmadığı unutulmamalıdır. Genellikle tüm çizerlere açık olan bu etkinliklere günlük (ya da haftalık) karikatür (ya da çizgi roman) yetiştirmek zorunda olan profesyonellerin yanı sıra bu tür kaygılar taşımayan amatörler de katılabilirler. Onların güncellik baskısı altında olmadan buldukları, ayrıntılı bir biçimde işledikleri konular da seçici kurul üyelerini etkiler, bu tür yapıtlar ödüle deYer bulunurlar. Oysa bu çalışmaların önemli bir bölümü gazete ya da dergilerde basılmaya yatkın olmadıkları gibi, çizerleri de aynı düzeyde yapıtlar üretmeyi sürdüremezler. Bunlar birer kerelik parlayışlardır. Profesyonel karikatürcüler eşit olmayan yarışma koşulları nedeniyle yarışmalara katılmama yolunu seçerler, hattâ aralarında "eğer amaç sanatçıların ödüllendirilmesi ise bu onların bugüne kadarki verimleri göz önüne alınarak yapılmalıdır" diyenler bile bulunmaktadır.

Günümüz Türk karikatürü ikili bir görünüm içindedir. Bir yanda çizgi roman tekniklerini uygulayarak gülmece dergilerinde yapıtları yayınlanan çizerler görülmekte, öteki yanda da yazısız ya da az yazılı, tek kareli yalın çizimleri yeğleyen çizerler bulunmaktadır. Birinciler yurt içinde görece geniş bir izleyici kesimine seslenme olanağı bulurken uluslararası alanda kendilerini gösterememekte, ikinciler ise kendilerini uluslararası ortamda kanıtlamalarına karşın satışı yüksek hiç bir gülmece dergisinde yer alamamaktadırlar. Bu iki ucun

yakınlaşması gerçekleştirilebilirse, her iki tür için de olumlu sonuçlar verecektir.

Bunun yollarından biri yarışmaların kendi içinde kümelere ayrılarak düzenlenmesi olabilir. Tek kareli az yazılı ya da yazısız karikatürler, bant karikatürler, çizgi öykü ve çizgi romanlar için ayrı ayrı kategoriler oluşturmak, gönderilen yapıtların da başka başka seçici kurullar tarafından değerlendirilmesini sağlamak, bu alandaki gelişmeye ayak uydurabilmek için gereklidir. Seçici kurul üyelerinin daha genç kuşak çizerleri arasından belirlenmesi, hattâ doğrudan okuyucu/izleyiciler arasından seçilmesi daha sağlıklı sonuçlar verebilir.

Benzer sorunlar çizgi roman için de geçerlidir. Burada da akış yönü yurt dışından içine doğrudur, Türk çizerlerinin yapıtları ise kolay pazar bulamazlar. Bu tek yönlülüğü aşmanın yollarından biri, içe kapanıklılığı kırıp yeni, daha çarpıcı, etkileyici anlatım yöntemlerini araştırmak, daha evrensel, Türk izleyicisinin dışındaki izleyicilere de seslenebilecek konular yakalayabilmektir. Çizerlerin öyküleme, kurgulama ve çizim-yazı oranını iyi belirleme deneyiminin çoYalması gerekir. Bir ölçüye kadar başlamış olan öyküleri yazanlar ile resimleri çizenlerin ayrılması gibi uzmanlaşmaların ileri götürülmesi bu alanda yardımcı olabilir.

Çizgifilmin sorunları ise ilgi ya da bilgisizlikten çok teknik yetersizlik ve araç gereç donanımsızlığından kaynaklanmaktadır. Bu alanda yaygın bir uzmanlık eğitimi yoktur. Çizgi filme ilgi duyan karikatürcüler, ressamlar ya ünlü bir çizgi filmcinin yanında, ya da bu tür filmler de üreten bir tanıtımcılık şirketinde, ama her iki durumda da usta-çırak ilişkisi içinde kendi kendilerini yetiştirirler. Yurt dışında çalışma olanaklarını arayanların arasında gittikleri ülkelerde eYitim görme olanağı bulanlar da vardır.

Çizgi filmin daha çok bir takım çalışması olduğu, bir kişinin tek başına çok fazla bir yol alamayacağı anlaşılmıştır. Bu işin bir endüstri düzeyine getirildiği ülkelerde çizgi filmlerin yapımında çok sayıda çizer görev alır. Örneğin bir

Disney yapımı olan *Küçük Deniz Kızı*'nın üretilmesi için 400 ressam ve teknisyenin üç yıldan çok çalışması gerekmiştir. Çizgi film üretiminin görece uzun zaman alması, hem yapımının hem de teknolojisinin pahalı olması da başka bir olumsuz etkendir. Televizyonun dış yapımlara ayırdığı kaynağın bir bölümünü iç yapımlara kaydırması, kimi sorunlara çözüm sağlayabilir. Doğal olarak çizgi filmde de kurgunun, öykülemenin, zamanlamanın önem taşıdığı, konuların yerel oldukları kadar evrensel nitelikler taşımasının onlara daha çok alıcı sağlayacağı unutulmamalıdır. Bu da bu alanlarda daha çok bilgili olmayı gerektirir.

Karikatür, çizgi roman ve çizgi film arasında her zaman yoYun bir alışveriş olmuştur. Pek çok çizgi roman kahramanı bir karikatür tipi olarak yaratılmıştır. Çizgi roman öyküleri çizgi filme aktarılmaktadır. Ama alışveriş yalnız bu zaten birbirine yakın olan üç yaratı alanı içinde değil, onlar ile öteki yaratı alanları arasında da vardır. Çizgi romanlar oyunlaştırılırlar, gerçek tiplerle canlandırılmış olarak sinemaya aktarılırlar. Hattâ onları bale ya da müzikal olarak düzenleme denemeleri bile vardır. Romanlar çizgi romanlaştırılır, çizgi romanlar roman olarak yeniden yazılırlar. Dostlar Tiyatrosu'nun 1972'de *Abdülcanbaz*'ı oyun biçimine getirmesi, bu karşılıklı ilişkinin nitelikli örnekleri arasında gösterilebilir.

Bu etkileşim yalnızca sözü edilen üç yaratı alanıyla öteki sanatlar arasında değil, onlarla başka alanlar arasında da vardır. Karikatür çizgileri, çizgi roman ve çizgi film tipleri oyuncaklarda, kırtasiye ve armağan eşyalarında da kullanılmaktadır. Bu da onların telif hakkı sorununu gündeme getirir. Günümüzde sanatçılar dergi ve gazetelerde yayınlanan karikatür ve çizgi romanların karşılığını alırlar. Hattâ uzun yıllar bu konuda sıkıntı çekmiş olan Oğuz Aral'ın yönetimini üstlendiği dergilerde uyguladığı gibi, amatör ya da profesyonel olsun bir çizerden alınan yapıtın karşılığı, basılsın basılmasın, hemen ödenmektedir. Sorun daha çok bu ürünlerin kimin malı olduğu, kim tarafından nasıl kullanı-

lacağı konularında ortaya çıkmaktadır. Çizimlerin sahibi onları yaratan mı yoksa yayınlayan mıdır? Çizerlerin çalıştıkları yayın kuruluşundan ayrılması ya da dergi ve gazetenin el değiştirmesi durumunda yayın hakları kimde kalacaktır? Ya da yukarda değinildiği gibi, onları hediyelik eşya, oyuncak, kırtasiye araç gereçleri, vb gibi yerlerde kullanmanın kural ve koşulları ne olmalıdır? Bu soruların henüz doyurucu yanıtları yoktur.

Karikatür ya da çizgi öykü ve romanların pazarlanması çizerlere kalmış bir iştir, bu tür çalışmalar kişisel girişimlerle tanıtılır ve yayınlanma olanağı bulurlar. Başka bir deyişle çizerler yapıtlarını bir dergi ya da gazeteye götürür ya da gönderirler, beYenilenler yayınlanır. Yarışmalarda ödül kazanan çizerlerin gazete ya da dergilerden çalışma önerisi alması oldukça az görülen bir uygulamadır. Başka ülkelerde olduğu gibi yaratıcı sanatçıların yapıtlarını dergi ve gazetelere pazarlayan kuruluşlar (ajans ya da sendikalar) yoktur. Karikatürcüler Derneği tarafından bu amaçla kurulan çalışma birimi ilgisizlik ve bu çalışma biçiminin tanınmaması nedeniyle etkili olamamıştır. Bu da bu alanda bir ilerlemenin söz konusu olmamasına yok açmaktadır. Örneğin, gene başka ülkelerde görülen bir yapıtın birden çok dergi ya da gazetede yer alması gibi bir şey söz konusu değildir. Çizerlerin zamanını alan, özellikle de başlangıçta umutlarını kıran bu durum onların yurt dışında yeterince tanınmamalarına da neden olan bir etkendir.

Karikatürü, çizgi romanı, çizgi filmi yalnız çocuklara seslenen, okuma yazma bilmeyenlerin yeğlediği, okuma alışkanlığını körelten, yalnız eğlendirmeye yönelik bir kaçış, geçici bir oyalanma türü olarak görmek, çok kimsenin içine düştüğü bir yanılgıdır. Sinema ya da yazındaki örneklerinden de görüleceği gibi, her yaratı alanında niteliksiz yapıtlar bulunabilir, bunlar bir ileti vermek için, belli bir öğreti doğrultusunda, hattâ yoz amaçlarla da kullanılabilirler. Önemli olan aralarından iyiyi, güzeli, doğruyu seçebilmektir. Kaldı ki, eğlenmek, rahatlamak, oyalanmak da bir gereksinimdir,

her şeyin yararlı bir amacının olması, eğitici öğretici bir ereğinin bulunması gerekmez. Bir yaratı alanı niteliklerinden ödün vermeden bu gereksinimi de karşılayabilir.

Karikatür, çizgi roman ve çizgi film çocuklar ve gençler tarafından çok sevilir, ilgi görür. Onlar bu yaratı alanlarının tüketicisi oldukları kadar üreticisidirler de. Pek çok karikatürcünün yaşam öyküsü onların neredeyse çocuk denecek yaşta bu uğraşa ilgi duymaya başladığını gösterir. Bu biraz da karikatürün, çizgi romanın, çizgi filmin genç birer sanat oluşundan, canlı, devingen yaratı alanları olmasından kaynaklanmaktadır. Onun için gençler tarafından daha çok üretilir ve tüketilirler. Bu, onların büyüklere seslenemeyeceği, onlar tarafından da sevilip aranmayacağı anlamına gelmez doğal olarak. Çoğu kez gençken başlamış olan yaratma ve izleme ilgisi daha sonra da sürer. Karikatürün, çizgi romanın ve çizgi filmin hem yaratanları hem izleyenleri kısa bir süre için de olsa çocukluk dönemine geri götürme özellikleri vardır, bu da onların hoşa gitme nedenlerinden birini oluşturur. Her sanatta biraz oyun vardır ama muzipliği, şakayı, yani gülmeceyi kullanan bu yaratı alanlarında bu daha çoktur. İnsana bir an için böyle bir duygu yaşatmak, dudaklarda bir gülümseme yaratabilmek, duygulandırmak ya da heycanlandırmak çok güzeldir ama kolay bir iş de değildir.

Karikatürün güldürme, rahatlatma işlevini küçümsememek gerekir. Varsıl bir gülmece geleneYine ve gülmekle sağlık arasındaki ilişkileri vurgulayan atasözlerine karşın Türk toplumunun güleryüzlü olduğu söylenemez. Karikatürün toplumsal eleştiri içeriği düşünülürse, Türk toplumunun eleştiri ve hoşgörüye kapalı yapısı akla gelir. Karikatür bunları değiştirmeye yönelik sanatlardan biridir. Genel olarak gençler gülmeye daha yatkındır, çok küçük şeylerin bile onları güldürdüğü gözlenebilir. Buna karşılık insanlar yaşlandıkça içten gülme yetenekleri, sönmese bile körelir, azalır. Onları bir yapıtın içindeki soyut gülmeceden çok kendi söyleyemediklerinin dile getirilmesi güldürüyor gibi-

dir. Hangi durum söz konusu olursa olsun gülme isteğiyle güldürme çabasıdır önemli olan.

Karikatür ince bir sanattır, anlatacağını her zaman dolaylı bir biçimde söyler, imler ve simgeler kullanır. Eleştirilerinde hiç bir zaman kaba ve yıkıcı olmaz. Ama daha önce de değindiğimiz gibi, onun bir toplumda özellikle kendini ezilmiş ve baskı altında kalmış olarak duyan kesimler tarafından geleneksel alışkanlık ve düşüncelere saldıran, onları yıkmayı amaçlayan bir anlatım, bir dışavurum aracı olarak benimsendiği de olur. Bunun Türkiye'de de böyle olduğu, karikatür ve çizgi romanın özellikle gençler tarafından neredeyse bir başkaldırı aracına dönüştürüldüğü görülmektedir. Onun için 1985'den sonra görülen kaba saba çizilmiş, argo ve küfürlü sözler kullanan, cinsellik ve erotizmi, şiddeti önde tutan bir karikatür ve ona bağlı çizgi roman, daha doğrusu çizgi öykü türü ortaya çıkmıştır. Bunun yalnız karikatür ve çizgi romana özgü bir olgu olmadığı, sinema gibi başka sanatlar ile spor karşılaşmaları gibi başka olaylarda da benzeri görülen daha yaygın bir toplumsal sorunun belirtisi olduYu unutulmamalıdır.

Her üç yaratı alanı da geniş izleyici kesimlerinin ilgisini çekerlerse de onların kuramlarını, tarihsel gelişmelerini inceleyen, araştıran çalışmalar çok azdır. Kuramsal temellere dayanan sürekli bir eleştiriden de yoksun oldukları görülmektedir. Örneğin sinema kadar yaygın, en az onun kadar etkili olmasına karşın sanat dergilerinde çizgi romanların tanıtım ve eleştirisine hiç denecek kadar az yer verilir. Biraz bu yaratı alanlarının yeterince tanınmayışından, biraz da onların önemsenmeyişinden kaynaklanan bu durum her üçünde de nitelikli yapıtlarla niteliksiz olanların ayrılmasına, birincilerin özendirilmesine engel olmaktadır. Bu alanlarda formel bir temel eğitimin olmayışı, sanatçılarının kendi kendilerini yetiştirme durumunda olmaları kuram ve eleştiri alanlarındaki boşluğun nedenleri arasında düşünülebilir.

Karikatüre yeni başlayanlara yönelik bir eğitim çalışması dergilerde amatör çizerlerin kimi yapıtlarının bir eleştiri

notuyla yayınlanmasıdır. 1970'li yılların başında Oğuz Aral'ın *Gırgır*'da açtığı "çiçeği burnunda" çizerler köşesi öteki dergiler tarafından da benimsenmiş, başka başka adlar altında uygulanmıştır. Semih Balcıoğlu'nun *Çarşaf* dergisindeki benzer çalışması "Çarşaf Karikatür Okulu" adını taşımış, daha sonra Raşit Yakalı tarafından sürdürülen bu çalışmaya katılılanlar sergiler düzenleyerek yapıtlarını daha geniş bir izleyicinin beYenisine sunmuşlardır. Benzer biçimde Nezih Danyal da Orta Doğu Teknik Üniversitesi öğrencilerine karikatür çizmeyi öYretmektedir. Hattâ 1992'de biri bu çizer tarafından yazılmış olan iki tane kendi kendine karikatür çizmeyi öğreten kitap da yayınlanmıştır. Bunların hepsi daha önceki dönemlere göre belli bir ilerleme anlamına gelirse de, karikatürcülerin temel eğitimden yoksun olma sorununa çözüm getirmemekte, ancak biraz daha çok hevesliyi karikatürle uğraşmaya özendirecek iyi niyetli girişimler olarak kalmaktadır.

Burada kişisel ve toplumsal beğenileri, seçimleri, düş ve dilekleri en dolaysız bir biçimde yansıtabilen bu yaratı alanlarının söz konusu kişi ya da toplumla ilgili bilgiler içerebileceğine de değinmek yerinde olacaktır. Kim ne zaman ne tür bir çizgiyi sevmiş, onu nasıl üretip tüketmiştir? Hangi koşullar ne gibi tepkiler uyandırmıştır? Toplumsal yaşamla ilgili pek çok soruya yanıt aranırken karikatür, çizgi roman, çizgi film gibi yaratı alanlarına da bakılır. Görüntüyü kullandıkları için de kendi zamanlarına ilişkin toplumsal sorunların yanı sıra giysi, saç biçimi, araç gereç gibi sıradanmış gibi görünen olgulara ilişkin bilgi de iletebilirler. Onun için geçmişleriyle, bugünleriyle bu yaratı alanları yalnızca derleıncilerin (koleksiyoncuların) değil, davranışbilimcilerin (psikologların), toplumbilimcilerin (sosyologların), tarihçilerin, düşünürlerin, kültür ve sanat yorumcularının da ilgisini çekerler.

YEDİNCİ BÖLÜM
SONUÇ

Burada kendilerinden söz edilen çağdaş çizgili anlatım sanatları, Türk kültüründe görece yeni olmalarına karşın kısa zamanda büyük ilgi görmüşler, yaratıcıları önemli başarılar kazanmışlardır, bu da sürmektedir. Türk çizerleri 1950'li yılların başında yurt dışına gönderdikleri yapıtlarının "Türkiye'de böyle bir şeyin yapılabileceğine inanmıyoruz" sözleriyle yarışmalara ve sergilere alınmayıp geri gönderildiğini anımsamaktadırlar. Bu da o zamandan bugüne alınan yolun küçümsenemeyeceğini gösterir.

Her üç yaratı alanının da çok geniş izleyici kesimlerine seslendiği unutulmamalıdır. Her kesimden insan onları bir biçimde izlemektedir. Onların toplumun en üst katmanlarıyla en alt katmanları arasında herkese seslenebilen az sayıdaki yaratı alanlarından biri olduğu söylenebilir. Çizgi film değilse bile karikatür ile çizgi romanın kimi özellikleri onların bir halk sanatı gibi düşünülebileceğini göstermektedir. Bu özellikler arasında yüksek sevilirlik ve yaygınlık düzeyi, bu alanlarda akademik bir eğitimin bulunmayışı, izleyiciler arasından çıkan sanatçıların uygulama içinde, belli bir usta-çırak ilişkisiyle yetişmesi gösterilebilir. Onları "popüler sanatlar" arasında gören (ve gösteren) yazarlar vardır, buradaki "popüler" sözcüğü doğrudan doğruya halkın beYenisine uygun, halk tarafından tutulan anlamındadır.

Bu durumun kendini yinelemek gibi, belli bir beğeniye karşılık vermek amacıyla yapıtların düzeyini düşürmek gibi, içe dönük ve yeniliklere kapalı olmak gibi sakıncaları vardır kuşkusuz. Ama her hangi bir yaratı alanının halk sanatı

özellikleri taşıması, onun hem sanatçıları hem de izleyicileri için eşi bulunmaz bir olanak, bir güç ve esin kaynağıdır. Onun doğru değerlendirilmesi, yeni araştırma ve deneylerle varsıllaştırılması, o yaratı alanının sürekli ilerleme ve gelişme içinde olmasını sağlar. Bu anlatım biçimlerine aydınların da ilgi gösterdiği göz önüne alınırsa, yapılacak her türlü bilgi birikimi oluşturma ile bilinç düzeyi yükseltme çalışmasının, bu sanatların geleceğini olumlu yönde etkileyeceği açıktır.

Burada ele alınan üç yaratı alanının geleceğine ilişkin bir şeyler söylemek de yararlı olabilir. Karikatür önce insanlardaki, sonra da toplumlardaki çarpıklıkları, çelişkileri ortaya koyan bir sanat olarak çıkmıştır. Bozukluklar, çirkinlikler olduğu sürece onun da süreceği düşünülebilir. Bunların giderek azalması, hattâ ortadan kalkması karikatürü, Tan Oral'ın deyimiyle, işlevsiz bırakabilir. Bu da onu tümüyle eğlendirmeye yönelik ya da grafik anlatımın ağırlık taşıdığı yönlere kaydırabilir. Çizgili gülmecenin de bir toplumsal tarihi olduğu unutulmamalıdır. Onun özellikle toplumun alt katmanları tarafından bir silah olarak kullanılmasının endüstrileşme-kentleşmeyle bir ilişkisi var gibi gözükmektedir. Bu aşama geçilip toplumsal sınıflar arasındaki ayrım görece azaldıktan sonra karikatürün daha zararsız konulara yöneldiYi gözlenmektedir.

Karikatür gazete, dergi, kitap, afiş, posta kartı gibi basılı yayın araçlarına bağlı bir sanattır. Onlar oldukça karikatürün de varlığını sürdüreceği düşünülebilir. Bilgisayar ve uzaktan iletişim tekniklerindeki ilerlemeler gazete ve dergileri değiştirir, hattâ gereksiz kılarsa, karikatür de bundan etkilenecek, ya yeni ortamlara uyacak, ya da yok olacaktır. Aynı şey çizim teknikleri açısından da söylenebilir. Onlardaki gelişme ve değişmeler karikatürü de etkileyecektir.

Her şeye karşın karikatür bir el becerisidir. Bir zemin üstüne boyayla şekiller çizmekten, bu yolla bir şeyler yaratmaktan, çizgilere anlamlar yüklemekten, hele üstelik bunları gülmece amacıyla kullanmaktan zevk alan insanlar olduğu sürece karikatür de olacaktır demek, çok bilmişlik sayılmaz.

Benzer şeyler çok genel olarak çizgi roman için de söylenebilir. O karikatür gibi yalnız eleştiri amaçlı bir gülmece sanatı olmadığından, bugün de yaptığı gibi eğitim ve eğlence kesimleri gibi başka alanlara daha çok hizmet veren biçimler alabilir. Çizgi film ise, çok köklü değişimler olmazsa, şimdiye kadar olduğu gibi zaman zaman geri plana düşmesine karşın, sevilirliği çoğalarak sürecektir. Üç yaratı alanı içinde teknolojik gelişmelerden en çok etkilenen çizgi filmdir, teknolojik olanakları da en çok o kullanır. İnsanların, özellikle de çocukların film izleyecek zamanları olduğu sürece çizgi filmlerin de var olacağı söylenebilir. Tanıtmacılık, eğitim ve belgeleme gibi alanlardaki kullanımının çoğalacağını, başka alanları da kapsayacağını söylemek yanlış olmaz.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KARİKATÜR, ÇİZGİ ROMAN VE ÇİZGİ FİLİM ZAMANDİZİNİ

1839

• Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Hattı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) adlı bildirgenin okunması. (Bunun Türk tarihinde Tanzimat Dönemi adıyla bilinen dönemi başlatması, basını canlandırıcı etkiler yapması, ilk gazete ve dergilerin bu dönemde yayınlanmaya başlaması, bunların çizim ve resimler kullanılması, bir süre sonra da çizgili gülmece türlerine götürmesi)

1852

• Hovsep Vartanyan Paşa tarafından Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yayınlanan ilk gülmece dergisi olan *Boşboğaz Bir Adem* adlı derginin çıkartılması ve karikatürlerinin büyük bir olasılıkla yayımcısı tarafından çizilmesi. (Türkiye'deki ilk gülmece dergilerinin Ermeniler tarafından çıkarılması, bu nedenle de ilk karikatürcülerin çoğunlukla Ermeni kökenli olması.)

1858

• Ceza yasasının 139. maddesinde "Genel adaba aykırı olarak yazı ve şiirle şaka ve yergiye dair şeyleri veyahut edepsizce resim ve tasviri basan ve bastıran ve yayınlayan kimselerden bir mecidiye altından beş mecidiye altına kadar para cezası alınır ve yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapsolunur" denmesi.

1867

• İlk karikatürlerin *Ayine-i Vatan* adlı gazete/dergide yayınlanması. (Bu gazete/derginin adının daha sonra *İstanbul* olması.)

1870

• İstanbul'da 1868'den beri yayınlanmakta olan *Terakki* gazetesinin aynı adı taşıyan bir gülmece eki vermeye başlaması, böylece de gazete abonelerine parasız verilen, abone olmayanlara da parayla satılan bu ekin ilk Türk gülmece dergisi olması. (Bu derginin önce karikatür benzeri resimlere (vinyet), 1871'de de karikatüre tam sayfa yer vermeye başlaması.)

• 12 Kasım'da Teodor Kasap tarafından *Diyojen* adlı gülmece dergisinin çıkartılmaya başlanması. (Gülmece dergilerinin çıkmasıyla karikatürün gazete ve dergilerin dışında bir yayın ortamı bulması. *Diyojen*'de ilk karikatürün yayınlanması: 23 Kasım 1870. Derginin kapatılması: 1873.)

1873

• *Çıngıraklı Tatar* adlı gülmece dergisinin çıkmaya başlaması. (Derginin karikatürcüsü: K. Opçanadassis).

• *Hayal* adlı gülmece dergisinin çıkmaya başlaması. (Derginin karikatürcüleri: Nişan G. Berberyan, Santr, Ali Fuat Bey ve başkaları.)

1876

• Mehmet Tevfik tarafından *Çaylak* adlı gülmece dergisinin çıkartılmaya başlaması. (Derginin karikatürcüsü: Ali Fuat Bey.)

• Bu yıl çıkmaya başlayan *Meddah* dergisinde ilk renkli karikatürlerin yayınlanması.

1877

• Nişan Berberyan'ın bir karikatürü nedeniyle Hayal dergisinin kapatılması ve derginin sahibi olan Teodor Kasap'ın üç yıl hapis cezasına çarptırılması. (" Nedir bu hal Karagöz?" diye soran Hacivat'a elleri ve ayakları bağlı olan Karagöz'ün " Kanun dairesinde serbesti Hacivat!" diye yanıt verdiğini gösteren ve Kanun-u Esasi'nin (anayasanın) "Matbuat kanun (basın yasalar) dairesinde serbesttir" diyen 12. maddesine gönderme yapan karikatür. Bunun bu dönemde pek çok örneği görülen yasaklamaların en ünlülerinden biri olması.)

1878

• II. Abdülhamit'in Meclis-i Mebusan'ı kapatıp tek adam yönetimini başlatması. (Basın, özellikle de gülmece dergileri açısından otuz yıl sürecek bir yasaklar döneminin başlaması. Türk çizgili gülmecesinin bir ölçüye kadar yurt dışında yaşayan Jön Türkler tarafından yayınlanan dergi ve gazetelerde sürdürülmesi.)

1880-90

• 1922'de yalnızca sekiz gün hariciye nazırlığı (dışişleri bakanlığı) görevinde bulunmuş olan Yusuf (Franko) Paşa'nın (1855-1933) dışişleri bakanlığındaki görevi sırasında çizdiği politik içerikli ve portre ağırlıklı karikatürleri bir albümde toplamış olması. (Bu albümün ABD'li bir araştırmacı olan J. C. Hurewitz tarafından bulunması, Wendy Bueln adlı bir yazar tarafından da *Horizon* adlı dergide yayınlanması. W. Bueln'in yazısının Aydın Dokur tarafından yapılan çevirisinin 1969'da *Hayat Tarih Mecmuası*'nda (sayı 8) yayınlanması. Bu karikatürcünün Türkiye'de Turhan Selçuk ("İlk Türk Karikatürcülerinden Yusuf Bey", *Yeni Edebiyat*, sayı 1, 1969) ve Hıfzı Topuz ("Yusuf Franko Paşa'nın 19. Yüzyılda

Çizdiği Karikatürler Yeni Keşfedildi", *Milliyet Sanat Dergisi*, sayı 221, 1977) ve Turgut Çeviker ("Yusuf Franko Paşa: Amerikalı Bir Tarihçinin Bulduğu Osmanlı Karikatürcüsü", *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü* 1, 1986) tarafından da tanıtılması.)

1883

• İstanbul'da Sanayi-i Nefise Mektebi'nin (daha sonraki Güzel Sanatlar Akademisi, bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) açılması. (Bu okulun mühendis ya da asker okullarından sonra doğrudan çağdaş resim eğitimi veren ilk eğitim kuruluşu olması, pek çok çizerin bu okuldan yetişmesi.)

1905

• *Diyojen, Çıngıraklı Tatar, Hayal* gibi ilk gülmece dergilerinin yayınlayıcısı olan Teodor Kasap'ın ölümü. (Doğ: 1835)

1907

• Tanzimat döneminin önde gelen karikatürcülerinden olan Nişan G. Berberyan'ın ölümü. (Doğ: 1842)

1908

• İkinci Meşrutiyet döneminin başlaması. (Öteki özgürlüklerin yanı sıra basın özgürlüklerinin de genişlemesi, çok sayıda yeni gazete ve dergi çıkması, gülmece dergilerinde de büyük bir sayısal çoğalma yaşanması. Bu dergilerin karikatürü bir anlatım aracı olarak daha çok kullanır olmaları. Türk karikatüründe portre karikatürünün yaygınlık kazanmaya başlaması.)

1909

• İkinci Meşrutiyet döneminin en ünlü karikatürcüsü Cemil Cem'in bir karikatür albümü yayınlaması. (İlk Türk karikatür albümü.)

1908-1911

• Sedat Nuri İleri'nin Belçika'da Gembloux Yüksek Tarım Mühendisliği Okulu'nda öğrencilik yaparken, aynı okulda okuyan dayısının oğlu Ali Dino ile birlikte bir öğrenci gülmece dergisi olan *La Barbe* (Sakal) adlı dergiyi yayınlaması. Gene aynı yıllarda bu ülkenin Gan kentinde öğrenciler arasında düzenlenen Uluslararası Yarışmalı Karikatür Sergisi'ne katılması ve birincilik ödülünü kazanması.

1918

• Sedat Simavi'nin bir karikatür sergisi açması ve burada gösterilen yapıtlarını ***Yeni Zenginler*** adlı kitapta toplaması. (İlk Türk karikatür sergisi.)

• Sedat Simav'nin *Harp Fakirleri* adlı karikatür albümünün yayınlanması.

1920

• Sedat Simavi'nin *Kadınlar Saltanatı* adlı karikatür albümünün yayınlanması.

1921

• Cemil Cem Bey'in Sanayi-i Nefise Mektebi (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) müdürlüğüne atanması. (1924'e kadar.)

1923

• Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması. (Aralarında basın ve yayın araçlarını, dolayısıyla da yazılı ve çizili gülmeceyi etkileyen harf devrimi gibi devrimlerin bulunduğu hızlı çaYdaşlaşma döneminin başlaması, bunun da çağdaş anlatım ve yaratı türleri olan karikatür ve çizgi roman gibi sanatların yaygınlaşmasını sağlaması.)

1927

• Cemil Cem Bey'in *Cem* adlı gülmece dergisini ikinci kez çıkarmaya başlaması. (Aynı yıl içinde bu dergide yayınlanan "Ah, bir vergisiz memleket olsa!.." ve "Dervişin fikri ne ise zikri de odur" başlıklı karikatürlerden birinin hükümete karşı, ötekinin de toplumun ahlak anlayışına aykırı görülmesi ve Cemil Cem'in yargı önüne çıkarılması, 1,5 yıl süren yargı süreci sonunda 1929'da yapıtlarında suç öğesi bulunmadığı saptanan bu ünlü ve deYerli karikatürcünün aklanması.)

• II. Meşrutiyet dönemi karikatürcülerinden Halit Naci Bey'in ölümü. (Doğ: 1875)

1928

• Yeni Türk abecesinin benimsenmesi. (Kısa erimli etkisi: Yeni harflere alışılıncaya kadar geçen süre içinde gazete ve dergilerin satışlarının azalmaması için kimi önlemler alması, bu arada karikatüre de daha çok yer vermeye başlamaları. Uzun erimli etkisi: Okuma yazmayı kolaylaştırdığından daha çok dergi ve gazetenin yayınlanmasına, dolayısıyla da karikatür ve çizgi roman için daha çok yayınlanma olanağı yaratması.)

• Cemal Nadir Güler'in *Akşam* gazetesinde çalışmaya başlaması ve "Hicret" (Göç) başlıklı karikatürünün yayınlanması. (Yeni Türk abecesinin benimsenmesinden sonra

eski harfleri başlarını almış giderken gösteren bu karikatürün büyük ilgi görmesi ve Atatürk devrimlerinin simgelerinden biri olarak benimsenmesi.)

1932

• Avusturya'da bir Türk karikatür sergisinin açılması. (Yurt dışında açılan ilk Türk karikatür sergisi. Katılanlanlardan biri: Sedat Nuri İleri.)

• Cemal Nadir Güler'in *Amcabey'e Göre* adlı karikatür albümünün yayınlanması. (Bu kitabın cumhuriyet döneminde çıkan ilk karikatür kitaplarından biri olması.)

1936

• *Akşam* gazetesi tarafından okuyucuları arasında bir karikatür yarışmasının düzenlenmesi. (Bu yarışmaya katılanlara armağan olarak verilmek üzere Cemal Nadir Güler tarafından tümüyle yazısız karikatürlerden oluşturulan bir kitabın hazırlanması.)

1937

• İngiltere kralının taç giyme töreni nedeniyle düzenlenen etkinlikler içinde Ramiz Gökçe, Münif Fehim Özarman ve Necmi Rıza Ayça tarafından Londra'da bir karikatür sergisi açılmasının da bulunması.

1938

• Cemal Nadir Güler ve Ramiz Gökçe'nin karikatür sergileri açmaları.

1939

• Sedat Nuri İleri'nin Paris'de bir karikatür sergisi açması.

• İstanbul'da *Binbir Roman Dergisi* adlı çizgi roman dergisinin yayınlanmaya başlaması. (Derginin çizgi romanlara o zamana kadar görülmemiş bir düzey olan % 90 oranında yer vermesi, bu nedenle de birden bire çok tutularak kimi sayıları için ikinci hattâ üçüncü baskılar yapmak zorunda kalması.)

1940

• Ali Ulvi Ersoy'un ilk karikatürünün yayınlanması. (Daha ilerde "1950 Kuşağı" olarak adlandırılacak olan çağdaş Türk karikatürcülerinin ilk yapıtlarını vermeye başlamaları.)

1941

• İstanbul'da bir Türk karikatür sergisinin düzenlenmesi.

1943

• Sedat Nuri İleri'nin ölümü. (Doğ: 1888)

1945

• Kazım Taşkent tarafından *Doğan Kardeş* adlı çocuk dergisinin kurulması. (Bu dergide başta Cemal Nadir Güler olmak üzere çeşitli sanatçıların kapak resmi, resimleme, çizgi roman ve karikatürlerinin yayınlanması, nitelikli çalışmalara önem verilip okuyucuların özendirilmesi nedeniyle pek çok çağdaş Türk karikatürcüsünün ilk yapıtının bu dergide yayınlanması, derginin okuyucuları arasında bir karikatür yarışması düzenlemesi, bir bölümü de nitelikli Avrupa yapımı olan çizgi romanlar yayınlaması. 1975'de kapanan derginin 1988'de yeniden çıkmaya başlaması, yayınladığı kitaplar arasında nitelikli çizgi romanların da yer alması.)

• Eflatun Nuri Erkoç'un *Akbaba*'da yayınlanan ilk kari-

katürlerinin çizgisinin "çok Batılı" olduğu gerekçesiyle eleştirilmesi, bu karikatürcünün yapıtlarının *Aydede* dergisinde "Fransız karikatürü" notuyla yayınlanması. (Özellikle Steinberg'den etkilenen çağdaş çizerlere tepki gösterilmesi.)

1946

• Aziz Nesin ile Sabahattin Ali (daha sonra da Rıfat Ilgaz tarafından *Marko Paşa* adlı gülmece dergisinin çıkartılması, bu derginin toplumcu bir yaklaşımla politik eleştiriler yapması, karikatüre sınıfsal özellikler açısından yaklaşan Mim (Mustafa) Uykusuz'un bu dergide yayınlanan yapıtlarıyla ün kazanması. (Bu derginin çok tutularak zaman zaman 60 000'e ulaşan bir baskı sayısı sağlaması. Yöneticilerin tepkisini çekerek çeşitli zamanlarda kapatılan derginin *Merhum Paşa, Malum Paşa, Yedi-Sekiz Hasan Paşa, Öküz Paşa, Bizim Paşa, Ali Baba, Medet* gibi adlarla da yayınlanması. 1988'de Çınar yayınları tarafından bu derginin bir sayısının tıpkı basımının yapılması ve 7. Kitap Fuarı'nda dağıtılması. 1992'de gene aynı yayınevinin 10. kuruluş yıldönümü nedeniyle *Marko Paşa* ve *Hür Marko Paşa* adlı tıpkıbasımları çıkarması.)

1947

• Cemal Nadir Güler'in ölümü. (Doğ: 1902. Türk karikatürünün klasik döneminin önde gelen bu çizeri tarafından *Amcabey, Akla Kara, Dedeyle Torun, Dalkavuk, Salomon* gibi çizgi romanların ve dizilerin yaratılmış olması.)

1948-1949

• İstanbul'daki Güzel Sanatlar Akademisi'nde (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) öğretim üyesi olan Vedat Ar tarafından yönetilen bir kursta ilk çizgi film denemelerinin başlaması.

1949

• Mim (Mustafa) Uykusuz'un *Karikatür Albümü* adlı kitabının yayınlanması. (Bu kitabın yayınlandıktan sonra toplattırılması ve ancak 1952'de serbest bırakılması.)

1949-1950

• *Doğan Kardeş* adlı çocuk dergisinin okuyucuları arasında Hindistan başbakanı Pandit Nehru tarafından Türk çocuklarına armağan olarak gönderilen fil yavrusunu konu alan bir karikatür yarışması düzenlemesi.

1950

• İkinci Meşrutiyet dönemi karikatürcülerinden Cemil Cem Bey'in ölümü. (Doğ: 1882)

• Gazetelerin pazar eki vermeye başlaması ve bu eklerde karikatür ve çizgi romanların yer alması. (*Hürriyet*'de Ratip Tahir Burak'ın *Yeni Sabah*'da Şahap Ayhan'ın tarihsel çizgi romanları.)

1951

• *Pekos Bill* adlı haftalık çizgi roman dergisinin yayınlanmaya başlaması. (O zamana kadarki en nitelikli çizgi roman dergisi. Bir ara *Koca Teks* adıyla da çıkarak 1950'lerin ortasına kadar yaşayan derginin 1980-81'de bir süre yeniden yayınlanması.)

• Yapımcı Turgut Demirağ tarafından desteklenen ve karikatürcü-desinatör Yüksel Ünsal yönetimindeki 20 kişilik bir çizer ekibi tarafından gerçekleştirilen *Evvel Zaman İçinde* adlı çizgi filmin yapılması. (Nasrettin Hoca, Keloğlan gibi Türk kahramanlarının öykülerini konu alan filmin 30'ar metrelik parçalarının banyo edilmek üzere gönderildiği ABD'de kaybolması.)

1952

• Turhan Selçuk'un "Karikatür Nedir?" başlıklı yazısının *Yeni İstanbul* gazetesinde yayınlanması. (Yazıda çağdaş karikatürün ne olduYunun anlatılması ve "çizgiyle mizah (gülmece) yapma sanatı" sözlerinin ilk kez kullanılması.)

• Eflatun Nuri Erkoç'un Londra'da bir karikatür sergisi açması.

• 1950-A kuşağı karikatürcülerinin bir araya geldiği ilk önemli gülmece dergisi olan *41 Buçuk*'un yayınlanmaya başlaması. (Çıkaranlar: İlhan Selçuk ile Turhan Selçuk.)

• Belçikalı çizgi romancı Herge'in (Georges Remi) yapıtı Tenten'in *Doğan Kardeş* dergisinde yayınlanmaya başlaması. (Tintin Kongo'da adlı macera. Avrupa'da üretilen nitelikli çizgi romanların özenli çeviri ve baskılarla Türkiye'de de yayınlanmaya başlaması.)

1953

• Orhan Doğu'nun Yunus Nadi Karikatür Yarışması'nı kazanması. (1950 kuşağı olarak adlandırılan karikatürcülerin ilk önemli başarılarından biri. Yarışmanın ikincisi: Osman Filiz)

• Güngör Kabakçıoğlu tarafından İstanbul'da bir karikatür sergisinin açılması. (Türkiye'de ilk kez yalnızca çocukların konu alındığı karikatür sergisi.)

• Sedat Simavi'nin ölümü. (Doğ: 1898. Gazeteciliğe çizer olarak başlayan bu yayıncının daha sonra gülmece dergileri ve günlük gazeteler yayınlaması.)

• Ramiz Gökçe'nin ölümü. (Doğ: 1900. Cemal Nadir Güler ile birlikte klasik Türk karikatürü döneminin önde gelen adlarından biri olan bu çizerin *Tombul Teyze* (ile eşi Sıska Dayı) ve *Çömez* gibi çizgi romanlar ve diziler yaratmış, gülmece ve magazin dergileri çıkartmış olması.)

1954

• *Tef* adlı gülmece dergisinin yayınlanmaya başlaması. (Karikatür sekreteri: Altan Erbulak. Derginin özellikle "1950-A Kuşağı" karikatürcülerinin yapıtlarına yer vermesi, bunun yanı sıra çağdaş karikatürün nitelikli örneklerini de yayınlayarak "çizgili gülmece", "çizgiyle gülmece" diye de adlandırılan yazısız karikatürün öncülüğünü yapması. 1955'de kapanan derginin 1960'da yeniden çıkarak bir yıl kadar daha yayınlanması.)

1955

• Çağlayan Yayınevi tarafından *Tef ve Dünya Karikatüristleri Albümü* adlı kitabın yayınlanması. (Karikatürün çizgiyle gülmece yapmak olduğunu anlatan bir önsöz ile çağdaş Türk ve dünya karikatürcülerinin tanıtıldığı yapıt.)

• Turhan Selçuk ile Ferruh Doğan'ın Türkiye Gazeteciler Cemiyeti tarafından düzenlenen karikatür yarışmasında ödül kazanmaları. (Gazeteciler Cemiyeti ile Gazeteciler Sendikası gibi kuruluşların düzenli karikatür yarışmalarının başlaması. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin Turhan Selçuk'u yılın karikatürcüsü seçmesi: 1983.)

• Çağdaş Türk karikatürcülerinin yapıtlarının yabancı yayınlarda yer almaya başlaması.

• Ratip Tahir Burak'ın "Oldu da Bitti Maşallah" başlıklı karikatürünün *Ulus* gazetesinde yayınlanması. (Basını bir sünnet çocuğu, dönemin önde gelen yöneticilerini de sünnetçi, kirve, vb olarak gösteren bu karikatürün yöneticilerin tepkisiyle karşılaşması ve çizerinin 18 ay tutuklulukla cezalandırılması.)

• Halim Büyükbulut'un (1931-1967) gene *Ulus* gazetesinde yayınlanan bir karikatürü nedeniyle 14 ay tutukluluk cezasına çarptırılması.

1956

• Turhan Selçuk'un 1952'den beri İtalya'nın Bordighera kentinde düzenlenen uluslararası karikatür yarışmasında ikincilik ödülü ile Aero Club'un yarışma sergisinin en iyi karikatürüne verdiYi kupayı kazanması. (Türk karikatürcülerinin yurt dışında yapılan yarışmalara katılmaya başlamaları. Bu yarışmada Türk gülmece yazarı Aziz Nesin'in yapıtının da birincilik ödülünü almış olması.)

• Ferruh Doğan'ın *Asrileşen Köy* adlı karikatür kitabının yayınlanması. (Sanatçının 1953'den beri çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanan bu karikatürlerinin 1957'de İstanbul 5. Sulh Ceza Yargıçlığı kararıyla toplatılması, bilirkişilerin kitapta suç bulunmadığını belirtmesi, Ferruh Doğan'ın savunmasının alınmasından sonra yargılanmasına gerek olmadıYının görülmesi ve toplatılmış olan kitabın geri alınıp satışa çıkarılması. Bu yapıtın 1976 ve 1984'de yeni baskılarının yapılması.)

• İtalyan kökenli *Tom Miks* dergisinin yayınlanmaya başlaması. (Türkiye'de en yüksek sevilirlik düzeyini tutturan çizgi roman dergisinin çıkmaya başlaması. İlk olarak *Kara Süvari Bill Kid* adlı dergide yayınlanan ve özgün adı *Capitan Miki* olan çizgi romanın baş kahramanı için dergilerin kapak resimlerini hazırlayan Samim Utkun'un ünlü sinema kahramanından esinlenerek önerdiği *Tom Miks* adının benimsenmesi. Bu dergiyi kısa bir süre içinde *Teksas, Kinova, Teks, Zagor, Mister No, Alaska* gibi öteki çizgi roman dergilerinin izlemesi.)

1957

• Nehar Tüblek'in İtalya'nın Bordhigera kentinde düzenlenen karikatür yarışmasında "Başarı Ödülü"nü kazanması.

• Turhan Selçuk'un *Milliyet* gazetesinde *Abdülcanbaz* adlı çizgi romana başlaması. (İlk öyküleri Aziz Nesin ve Rıfat Ilgaz

tarafından yazılan çizgi romanın daha sonra tümüyle Turhan Selçuk tarafından hazırlanması. Belli bir sevilirlik düzeyine ulaşan çizgi romanın 1970'lerin ve 1980'lerin başında iki ayrı dizi biçiminde yayınlanması, 1970'lerde tiyatroya da uyarlanması.)

• *Süpermen* adlı çizgi romanın haftalık *Pazar* dergisinde *Uçan Adam* adıyla yayınlanmaya başlaması. (1938'de Jerry Siegel ve Joe.Shuster tarafından yaratılan çizgi romanın çizeri: Wayne Boring)

1958

• *Superman* adı altındaki ilk derginin yayınlanması. (Ceylan Yayınları tarafından çıkarılan derginin 50 sayı çıkması, 1963'de bu serüvenlerin ikinci baskısının yayınlanması, ayrıca yeni maceralarının da çıkması.)

1960

• Ali Ulvi Ersoy'un "Uçtu uçtu" adlı karikatürünün yayınlanması. (Yeryüzünün zorbalıklarıyla ünlü diktatörlere bile kalmadığını göstererek dönemin yöneticilerini eleştiren bu karikatürün yöneticilerin tepkisini çekmesi, onu yayınlayan *Cumhuriyet* gazetesinin kapatılmasına, karikatürcüsü için de soruşturma açılmasına karar verilmesi, 27 Mayıs Devrimi üzerine soruşturmanın durması ve bu karikatürün 27 Mayıs hareketinin simgelerinden biri durumuna gelmesi.)

• İstanbul Gazeteciler Cemiyeti yarışmasında Yalçın Çetin'in karikatür birincisi seçilmesi.

• Türk karikatürünün durgun bir döneme girmesi. (Görece az sayıda yeni çizerin yetişmesi, gazete ve dergilerin yabancı karikatürlere yer vermesi, karikatürcülerin daha çok yeni çıkmaya başlayan sol eğilimli dergilerde düşüncelerini dile getirmeleri, 1950 kuşağı karikatürcülerinin tiyatro, pandomim, çizgi roman, çizgi film, seramik, sinema gibi yaratı alanlarına yönelmeleri.)

1961

• Daha önce Kurucu Meclis'e de girmiş olan Ratip Tahir Burak'ın Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili seçilmesi. (1965'e kadar. İlk kez bir Türk çizerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi olması.)

• Türk karikatürcülerinin çizgi film çalışmalarına yönelmesi. (Daha önce Cemal Nadir Güler tarafından da denenmiş olmasına karşın sürdürülmemiş olan bu alandaki çalışmaların Türk karikatürünün durgun bir döneme girmesi nedeniyle yeniden ele alınması. Tanıtmacılığın gelişmesiyle önce reklam amaçlı, daha sonra da konulu kısa çizgi filmler üretilmesi. Yalçın Tüzecan (Sade Yalçın), Ali Ulvi Ersoy, Bedri Koraman ve Mıstık (Mustafa) Eremektar tarafından "Kare Reklam" adlı şirketin kurulması. Oğuz Aral, Tekin Aral ve Ferruh Doğan tarafından kurulan tanıtmacılık şirketinde kısa reklam filmlerinin yanı sıra aralarında *Koca Yusuf, Bu Şehr-i Stanbul, Direklerarası, Ağustos BöceYi ile Karınca gibiler* de bulunan çizgi filmlerin gerçekleştirilmesi.)

1962

• Ali Ulvi, Ferruh Doğan, Nehar Tüblek, Mim (Mustafa) Uykusuz, Tonguç Yaşar ve Zeki Beyner'in İtalya'da Bordighera Senato armağanını kazanmaları.

1963

• Nehar Tüblek'in İtalya'nın Bordhigera kentinde düzenlenen karikatür yarışmasında "Gümüş Hurma" ödülünü kazanması.

• Turhan Selçuk'un İtalya'nın Milano kentinde yayınlanan ve 1780'den günümüze kadar gelmiş geçmiş 273 yazar ile 264 karikatürcüyü kapsayan *Enciclopedia dell'Umorismo* adlı ansiklopedik yapıtta yer alması.

1964

• Semih Balcıoğlu'nun "Üç Boyutlu Karikatürler" adını verdiği seramik çalışmalarını İstanbul ve Ankara'da sergilemesi. (Bir Türk karikatürcüsünün ilk kez üç boyutlu karikatür denemeleri yapması. Balcıoğlu'nun benzer çalışmalardan oluşan öteki sergileri: 1965 ve 1966'da.)

• Kozma Togo'nun ölümü. (Doğ: 1895)

1965

• Nehar Tüblek'in İtalya'nın Tolentino kentinde yapılan uluslararası karikatür yarışmasında birincilik ödülünü kazanması.

1966

• Erdoğan Özer'in Kanada Üçüncü Uluslararası Karikatür Yarışması'nda büyük ödülü kazanması.

• Bir Türk gazetecisinin önayak olmasıyla Paris Türk Kulübü'nün aracılığıyla Paris Güzel Sanatlar Akademisi salonunda bir yurt dışı toplu karikatür sergisinin gerçekleştirilmesi.

1968

• Kanada'da yapılan uluslararası karikatür yarışmasında Türk karikatürcülerinin yapıtlarının yılın albümüne alınması. (Albüme giren çizerler: Nehar Tüblek, Nezih Danyal, Kutlu, Atilla Süer, Semih Balcıoğlu, Ferruh Doğan, Zeki Beyner, Yurdagün Göker, Erdoğan Bozok, Ali İhsan Korur)

• *Günaydın* gazetesinin gülmece eki olan *Ustura* dergisi tarafından Nasrettin Hoca Armağanı Karikatür Yarışması'nın düzenlenmesi. (Sıralamanın okuyucu oylarıyla belirleneceği bildirilen yarışmanın gördüğü büyük ilgi üzerine süresinin uzatılması. Ümit Celbiş'in birinci, Nurhan Tunçöz'ün ikinci,

Abdullah Orhan'ın üçüncü seçilmeleri. Sencan Güngör, Mehmet Kurçaloğlu, Yücel Tanyeri, Engin Yüksel, Taner Özgüç, Tamer Tanyeri, Ayhan Demirkan'ın bundan sonraki sıraları almaları.)

1969

• İstanbul'da Ferit Öngören, Turhan Selçuk ve Semih Balcıoğlu tarafından Karikatürcüler Derneği'nin kurulması. (Derneğin ilk başkanı: Semih Balcıoğlu. 12 Eylül 1980'den sonra çalışması durdurulan derneğin Haziran 1984'de topladığı genel kurulundan sonra yeniden çalışmaya başlaması.)

• Nehar Tüblek'in İtalya'nın Bordighera kentinde düzenlenen uluslararası karikatür yarışmasında Altın Palmiye birincilik ödülü ile Yugoslavya'nın Üsküp kentlerinde düzenlenen karikatür yarışmasında birincilik ödülünü kazanması.

• Türk karikatürcülerinin Kanada'da yapılan uluslararası Montreal karikatür yarışmasına katılmaları. (Yarışmaya katılan çizerler: Nehar Tüblek, Meray Ülgen, Erdoğan Özer, Ferruh Doğan, Zeki Beyner, Yurdagün Göker, Erdoğan Bozok.)

• Tonguç Yaşar'ın kısa metrajlı çizgi filmi "Amentü Gemisi Nasıl Yürüdü?" ile Adana 3. Altın Koza festivalinde seçici kurul özel ödülünü kazanması.

1970

• Karikatürcüler Derneği tarafından ilk toplu serginin gerçekleştirilmesi. (Türk karikatürünün 100. yılı nedeniyle açılan serginin "100. Yıl Sergisi" adını taşıması. Aynı yıl derneğin yayını olan *Başlangıcından Bu Yana Türk Karikatürü* adlı kitabın çıkması.)

• Türk karikatürünün başlangıcı olarak benimsenen 1870 yılından bu yana yüz yıl geçmiş olması nedeniyle İstanbul'da

"Çizgi Sanatının 100. Yılı" konulu bir toplantının düzenlenmesi. (Toplantıyı yöneten: Sadun Tanju, katılanlar: Mim (Mustafa) Uykusuz, Ferruh Doğan, Semih Balcıoğlu, Oğuz Aral, Nehar Tüblek, Mıstık (Mustafa Eremektar), Eflatun Nuri Erkoç, Yalçın Çetin, Tan Oral, Ruhi Görüney, İsmail Biret, Metin Şanlı, Mesut Yavuz, Turhan Selçuk, Zeki Beyner, Meray Ülgen, İbrahim Ersaraç.)

• Daha önce de karikatüre çeşitli biçimlerde yer vermiş olan mimarlık dergilerinden biri olan TMMOB Mimarlar Odası yayını *Mimarlık* dergisinin bu yılki birinci sayısında "İmarname" başlığı altında yerli ve yabancı karikatürlere yer vermesi. (Kimi Türk sanatçılarının buna özgün yapıtlarla katkıda bulunmaları. Mimarlık ve kent düzenlemesi konusunda toplam 26 dergi sayfası karikatürün yayınlanması.)

• Cafer Zorlu'nun bir karikatürünün gazetecilik yarışmasında birincilik ödülünü kazanması. (Türkiye'de ilk kez bir kadının bakan olmasını konu alan karikatür.)

• Tonguç Yaşar'ın hazırladığı *Amentü Gemisi* ile Tan Oral'ın hazırladığı *Sansür* adlı çizgi filmlerin TRT ödülleri kazanmaları.

• Hisar kısa film yarışmasının yapılması. (Engin İnal'ın çizgi filmi *Silgi*, Gönül ve Orhan Taylan'ın kukla filmi *Lingo Lingo Şişeler* adlı yapıtlarının bu yarışmada gösterilmesi.)

1971

• Turhan Selçuk'un Türkiye Sanatçılar Birliği tarafından "Halkın Sanatçısı" seçilmesi ve ödüllendirilmesi.

• Meral Simer'in Yugoslavya'nın Üsküp kentinde düzenlenen uluslararası "İnsan Nereye Gidiyor?" konulu karikatür yarışmasında ikincilik ödülü olan Gümüş Plaket armağanını kazanması. (Kadın karikatürcülerin yurt dışındaki ilk önemli başarılarından biri.)

• Oğuz Turan'ın Ankara Gazeteciler Cemiyeti'nin düzenlediği yarışmanın karikatür dalında birincilik kazanması.

1972

• Oğuz Aral'ın bir süreden beri bir günlük gazetenin gülmece köşesi olarak hazırladığı *Gırgır*'ı bağımsız dergi biçiminde yayınlamaya başlaması. (Bu derginin o zamana kadarki en başarılı Türk gülmece dergisi durumuna gelmesi ve en yüksek döneminde 500 000'lik bir baskı sayısına ulaşması, çizgi roman anlatım özelliklerinden yararlanan karikatür anlayışının öncüsü olması, yeni karikatürcü ve çizgi romancıların yetişmesini özendirici tutumuyla bu sanatlara karşı özellikle gençler arasında büyük ilgi duyulmasını sağlaması, genç çizerlerin yapıtlarının yer aldığı "Çiçeği Burnunda Karikatürcüler" köşesinde yayınlanan amatör çalışmaların eleştirilmesi, böylece bu alandaki ilk eleştiri denemelerinin başlaması, derginin ulaştığı sevilirlik düzeyiyle baskı sayısı açısından yeryüzünde Amerikan *Mad* ve Rus *Krokodil* dergilerinden sonraki üçüncü gülmece dergisi olma başarısını göstermesi. Derginin el değiştirmesi üzerine Oğuz Aral'ın yöneticiliğinin sona erişi: 1989.)

• Süavi Süalp tarafından *Salata* adlı gülmece dergisinin çıkartılmaya başlaması. (Okuyucu olarak büyüklere seslenmesine karşın anlatım aracı olarak çizgi roman tekniklerini kullanan bir dergi. Önceleri haftalık olarak yayınlanan derginin daha sonra boyut değiştirip kitapçık olarak bir süre daha çıkması.)

• Ferruh Doğan'ın Belçika'nın Knokke-Heist kentinde düzenlenen karikatür yarışmasında birincilik ödülünü kazanması. Tonguç Yaşar'ın da aynı yarışmanın spor karikatürü dalında birincilik kazanması.

• Semih Balcıoğlu ile Ferruh Doğan'ın Yugoslavya'nın Üsküp kentinde birer karikatür sergisi açmaları.

• Tonguç Yaşar'ın hazırladığı *Yaşa Donkişot* adlı çizgi filmin Darüşşafaka Sinema Kulübü tarafından düzenlenen Birinci Uluslararası Kısa Filmler Şenliği'nde en iyi film ödülünü kazanması.

• Turhan Selçuk'un 1957'den beri çizdiği çizgi romanın

kahramanı Abdülcanbaz'ın Genco Erkal yönetimindeki Dostlar Tiyatrosu tarafından oyunlaştırılarak sahneye konması. (Abdülcanbaz: Ahmet Mekin, Gözlüklü Sami: Genco Erkal, Sürmegöz İhsan: Mehmet Akan, Karanfil Hoca: Zihni Küçümen, müzik: Arif Erkin, dekor: Turhan Selçuk, Evcimen Perçin.)

• *Milliyet Sanat* dergisinin "Çağımızın Bir Sanatı: Resimli Romanlar" başlığı altında çizgi roman konulu yazılara yer vermesi.

1973

• Ferruh Doğan ile Orhan Özdemir'in İtalya'nın Bolonya kentinde düzenlenen karikatür yarışmasında birincilik ödülünü kazanmaları.

• Ferruh Doğan ile Semih Balcıoğlu'nun İtalya'nın Bordighera kentinde düzenlenen karikatür yarışmasında birincilik ödülü olan "Altın Palmiye"yi kazanmaları.

• Semih Balcıoğlu'nun Ancona'da düzenlenen uluslararası karikatür yarışmasında birincilik ödülü kazanması.

• Erdoğan Bozok'un Bulgaristan'ın Gabrovo kentinde düzenlenen 6. Uluslararası Gülmece Biennalinin (iki yılda bir yapılan sanat şenliği) karikatür dalında büyük ödül olan Altın Ezop'u kazanması.

• Semih Balcıoğlu ve Ferit Öngören tarafından hazırlanan *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü* adlı kitabın yayınlanması. (Yapıtın Semih Balcıoğlu tarafından hazırlanan çizgili gülmece bölümünde Türk karikatürü ile karikatürcülerine ilişkin bilgilerin bulunması. Bu bölümün genişletilmiş ve güncelleştirilmiş ikinci baskısı 1983'de.)

• Akşehir'de bu yıl on ikincisi düzenlenen Nasrettin Hoca Şenlikleri kapsamında genç çizerlerin katılabileceği bir karikatür yarışmasının düzenlenmesi. (Daha sonra önemli bir uluslararası karikatür etkinliği durumuna gelecek yarışmaların ilki. Yarışmada Ahmet Aykanat ile Alper Uygur'un birinciliği paylaşmaları, Sami Caner'in ikinciliği kazanması,

Nezih Danyal ile Ali Galip Altunçul'un da üçüncülüğü paylaşmaları.)

• Türk Sinematek'i tarafından İstanbul'da "Dünya Canlandırma (Animation) Sineması Şöleni" düzenlenmesi.

• Tonguç Yaşar ve Sezer Tansuğ tarafından hazırlanan ve Adana Altın Koza Film Şenliği'nde jüri özel ödülünü kazanan *Amentü Gemisi Nasıl Yürüdü* adlı çizgi filmin (1972) katıldığı 9. Annecy Çizgi Film Şenliği'nde ön elemeyi geçip gösterilmeye değer bulunan ilk Türk çizgi filmi olması.

• İstanbul'da Ayhan Yetkiner'in hazırladığı *Nasrettin Hoca'nın Torunları -Cumhuriyetin 50. yılında Türk Karikatüristleri* adlı yapıtın yayınlanması.

• *Yeni Dergi*'de Üstün Alsaç tarafından yazılan "Abdülcanbaz - Bir Çizgi-Romanın Düşündürdükleri" adlı yazının yayınlanması. (Sayı 101. Çizgi romanı konu alan ve nesnel ölçütlere dayanan yorumlarla yapılan ilk ciddi eleştiri denemesi.)

• Vedat Ar'ın çeşitli çizgi filmler de yapmış olan şirketi Filmar'ın kapanması.

1974

• Bir yıl önce Akşehir'de gençler arasında yapılan Nasrettin Hoca Şenliği Karikatür Yarışması'nın bu yıl uluslararası bir yarışma olarak düzenlenmesi. (Nasrettin Hoca ve Turizm Derneği ile Karikatürcüler Derneği tarafından her yıl yinelenen bu yarışmanın 1980'li yılların başında yasaklanması.)

• Ferruh Doğan'ın *Milliyet Sanat* dergisi tarafından yılın karikatürcüsü seçilmesi ve İtalya'da yayınlanan *Uluslararası Karikatürcüler Albümü* adlı yapıta alınması.

• Şadi Dinççağ'ın Yugoslavya'nın Üsküp kentinde düzenlenen karikatür yarışmasında birincilik ödülünü alması.

• Semih Balcıoğlu'nun İtalya'nın Ancona kentinde iki yıldan beri düzenlenmekte olan uluslararası "Denize Karşı Dört Kahkaha" karikatür yarışmasında altın madalya kazanması.

• *Yansıma* dergisinin bir gülmece ve karikatür özel sayısı düzenlemesi. (Tan Oral'ın "Türk Karikatürü'nün Yüz Yıllık Tarihine Kısa Bir Bakış" adlı yazı dizisinin üç sayı boyunca sürmesi.)

• Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul İl Başkanlığı tarafından çocuklar arasında "Kısa Pantalon" adıyla bir karikatür yarışması düzenlenmesi. (1975 ve 1976'da ulusal, 1977'de de uluslararası olarak düzenlenen bu yarışmanın kitaplarının da yayınlanması, çektiği ilgiye karşın daha sonra sürdürülmemiş olması. İlk yarışmanın birincisi: Ali Acar Doğaner, ikincisi: Orhan Yüksel, üçüncüsü: Meral Dağdeviren.)

• Boğaziçi Üniversitesi Sinema Klubü (BÜSK) tarafından düzenlenen kısa film yarışmasında Meral Erez ile Cemal Erez'in hazırladığı 4,5 dakikalık *65 KV* adlı çizgi filmin birinci olması. (Bu çiftin bundan sonraki çizgi film çalışmalarını yurt dışında gerçekleştirmeleri.)

1975

• İstanbul'da Tepebaşı'nda bir Karikatür Müzesi'nin açılması. (1980'de içinde bulunduğu yapının yerine yenisinin yapılacağı gerekçesiyle yıkılması ve müzenin kapanması. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Karikatür ve Mizah Müzesi adıyla onarılan Gazanfer Ağa Medresesi'nde yeniden açılışı: 1989'da.)

• Semih Balcıoğlu'nun Paris'de bir karikatür sergisi açması.

• Birleşik Karikatürcüler Grubu adıyla birlikte çalışmalar yapan karikatürcülerin bir sergi açmaları. (Grubun üyesi olan çizerler: Ercan Akyol, Erdoğan Başol, İsmail Biret, Erdoğan Bozok, Raşit Yakalı.)

• İstanbul'da "gülen düşünce dergisi" olduğunu söyleyen *Çağdaş Mizah* adlı gülmece dergisinin yayınlanmaya başlaması.

• Boğaziçi Üniversitesi Sinema Kulübü kısa film yarış-

masında Emre Senan'ın *Gergeadam* adlı çizgi filminin birinciliYi kazanması. (İkinci: Ateş Akyüz'ün *Evrim* adlı yapıtı.)

1970'lerin ortası

• Kervan Yayınları tarafından ünlü Fransız çizgi romanı *Asteriks*'in dizi biçiminde yayınlanmaya başlaması. (Dizinin yazarı: Rene Goscinny, çizeri: Albert Uderzo, Türkçesi: Halit Kıvanç, Tevfik Ünsi. Bu girişimin 1960'lı yıllarda Karaca Yayınevi tarafından başlatılan ama uzun sürmeyen Batılı çizgi romanların nitelikli baskılarını yapma çalışmaları içinde belli bir başarı düzeyine ulaşması: 1980'li yılların başına kadar 16 kitap. Bunu Milliyet Yayınlarının çıkardığı *Red Kit* kitaplarının izlemesi.)

1976

• Yalçın Çetin'in Bulgaristan'daki Gabrovo Gülmece Evi tarafından yeryüzünün en iyi yüz çağdaş karikatürcüsünden biri olarak belirlenmesi.

• Boğaziçi Üniversitesi Sinema Kulübü kısa film yarışmasında Emre Senan'ın *Canlandırma Tabanca* adlı çizgi filminin birincilik ödülünü kazanması. (İkinci: Ateş Benice'nin *Düğüm Nasıl Çözülür* adlı yapıtı.)

1977

• Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul İl Merkezi tarafından 1975'de İstanbul ili, 1976'da Türkiye düzeyinde düzenlenen Kısa Pantalon Karikatür yarışmasının uluslararası biçimde düzenlenmesi. (Çocuklar arasında ilk kez uluslararası bir karikatür yarışmasının Türkiye'de düzenlenmesi, yarışmaya 25 ülkeden 2250 karikatürün katılması, bunların bir kitapta toplanması.)

• Ariel Dorfman ile Armand Mattelart tarafından yazılan

Emperyalist Kültür Sanayii ve W. Disney - Vak Vak Amca Nasıl Okunmalı? adlı kitabın yayınlanması. (David Kunzle'nin önsözü ve Atilla Aksoy'un çevirisiyle. İlk kez genel olarak çizgi romanın, özel olarak da Walt Disney yapımlarının ideolojik eleştirisi niteliğindeki bir kitabın yayınlanması.

• *Akbaba* adlı gülmece dergisinin kapanması. (Cumhuriyet dönemi gülmece yayınları arasında zaman zaman önemli bir yer alınış olan bu derginin ozan ve gülmece yazarı Yusuf Ziya Ortaç (1895-1967) tarafından çıkarılmaya başlaması: 1922-1930, 1933-1949, 1952-1977.)

• İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) tarafından düzenlenmesine başlanan İstanbul Sanat Bayramı adlı etkinliklerin birincisinin gerçekleştirilmesi. (Bu etkinlikler arasında yer alan "2000 Yılına Doğru Sanatlar" adlı uluslararası karikatür yarışmasında Alper Uygur'un birincilik ödülünü kazanması. Aynı başlık altındaki seminere Tan Oral'ın "Grafik Mizah (Karikatür)" başlıklı bildiriyle katılması.)

• *20. Yüzyıl Ansiklopedisi* adlı başvuru yapıtında "Çizgili ve Resimli Romanlar - Yeni Bir İletişim Biçimi" başlıklı bir tanıtma yazısının yer alması.

• Boğaziçi Üniversitesi Sinema Kulübü kısa film yarışmasında Emre Senan'ın *Hayatında Eğri Çizgiyi İlk Kez Keşfeden Adam* adlı çizgi filminin birinci olması. (İkinci: Selçuk Aşkın'ın *Bir Gün* adlı yapıtı.)

• Ratip Tahir Burak'ın ölümü. (Doğ: 1904. Bu çizerin usta politik karikatürcülüğünün yanı sıra başarılı çizgi roman çalışmalarının da bulunması.)

• Yalçın Çetin'in ölümü. (Doğ: 1934. Çizgi film çalışmaları da bulunan bu karikatürcünün Karagöz figürlerinden esinlenen bir çizgi dili geliştirmiş olması.)

1978

• Beysun Gökçin'in Akşehir'de düzenlenen 5. Uluslararası Nasrettin Hoca Karikatür Yarışmasında birincilik ödülünü

kazanması.

• Semih Balcıoğlu'nun İngiltere'nin New Castle kentinde bir karikatür sergisi açması.

• Semih Balcıoğlu'nun *Güle Güle İstanbul* adlı kitabının yayınlanması. (Bu kitabın İtalya'nın Pescera kentinde yapılan karikatür kitapları yarışmasında birincilik ödülü kazanması: 1982. İkinci baskısı: 1985)

• Selçuk Demirel'in Paris'e giderek bundan sonraki çalışmalarını ağırlıklı olarak Fransa'da sürdürmesi.

• Balkan Film Şenliği çerçevesindeki Ulusal Kısa Film Yarışmasında Meral Birden Erez'in *Kedi* (Il Gatto) adlı yapıtının ödül kazanması.

• Kültür Bakanlığı tarafından düzenlenen Nasreddin Hoca çizgi film yarışmasında Tunç İzberk'in *Hoca ile Hırsızlar* adlı yapıtıyla Tonguç Yaşar'ın *Hoca ile Hırsız* adlı yapıtının birincilik ödülü kazanması. (Ateş Benice'nin *Hoca Bir Gün* ve Emre Senan'ın *Kısasa Kısas* adlı yapıtlarının da sırayla ikinci ve üçüncü olmaları.)

• Orhan Ural'ın ölümü. (Doğ: 1913)

1979

• Zühal Arınık'ın *Türkiye'de Çizgi Roman ve Turhan Selçuk'un Abdülcanbaz'ı* adlı lisans tezini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Estetik ve Sanat Tarihi Kürsüsü'ne sunması. (Çizgi roman konusundaki ilk bilimsel çalışma.)

• İsviçre'de yayınlanan *Novum Gebrauchs Graphik* adlı grafik sanatlar dergisinin Turhan Selçuk ile ilgili bir yazı yayınlaması ve yapıtlarından örnekler sunması.

• Ferruh Doğan'ın Almanya'da bir karikatür sergisi açması.

• Mehmet Aktuğ'un Akşehir'de düzenlenen 6. Uluslararası Nasrettin Hoca Karikatür Yarışmasında birincilik ödülünü kazanması.

• Karikatürcüler Derneği tarafından *Karikatürk* adlı derginin çıkarılmaya başlaması.

1980

• Nezih Danyal'ın İtalya'nın Pacara kentinde düzenlenen uluslararası karikatür yarışmasında birincilik ödülünü kazanması.

• Türkiye İş Bankası tarafından karikatür sanatını geliştirmek ve yeni karikatürcüleri özendirmek amacıyla bir yarışma düzenlenmesi, yarışmada derece alanlarla yayınlanmaya değer öteki karikatürlerin bir kitapta toplanması.

• Ateş Benice'nin *Stereo* adlı çizgi filminin Zagreb Şenliği'nde gösterilmesi.

1981

• Semih Balcıoğlu'nun Almanya'nın Frankfurt kentinde bir karikatür sergisi açması.

• Almanya'nın Hamburg kentinde T. Balkenhol tarafından *Karikatürkei von 1946 bis 1981* (Karikatürkiye) adlı kitabın yayınlanması. (Anılan tarihler arasındaki örnekleriyle Türk karikatürünü ve çizerlerini tanıtmayı amaçlayan yabancı dilde bir yapıtın çıkması.)

• Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yılı kutlama etkinlikleri kapsamında olmak üzere Amatör Spor Kulüpleri Konfederasyonu tarafından spor karikatürleri yarışmasının düzenlenmesi ve verilen 24 ödülün 7'sini Cafer Zorlu, Mesut Yavuz ve Musa Kart'ın kazanması. (Yarışmaya katılan yapıtların aynı yıl içinde kitap olarak yayınlanması. Bu kuruluş tarafından 1983-1986 arasında spor karikatürleri konulu dört kitap daha yayınlanması.)

• Atatürk'ün yaşamını çizgi roman biçiminde ele alan bir kitabın yayınlanması. (Kitabı hazırlayan: Ayhan Başoğlu, Yayınlayan: Kültür Bakanlığı.)

• *Milliyet Sanat* dergisinin 25 sayısında "Türk Karikatüründe Gençler" adıyla yeni kuşak çizerlerin bir bölümünün tanıtılması. (Tanıtılan sanatçılar: Mustafa Doğruer, Beysun Gökçin, Seydali Gönel, İsmail Gülgeç, Atilla Kanbir, Mahmut

Karatoprak, Semih Poroy, Emre Senan, Haslet Soyöz, Ohannes Şaşkal, Tuncay Urcan.)

• Çalışmaları arasında çizgi film yapımları da bulunan İstanbul Reklam adlı şirketin kapanması.

1982

• Çağdaş Gazeteciler Derneği'nin yönetim kurulu ile seçici kurulunun ortaklaşa kararı üzerine yayınının 10. yılını dolduran *Gırgır* dergisine "ülkemize ve dünyaya karşı sorumlu, saygılı, ilkeli ve sürekli yaratıcı bir çizgide yayınını sürdürdüYü için" onur ödülü vermesi.

• Çeşitli baskılara karşın yayınını bu yıla kadar aralıksız sürdürebilmiş olan *Gırgır* dergisinin bir ay süreyle kapatılması. (Türk bayrağından yapılmış bir giysiyle televizyonda şarkı söyleyen bir şarkıcıyı eleştiren kapak karikatürü nedeniyle.)

• İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi tarafından "*Gırgır* dergisi Okuyucu Araştırması" adlı bir çalışmanın gerçekleştirilmesi. (İlk kez bir gülmece dergisinin ciddi bir araştırma konusu yapılması.)

• 1981'den beri durdurulmuş olan Akşehir Nasrettin Hoca Karikatür Yarışması yerine bir çizgi film yarışmasının düzenlenmesi. (Murat Havsa ile Yıldız Cıbıroğlu'nun birinciliği paylaştıkları yarışmada Atila Ergüder'in ikinci, Bekir Susam'ın üçüncü olması, Türker Ede, Feza Baykal ve Timuçin Tarhanlı'nın da özel ödül almaları.)

• Semih Balcıoğlu'nun *Güle Güle İstanbul* adlı kitabının İtalya'nın Pescera kentinde düzenlenen en iyi karikatür kitabı yarışmasında birincilik ödülü kazanması.

• Atila Özerin Tokyo'da düzenlenen Yomiuri Yarışması'nda ikincilik ödülünü, Gürbüz Doğan Ekşioğlu ile Ercan Akyol'un da özel ödülü kazanmaları.

• Ancak bu yıl içinde yayınlanabilmiş olan ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi'nin 1980-2. sayısında Salih Memecan'ın "Çizgi ve Çevre" başlığı altındaki karikatürlerine yer vermesi. (Toplam 24 dergi sayfası çizim.)

• Şadi Dinççağ'ın ölümü. (Doğ: 1919)

1983

• Semih Balcıoğlu tarafından hazırlanan *Cumhuriyet Dönemi Türk Karikatürü* adlı kitabın yayınlanması, Balcıoğlu'nun Türkiye İş Bankası tarafından konan "Karikatür Büyük Ödülü"nü kazanması. (1973'de çıkmış olan *50 Yılın Türk Mizahı ve Karikatürü* adlı kitabın gözden geçirilip güncelleştirilmiş biçimi. Bu yapıtın Türk karikatürü ile karikatürcülerine ilişkin bilgiler içermesi.)

• Uluslararası Sedat Simavi Karikatür Yarışmaları'nın birincisinin düzenlenmesi. (Bundan böyle her yıl düzenlenecek olan bu yarışmaların arkasından ona katılanların yapıtlarının yer aldığı albümlerin yayınlanması. Haslet Soyöz'ün bu yarışmada ikincilik ödülünü kazanması.)

• İsviçre'nin Basel kentinde düzenlenen bir karikatür sergisinde Türkiye'den Ali Ulvi Ersoy, Semih Balcıoğlu, Ferit Öngören, Ö. Kalender, Ü. Mahmut Karatoprak, Tan Oral, Tonguç Yaşar, Nehar Tüblek ve Turhan Selçuk'un yapıtlarının yer alması.

• Ferruh Doğan'ın İsviçre'de hazırlanan *Grafik ve Karikatür Sanatında Kim Kimdir?* adlı yapıtta yer alması.

• Tan Oral ile Mahmut Akgün'ün Tokyo'da düzenlenen Yomiuri Yarışmasında "excellence" (yetkinlik) ödülünü kazanmaları.

• Ankara'da aylık *Sıfır* adlı gülmece dergisinin yayınlanmaya başlaması. (İstanbul'da yayınlanan ve geniş bir okuyucu kesimine seslenen gülmece dergilerinin kısa erimli tüketime yönelik çizgi roman özelliklerini kullanma eğilimine karşı karikatürün sanatsal yanını öne çıkarmayı amaçlayan ve yazısız karikatür anlaşıyını savunan bir derginin çıkması. Yayın yönetmeni: Sait Munzur.)

• *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* adlı yapıtta Ferit Öngören'in "Türk Mizah ve Karikatürü" başlıklı bölümünün yayınlanması.

• Ankara Çağdaş Gazeteciler Derneği'nin karikatür dalında Tan Oral ile Kamil Masaracı'yı "yılın gazetecisi" seçmesi.

• Trabzon'da *Kuzey Haber* adlı gazetenin yayınlanmaya başlaması. (Bu gazetede daha önceki *Karadeniz* gazetesinde olduğu gibi *Taka* başlıklı bir gülmece sayfasının yer alması ve burada yerel karikatür sanatçılarının yapıtlarının yayınlanması, sayfanın yöneticisi Hikmet Aksoy tarafından tüm ülke sanatçılarına açık iki karikatür yarışmasının düzenlenmesi.)

• Hakan Derman'ın bir arkadaşıyla birlikte "Canlı Karikatür" sergisi açması. (Türkiye'de ilk kez gerçek insanların oluşturduğu sahnelerle düzenlenmiş bir "karikatür sergisi".)

• *Hürriyet-Gösteri* dergisinin Eylül sayısını "Her Yönü ile Türk Karikatürü" başlığı altında özel sayı olarak yayınlaması.

• Mim (Mustafa) Uykusuz'un ölümü. (Doğ: 1922)

1983-1985

• Anadolu Yayıncılık tarafından *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*'nin yayınlanması. (Yapıtta Türk ve dünya karikatür ve çizgi romanının önde gelen yaratıcılarının yaşam öykülerine ve yapıtlarına yer verilmesi. Ayrıca çerçeve yazılarla karikatür, çizgi roman gibi konuların anlatılması.)

1984

• Karikatürün Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde ders olarak programa alınması. (Çizgili gülmecenin ilk kez bir yüksek eğitim kurumunda öğretilmesi.)

• Tan Oral'ın Tokyo'da yayınlanan *Yomiuri Shimbun* gazetesi tarafından her yıl düzenlenen karikatür yarışmasında "excellence" (yetkinlik) ödülünü kazanması.

• Turhan Selçuk'un otuz yıllık bir aradan sonra İstan-

bul'da ikinci karikatür sergisini açması ve bu sergisi nedeniyle 1984 Simavi Vakfı Ödülü'nü kazanması.

• Ferruh Doğan'ın Almanya'da bir karikatür sergisi açması.

• Rene Goscinny tarafından yazılan ve Morris tarafından çizilen ünlü Fransız çizgi romanı *Red Kit*'in (Lucky Luke) karton kapaklı ve renkli basılmış bir dizi olarak yayınlanmaya başlaması. (Çıkaran: Milliyet Yayınları.)

1985

• *Adam Sanat* dergisinin çıkmaya başlaması. (İlk kez karikatüre de öteki sanatlara verdiği ölçüde önem veren ve bu sanata ilişkin kuramsal ve eleştirel yazılara yer veren bir sanat dergisinin çıkmaya başlaması.)

• Sinan Gürdağcık'ın *Hürriyet-Gösteri* dergisinde "Çizgi Romanın Öyküsü" adlı yazısının yayınlanması. (Çizgi romanın tarihini konu alan bu yazının daha sonra *Çizgi Roman Koleksiyon Dergisi*'nde de yayınlanması.)

• Engin Ergönültaş'ın çizgi romanlarının Fransa'da önce *Metal Hurlant* sonra da *L'Echo des Savanes* adlı dergilerde yayınlanması. (Bir Türk çizgi romancısının yapıtlarının ilk kez yurt dışında çıkan dergilerde yer alması.)

• İsviçre'nin Lozan kentinde yapılan ve *Illustre* dergisi tarafından düzenlenen Uluslararası Çizgi Roman '85 Yarışmasında Türk çizeri Bahadır İşler'in *Rüzgarlı* adını taşıyan yapıtının üçüncülük ödülünü kazanması.

• Belçika'nın Knokke-Heist kentinde her yıl düzenlenen karikatür şenliğinin 1986'da kutlanacak 25. yıldönümü nedeniyle yayınlanması tasarlanan karikatür albümüne Türkiye'den Erdoğan Bozok ile Mahmut Akgün'ün birer yapıtla katılmaları.

• Almanya'nın Duisburg kentinde düzenlenen ve yalnız Üçüncü Dünya ülkeleri karikatürcülerinin katılabileceği "Tek Dünya" konulu karikatür yarışmasında Gürbüz Doğan Ekşioğlu ile Ümit Müfit Dinçay'ın yapıtlarının jüri özel ödülünü kazanmaları.

• *Hürriyet-Gösteri* sanat-edebiyat dergisinin 61. sayısının "Ayın Dosyası" bölümünü "Yeni bir anlatım aracı çizgi roman" başlığı altındaki yazılara ayırması.

• Meral ve Cemal Erez'in 1983'de gerçekleştirdiYi 11 dakikalık *Les Cordes* (İpler) adlı kesip yapıştırma (dekupe) tekniğini uygulayan canlandırma filmlerinin Marly-Le Roi Kısa Film Şenliği'nde en iyi "graphisme" ödülünü kazanması.

1985-1986

• İstanbul'da bir gazetenin eki olarak *50 Yılın Dünya Karikatürü 1935-1985* adlı yapıtın yayınlanması. (Yayınlayan: Hıfzı Topuz, katkıda bulunanlar: Turgut Çeviker, Ferruh Doğan ve Tan Oral.)

1986

• Oğuz Aral'ın öncülüğünde *Gırgır* gülmece dergisi tarafından İstanbul ve Ankara'da "İçerden Dışarıya Sevgilerle - 24 Hapisaneden Karikatürler" adlı serginin düzenlenmesi ve Yarın Yayınları tarafından aynı adı taşıyan kitabın yayınlanması. (Karikatürün giderek yaygınlaşan bir anlatım aracı olması nedeniyle tutuklularevinde bulunan insanlar tarafından çizilmiş ve bir bölümü de *Gırgır*'da yayınlanmış karikatürlerle düzenlenen ilk bu tür sergi ve kitap.)

• Hıfzı Topuz'un *İletişimde Karikatür ve Toplum* adlı yapıtının yayınlanması. (1974'de Paris'de Fransızca olarak basılmış olan bu kitabın önsözünü Prof. Abraham Moles'in yazmış olması, Türkçeye çevrilmesinde ise Doç. Dr. Nuri Bilgin ile Nezihe Topuz'un çalışmaları. Grafik gülmecenin bir ileti olarak iletişim alanındaki rolünü göstermeye yönelik bir yapıt olan bu çalışmayla ilk kez karikatürü konu alan ciddi bir araştırmanın yayınlanması.)

• Ankara'da aylık *Karakare* adlı gülmece dergisinin yayınlanmaya başlaması. (Yazısız karikatürü öne çıkaran bir dergi.)

• Selçuk Demirel'in 1984'de Ankara'da açtığı "Seyir Defteri" adlı sergide yer alan karikatürlerinden birinin *Graphis Annuel 1985-86* adlı grafik sanatlar yıllığına alınması.

• Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Barış Derneği tarafından düzenlenen "Silahsız Bir Dünya" adlı karikatür yarışmasının sonuçlanması. (İlk üç ödülü Türk karikatürcülerinin kazandıYı yarışmada Adnan Taç'ın birinci olması, Nihat Atagöz ile Nizamettin Mollasalihoğlu'nun ikincilik ödülünü paylaşmaları, üçüncülüğü de Fethi Develioğlu'nun alması.)

• Cemal Arığ'ın Küba'da yayınlanan *Juventud Rebelde* (Asi Gençlik) gazetesinin gülmece eki *Dedete* tarafından düzenlenen "Dış Borçlar" adlı ulusalararası karikatür yarışmasında birinicilik ödülünü kazanması.

• *Milliyet Sanat* dergisinin 15.4.-15.10.1986 tarihleri arasındaki sayılarında "1986 Uluslararası Dünya Barış Yılı'nda / Söz, Genç Çizerlerde!" başlığıyla genç karikatürcüler tarafından çizilmiş karikatürlere yer vermesi.

• İsviçre'nin Lozan kentinde yapılan ve *Illustre* dergisi tarafından düzenlenen Uluslararası Çizgi Roman '86 Yarışmasında Türk çizeri Şekip Davas'ın yapıtının artistik kalite (sanatsal nitelik) özel ödülünü kazanması.

• Ratip Tahir Burak'ın tarihsel çizgi romanlarından biri olan Cem Sultan'ın *Günaydın* gazetesinde yeniden yayınlanması.

1986

• Araştırmacı ve yazar Turgut Çeviker tarafından hazırlanan *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 1 - Tanzimat Dönemi 1867-1878 / İstibdat Dönemi 1878-1908* adlı çalışmanın yayınlanması. (Türk karikatürünün ilk dönemlerine ilişkin kaynak niteliYindeki ilk ciddi araştırma çalışmasının gerçekleştirilmesi. Dizinin ikinci kitabı olan *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü II - Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*'in 1988'de, üçüncü kitabı olan *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 3 - Kurtuluş Savaşı Dönemi 1918-1923*'ün de 1991'de yayınlanması.)

• Adam Yayınları tarafından içinde Türk çizgili gülmecesinin ilk döneminden yapıtların yer aldığı karikatür kitaplarının yayınlanmaya başlaması. (Ali Fuat Bey'in, Nişan G. Berberyan'ın, Halit Naci'nin, Cemil Cem'in karikatürleri, Tanzimat, II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet döneminden karikatürler. Dizinin hazırlayıcısı: Turgut Çeviker.)

1987

• Özden Ögrük'ün *Çılgın Bediş* adlı kitabının çıkması. (İlk kez bir kadın çizerin hazırladığı bir çizgi romanın kitap olarak yayınlanması.)

• Karikatürcüler Derneği'nin İstanbul'da Yerebatan Sarayı'nın çıkışında yer alan Karikatür Galerisi'nin "Çizgilerle İstanbul" adlı sergiyle açılması.

• Tan Oral'ın ilk kez Brüksel'de düzenlenen Uluslararası Politik Karikatürler Festivali'ne katılması.

• Faruk Çağla ile Hasan Zeynel Zaferoğlu'nun Hollanda'nın Voorburg kentinde "Karikatürkiye" adlı bir sergi açmaları.

• Türkolog François Georgeon tarafından hazırlanan "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Karikatür ve Mizah Basını" adlı serginin Paris'deki Anadolu Kültür Merkezi'nde açılması.

• Şekip Davas'ın Fransa Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Lanester Çizgi Roman Festivali tarafından ortaklaşa düzenlenen çizgi roman yarışmasında birincilik ödülünü kazanması.

• *Varlık* dergisinin 953. sayısının mizah ve karikatür özel sayısı olarak hazırlanması.

1988

• Brüksel'de yapılan Karikatür Şenliği'nde yeryüzünün üçüncü büyük gülmece dergisi olan *Gırgır*'ın tanıtılması amacıyla seçilmiş 200 karikatürlük bir serginin açılması,

derginin gülmece yönetmeni Oğuz Aral'ın "Anadolu Gülmecesi" konulu bir konuşma yapması ve Belçikalı karikatürcülerle bir açık oturuma katılması.

• Atila Özer tarafından hazırlanan *Karikatür Sanatı ve Reklamcılık* adlı çalışmanın Eskişehir'de Anadolu Üniversitesi Eğitim Teknolojisi ve Yaygın Eğitim Vakfı tarafından basılması.

• Karikatürcüler Derneği tarafından bir "Haber Merkezi" ve "Karikatür Ajansı" kurulması. (Karikatür ajansının Türkiye'ye özgü yayın koşulları nedeniyle ilgi görmeyerek beklendiYi gibi çalışamaması.)

• 1981'den beri yapılamayan uluslararası Nasrettin Hoca Karikatür yarışmasının yeniden başlatılması.

• Ercan Akyol'un uluslararası Jez (Kirpi) karikatür yarışmasında birincilik ödülünü kazanması.

• Sami Caner, Gürbüz Doğan Ekşioğlu ve İsmet Lokman'ın uluslararası Yomiuri Karikatür Yarışması Excellence (yetkinlik) ödüllerini kazanmaları.

• *Doğan Kardeş* adlı çocuk dergisinin yeniden çıkmaya başlaması. (Bu derginin 1991'den sonra bir bölümü daha önce dergide yayınlanmış olan nitelikli çizgi romanları kitap olarak da yayınlaması, bunların arasında yabancı yapıtların çevirilerinin de bulunması.)

• İstanbul'da "Osmanlı Karikatürü" adlı bir serginin açılması. (Bu dönem karikatürlerinin ilk kez toplu bir biçimde sergilenişi. Düzenleyen: Turgut Çeviker.)

• Nezih Danyal ile Kamil Masaracı'nın Ankara Çağdaş Gazeteciler Derneği tarafından düzenlenen yılın gazetecileri listesinde yer almaları.

• Ankara'da Anadolu Sanat Merkezi tarafından 1. Uluslararası Çizgi Film Festivali'nin düzenlenmesi. (1989'da hem Ankara'da, hem de İstanbul'da.)

• Altan Erbulak'ın ölümü. (Doğ: 1929. Karikatürcülüğününyanı sıra gazetecilik, tiyatro oyunculuğu, sunuculuk gibi gösteri sanatlarında da başarılı olan bu sanatçının *Hürmüz ile Cafer* ve *Kibar Hırsız* gibi çizgi romanlarının, *Bir Delinin*

Hatıra Defteri ve *Taş Arabası* gibi dizilerinin bulunması.)

• Derviş Pasin/ Ateş Benice stüdyolarında üretilen *Boğaç Han* adlı 50 dakikalık çizgi filmin Sinema Günleri '88 etkinlikleri arasında yer alması.

1988-1989

• Oğuz Aral'ın gülmece yönetmenliğini yaptığı *Gırgır* dergisinde yayınlanan karikatürleri başta Almanya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinde sergilemesi, bu sergiler nedeniyle yapılan söyleşilerde Türk gülünecesini tanıtıcı konuşmalar yapması.

1989

• İstanbul'da Gazanfer Ağa Medresesi'nde İstanbul Büyük Kent Belediyesi Mizah ve Karikatür Müzesinin açılması. (Müzenin ilk yöneticiliğine Erdoğan Bozok'un getirilmesi, onun yönetiminde çeşitli sergilerin düzenlenmesi, bir kitaplığın ve belgeliğin kurulması, açılan işliklerde özellikle gençlere yönelik eğitim-öğretim çalışmalarının yapılması.)

• Turhan Selçuk'a 8. İstanbul Kitap Fuarı Onur Ödülü'nün verilmesi.

• Dergilerinin el değiştirmesi nedeniyle Oğuz Aral ile Tekin Aral'ın *Gırgır* ile *Fırt* yöneticiliklerinden ayrılmaları, *Avni* ile *Fırfır* dergilerini çıkarmaya başlamaları. (Bunu izleyen aylarda çok sayıda yeni gülmece dergisinin çıkarak *Gırgır-Fırt* biçemi olarak adlandırılabilecek karikatür - çizgi öykü / çizgi roman anlayışını sürdürmeleri.)

• İtalya'nın Bordighera kentinde düzenlenen 43. Uluslararası Karikatür Yarışması'nda Kıbrıslı Hüseyin Çakmak'ın Altın Palmiye birincilik, Gümüş Palmiye ikincilik ödülleriyle Avrupa Konseyi Altın ve gümüş plaketlerini kazanması. (Kıbrıs Türk Karikatürcüler Derneği'nin kurucusu ve başkanı olan bu çizerin Altın Palmiye'yi kazanan en genç karikatürcü olması.)

• İsmet Lokman'ın Akşehir'de düzenlenen Uluslararası Nasrettin Hoca Karikatür Yarışması'nda birincilik ödülünü kazanması. (Bu karikatürcünün aynı yıl içinde Uluslararası Sedat Simavi Karikatür yarışmasında şeref mansiyonu, Türk Kütüphanecileri Derneği yarışmasında büyük ödül, Kimya Mühendisleri Odası yarışmasında büyük ödül, T.C. Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği yarışmasında birincilik ve Türkiye Ormancılar Birliği yarışmasında başarı ödülünü de kazanması.)

• İstanbul'da Karikatürcüler Derneği tarafından "Cemil Cem" adlı bir karikatür sergisinin düzenlenmesi. (Türk karikatürünün bu önemli çizerinin 1908-1912 yılları arasında *Kalem* ve *Cem* dergilerinde yayınlanmış yapıtlarından seçilerek hazırlanmış bir sergi.)

• İstanbul'da Karikatürcüler Derneği tarafından "Portreler" adlı bir karikatür sergisinin düzenlenmesi. (Ünlü çizerlerin portre karikatürlerinden bir seçkinin gösterildiği sergi.)

• İstanbul'da Karikatürcüler Derneği ile Kuzey Kıbrıs Karikatürcüler Derneği tarafından ortaklaşa düzenlenen "Kıbrıs Türk Karikatür Sergisi" adlı serginin açılması.

• İstanbul'da Türkiye Radyo Televizyon Kurumu tarafından 1. Canlandırma Sineması Semineri adlı toplantının düzenlenmesi.

• Hadi Uluengin'in "Avrupa Çizgi Romanında Türk İmajı" adlı araştırmasının *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanması. (12-15 oubat)

• *...ve Sinema* dergisinin Mart sayısını ağırlıklı olarak Türk canlandırma sinemasını konu alan yazılara ayırması.

1990

• Turhan Selçuk'un beş yıldan beri Fransız Kültür Bakanlığı'nın desteğiyle düzenlenmekte olan Saint-Esteve Ulusararası Karikatür Festivali'ne çağrılması. (Bu sanatçının festivale çağrılan ilk Türk karikatürcüsü olması, sergilenen

dört yapıtının da Saint-Esteve Çağdaş Sanatlar Müzesine alınması.)

• Selçuk Demirel'in *Eclats de Silence* (Sessizlik Çığlıkları) adlı yapıtının Fransa'da yayınlanması. (*Le Monde Diplomatique* (Diplomasi Dünyası) dergisi tarafından yayınlanan "Manière de Voir" (Görme Biçimleri) adlı dizinin 10. kitabı olan bu yapıt için derginin genel yayın yönetmeni Claude Julien ile yazı işleri müdürü Ignacio Ramonet'nin birer ön söz yazmaları. 98 sayfalık büyük boyutlu kitapta Demirel'in renkli ve siyah-beyaz 150'den çok çiziminin yer alması.

• İtalya'nın Marostica kentinde her yıl yapılan karikatür yarışmasının bu yılki büyük ödülünün Türkiye'den Muhammet Şengöze verilmesi. (Fanatikler ve Fanatizm konulu yarışmada Ahmet Erkanlı'nın da başarı ödül alması.)

• Türkiyeli beş derneğin bir araya gelerek ASTTU öncülüYünde Fransa'nın Strasbourg kentinde düzenledikleri kültür haftalarına Tan Oral'ın "Bu Dünya Kimin" adlı karikatür sergisi ve Selçuk Demirel'in de bir afiş sergisiyle katılmaları.

• Tan Oral'ın yapıtlarını Atina'da sergilemesi.

•.Tan Oral'ın İsviçre'nin Basel kentinde bulunan Sammlung Karikaturen Cartoons (Karikatür ve çizgi roman derlemi) adlı karikatür müzesinin 10. kuruluş yıldönümü nedeniyle düzenlenen sergi ve kutlama etkinliklerine çağrılı olarak katılması.

• Bu yıl içinde rekor sayılacak kadar çok karikatür ve (her zaman yayınlanan dergi ve kitapçıkların dışında) çizgi roman kitabının çıkması.

• Ramize Erer'in *Bir Bıyıksız* adlı karikatür kitabının yayınlanması. (İlk kez bir Türk kadın çizerin karikatürlerinin albüm biçiminde yayınlanması.)

• Necmi RızaAyça'nın bu yılki Burhan Felek Basın Hizmet Ödülünü alması.

• Kültür Bakanlığı tarafından çocuklara yönelik ve konularını ulusal söylencelerden ve öykülerle sözde ulusallaştırılmış öykülerden alan çizgi roman kitaplarının yayınlan-

maya başlaması. (Yazarlar: Mustafa Demirbaş, Osman Oktay, Ömer Seyfettin, Dilaver Cebeci, Emine Işınsu. Çizerler: Orhan ve Erhan Dündar.)

• *Milliyet Çocuk* dergisinin boyutlarını değiştirerek bir çizgi roman dergisi görünümünü alması. (Dergide çocuklara yönelik çizgi romanların yanı sıra büyükler için hazırlanmış çizgi romanların da yer alması. Türk çizerlerinin yapıtlarına da yer veren dergideki yabancı çizgi romanlara örnekler: *Hasbi Tembeler* (Beetle Bailey), *Bizim Can* (Dennis the Menace), *Bastır Viking* (Hagar), *Temel Reis* (Popeye), *Red Kit* (Lucky Luke), vb.)

1991

• Kültür Bakanlığı tarafından düzenli olarak verilen Kültür ve Sanat Büyük Ödülü'nün bu yılkini Karikatürcüler Derneği'nin alması.

• Karikatürcüler Derneği tarafından *Karikatürk '91* adlı toplu albümün yayınlanması. (Benzer yayın çalışmalarının daha sonraki yıllarda da sürmesi.)

• İstanbul'da *Son Kelaynak* adlı gülmece dergisinin çıkmaya başlaması. (Yazısız karikatüre ağırlık vermeye ve karikatürün sanatsal yanını öne çıkarmaya yönelik aylık bir dergi. Sahibi: Hasan Seçkin.)

• Trabzon'da *Karadeniz Hamsi* adlı gülmece dergisinin yayınlanmaya başlaması.

• İstanbul'da *Çizgi Roman Koleksiyon Dergisi* adlı derginin çıkmaya başlaması. (Ar Çizgi Roman Kulübü yayını olarak 15 günde bir çıkan dergide çeşitli çizgi romanların yanı sıra çizgi roman ve sanatçılarına ilişkin yazıların da yer alması. Sahibi ve sorumlu yönetmeni: Ali Recan.)

• İstanbul'da *Rr-Resimli Roman* ve *Zeplin* adlı çizgi roman dergilerinin yayınlanmaya başlaması. (Çizgi romanın ille gülmece dergilerinde yayınlanan bir tür olmadığını göstermek ve nitelikli yapıtları yayınlamak amacıyla yapılan ama yaşamları kısa olan girişimler.)

• Doçent Namık Ayvalıoğlu'nun "Dünyanın Kötü Yanları Da Var!" başlıklı yazısının *Doğan Kardeş* çocuk dergisinin eki olan *Doğan Kardeş Postası*'nda yayınlanması. (İstanbul Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Ayvalıoğlu'nun genel kanının tersine çizgi roman okumanın çocuklar için zararlı olmadıYını anlatması.)

• Selma Selçuker tarafından İstanbul'da "Yan Çizenler" adlı bir karikatür sergisinin düzenlenmesi. (Gerçek uğraşı karikatürcülük olmayan ünlü kişilerin yaptığı çizimlerden oluşan sergide Osmanlı padişahı II. Mehmet (Fatih), gazeteci yazar Abdi İpekçi, sinema oyuncusu Ayhan Işık, mimar Vedat Dalokay, tiyatrocu Vasfi Rıza Zobu, kaleci Cihat Arman'a kadar kırk ünlü kişinin karikatürlerinin yer alması. Sergiden önce Psikolog Dr. Mahpeyker Koçgündüz'ün "Karikatür Neden Çizilir?" adlı bir konuşma yapması.)

• 9. Uluslararası Sedat Simavi karikatür yarışmasında Ali Şükrü Fidan'ın yapıtının birinciliği kazanması.

• 11. Nasrettin Hoca karikatür yarışmasında Mustafa Bilgin'in yapıtının büyük ödülü alması.

• ABD'de Pelican yayınevi tarafından yayınlanan dünyanın en güzel karikatürleri albümünde Turhan Selçuk'un yapıtlarına geniş yer verilmiş olması.

• PTT tarafından çıkartılan bir anı pulu üstünde Cemal Nadir Güler'in çizgi roman tipi Amcabey ile Turhan Selçuk'un çizgi roman tipi *Abdülcanbaz*'ın yer alması.

• Osman Filiz'in ölümü. (Doğ: 1927.)

1992

• Turhan Selçuk'un 50. sanat yılı nedeniyle İstanbul'da bir "Abdülcanbaz Desenleri ve Karikatürler Sergisi" açması.

• Sivas Cumhuriyet Üniversitesi tarafından Turhan Selçuk'a onursal doktorluk verilmesi.

• Almanya'nın Hannover kentinde bulunan ve ünlü 19. yüzyıl karikatürcüsü Wilhelm Busch'un adına kurulmuş olan karikatür müzesinde Turhan Selçuk ile Semih Balcıoğlu'nun

yapıtlarının sergilenmesi. (Aynı çizerlerin yapıtlarının gene bu ülkedeki Münster ile çevresindeki kentlerde de sergilenmesi.)

• Dışişleri Bakanlığı Kültür Dairesi Başkanlığı tarafından düzenlenen ve Turhan Selçuk'un yapıtlarından oluşan "İnsan Hakları" konulu bir karikatür sergisinin Fransa'nın Strasbourg kentinde açılması. (Bu serginin açılışının Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından yapılması. Aynı serginin Türkiye'de açılmasının düşünülmemesine karşın Dışişleri Bakanlığının onu Amerika, Doğu Avrupa ülkeleri ve Japonya'da da açma önerileri. Serginin Avrupa'da ilgi görmesi, Alman ve Fransız televizyonlarında haber ve söyleşiler biçiminde duyurulması. Turhan Selçuk'un iki yapıtının Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Başkanlık Divanı ile Konsey Sekreteryası üyeleri tarafından bastırılan yeni yıl kutlama kartlarında kullanılması.)

• 10. Uluslararası Sedat Simav Karikatür Yarışması'nın gerçekleştirilmesi. (Bu yarışmanın yeryüzünün sayılı karikatür etkinliklerinden biri durumuna gelmesi. 1983'deki ilk düzenlenişinde 26 ülkeden 474 karikatürcünün katıldığı etkiliğe onuncu yılında 60 ülkeden 765 sanatçının katılması.)

• Nezih Danyal tarafından *Haydi Karikatür Çizelim*, Mümin Daban tarafından da *Abartılı Resim Sanatında Uygulamalı Karikatür Çizim Tekniği* adıyla hazırlanan ve karikatür çizimini öğretmeyi amaçlayan kitapların yayınlanması. (Bunların Türkiye'de yayınanan ilk bu tür kitaplar olması.)

• Ankara'da *Azerbaycan'dan Sevgi Elçileri* adlı kitabın yayınlanması. (Türkiye dışındaki Türk kökenli karikatürcülerin yapıtlarını toplu bir biçimde sunan ilk albüm. Yayınlayan: Nazım Geray, kitapta yer alan karikatürcüler: Hafiz Nesiroğlu, Nazim Seyidbeyli, Kâmet Velican, Adil Elçin, Bulud Kasımov, Seyran Caferli ve İdris Garib. Başında ressam Necefkulu İsmailoğlu'ndan üç tablo.)

• Türk Çizgi Filmciler Derneği adlı bir derneğin kurulması. (Amacı Türk çizgi filmciliğini geliştirmek, uluslararası düzeye ulaştırarak dünya çizgi film pazarında yer almasını

sağlamak olan derneğin kurucuları: Tonguç Yaşar, Erim Gözen, Cemal Erez, Ateş Benice, Tunç İzberk, Meral Erez, Orhan Büyükdoğan ve Derviş Pasin.)

• Ankara 4. Uluslararası Film Festivali "Çizgi Film" konulu karikatür yarışmasında büyük ödülü Kadir Doğruer'in kazanması. (Mahmut Tibet, Ahmet Erkanlı, Cumhur Gazioğlu, Muhammet Şengöz, Yaşar Babalık ve F. Gürcan Mermertaş'ın yapıtlarının da başarı ödülüne değer görülmesi.)

• 1992 Yunus Nadi Ödülü'nü karikatür dalında Eray Özbek ve Alpay Susuzlu'nun paylaşmaları.

• Karikatürcü Yurdagün Göker'in İstanbul Büyükşehir Belediyesi Karikatür ve Mizah Müzesi salonlarında İngiliz karikatürünü tanıtan bir konuşma yapması. (Karikatürün ortaya çıkışı ile bu ülkedeki gelişmesini konu alan bu konuşmanın daha sonra bir kez daha yinelenmesi.)

• Artık yaşamayan karikatürcülerin anısına sergiler düzenlenmesi. (Bu sergilerin daha sonraki yıllarda da sürmesi. Adına sergi düzenlenen karikatürcüler: Cemal Nadir Güler, Şadi Dinççağ, Mustafa Uykusuz, Altan Erbulak, Yalçın Çetin, Ramiz Gökçe, Burhan Solukçu, Nurettin Atalay.)

• İstanbul'da Fransız Kültür Merkezi'nin Altan Erbulak anısına bir sergi düzenlemesi.

• Japonya'da yayınlanan bir gazete tarafından Tokyo'da düzenlenen karikatür yarışmasında Mahmut Akgün'ün "Excellence" (yetkinlik) ödülünü kazanması. (Bu yıl 14.sü düzenlenen ve konusu "cesaret" olarak belirlenmiş olan bu uluslararası yarışmada Gürbüz Doğan Ekşioğlu'nun "onur mansiyonu", İsmet Lokman ve Enver Malkoç'un da "citation" (anma) ödüllerini kazanmaları.

• Amerika Birleşik Devletleri'nin önde gelen dergilerinden biri olan *The New Yorker* dergisinin Gürbüz Doğan Ekşioğlu'na iki kapak resmi sipariş etmesi. (Bunlardan birinin 6.1.1992 tarihinde yayınlanması, sanatçıyla 1993'de de benzer çalışmalar yapması için anlaşma imzalanması.)

• İstanbul'da Atatürk Kitaplığı'nda *Dünya* gazetesi yazarlarından Faruk Şüyun'un yönetiminde Türk karikatürü-

nün çeşitli sorunlarını ele alan tartışmalı konuşmalar dizisinin gerçekleştirilmesi. (Bu toplantıların 1993 başlarında da sürmesi.)

• Walt Disney Company ile Ana Yayıncılık arasında yapılan sözleşme uyarınca Walt Disney ürünlerine ilişkin yayın haklarının bu yayınevine verilmesi. (Bu yayınevi tarafından daha çok çocuklara yönelik *Disney Dünyası* adlı derginin çıkması: 1993.)

1993

• Karikatürcüler Derneği başkanlığına derneğin kurucularından Semih Balcıoğlu'nun seçilmesi.

• Semih Balcıoğlu'nun ellinci sanat yılı nedeniyle bir sergi açması.

• Turhan Selçuk'un insan haklarını konu alan ve daha önce Fransa'nın Strasbourg kentinde sergilenen karikatürlerinin Almanya'nın Nürnberg, Dortmund, Duisburg ve Stuttgart kentleriyle Avusturya'nın başkenti Viyana'da yinelenmesi.

• Ankara'da *Karikatür* adlı bir derginin çıkmaya başlaması. (Ankaralı çizerler tarafından çıkarılan derginin sanat aYırlıklı bir karikatür dergisi olacağı ve içinde kuramsal çalışmalara da yer verileceğinin bildirilmesi. Dergiyi çıkaranlar: Sait Munzur (yazı işleri müdürü), Metin Peker (yayın yönetmeni), Ali Fuat Süer, Metin Peker, Sait Munzur, Murat Özmenek, Yüksel Can, Bülent Okutan, Murat Sayın ve Anıl İnan (yayın kurulu üyeleri)

• Eray Özbek'in İtalya'da düzenlenen 13. Trento Uluslararası Gülmece Sergisi'nde birinci seçilmesi.

• Ali Şükrü Fidan'ın 13. Uluslararası Nasreddin Hoca Karikatür Yarışması'nda büyük ödülü kazanması. (İşitme özürlü bu sanatçının 9. Sedat Simavi yarışmasındaki başarısını bu yıl da Nasrettin Hoca yarışmasında yinelemesi.)

• İstanbul'da *Gül-Diken* adlı gülmece kültürü dergisinin yayınlanmaya başlaması. (Amacı aralarında karikatürle ilgili

olanlar da olmak üzere Türk gülmece kültüründe gereksinmesi duyulan temel metinleri yayınlamak olan derginin sahibi ve yayın yönetmeni: Turgut Çeviker.)

• Birsen ve Üstün Alsaç'ın *Türk Resim ve Yontu Sanatı* adlı yapıtlarının yayınlanması. (Grafik sanatları bir bütün olarak gören çalışmanın karikatür, çizgi roman ve çizgi filmi de bu yaratı alanlarıyla birlikte ele alması.)

• Asaf Koçak'ın öldürülmesi. (Doğ: 1959. Bu çizerin Sıvas olayları sırasında ozan, yazar ve düşünürlerin ölümüne yol açan yangında yaşamını yitirmesi.)

• *Gaddar Davut* adlı derginin çıkmaya başlaması. (Haftalık 7'den 77'ye komik-çizgi-roman dergisi olduğunu söyleyen dergiyi çıkaran: Nuri Kurtcebe.)

• Bulgaristan'da yayınlanan *Papagav* ("Papağan") adlı gülmece dergisinin Erdoğan Başol'un yapıtlarına sürekli yer vermeye başlaması.

DOKUZUNCU BÖLÜM

TÜRK KARİKATÜRÜ, ÇİZGİ ROMANI VE ÇİZGİ FİLMİNİN ÖNDE GELEN SANATÇILARI

Osmanlı İmparatorluğu - Tanzimat Dönemi

Ali Fuat Bey
Nişan G. Berberyan
Harutyan Hekimyan
Opçanadassis
Santr
Tınghır
Yusuf Franko Paşa

II. Meşrutiyet Dönemi

Cemil Cem
Sedat Nuri İleri
Halit Naci
A. Rigopulos
Ahmet Rıfkı
Sedat Simavi

Çizgi Olarak Tanzimat Geleneğini Sürdürenler

Mehmet Baha
Münir Osman
Cevat Nuri

Türkiye Cumhuriyeti Dönemi - Klasik Türk Karikatürü Dönemi

Cemal Nadir Güler
Ramiz Gökçe
Orhan Ural
Kozma Togo
Şevki Çankaya

Tarihten Çizgileriyle Tanınanlar

Salih Erimez

Çağdaş Türk Karikatürü Dönemi - 1950-A Kuşağı

Turhan Selçuk
Ali Ulvi Ersoy
Ferruh Doğan
Nehar Tüblek
Altan Erbulak
Eflatun Nuri Erkoç
Semih Balcıoğlu
Oğuz Aral
Mıstık (Mustafa Eremektar)

1950-A Kuşağı Karikatürcüleri Arasında Olmalarına Karşın Daha Sonra Çizerliği Sürdürmeyenler

Selma Emiroğlu Aykan
Orhan Doğu
Orhan Enez
Sinan Bıçakçıoğlu
Güngör Kabakçıoğlu
Nurettin Atalay
Nihat Bali
Attila Bayraktar

Yaşa Gazi
Halim Büyükbulut

1950'den Sonra da Karikatür Yapmalarına Kaşın Eski Anlayışı Sürdürenler

Necmi Rıza Ayça
Sururi Gümen
Hüseyin Mumcu

Klasik Anlayışla Karikatüre Başlamalarına Karşın 1950'den Sonra Kendini Yenilemiş Olanlar

Mim (Mustafa) Uykusuz
Şadi Dinççağ
Hulki Onaran

1950-B Kuşağı

Yalçın Çetin
Erdoğan Bozok
Tonguç Yaşar
Tan Oral
Tekin Aral
Yurdagün Göker
Nezih Danyal
Raşit Yakalı
Erdoğan Başol
Ali Galip Altunçul
Vehip Sinan
Cafer Zorlu
Zeki Beyner

1950-B Kuşağı Karikatürcülerinden Olmalarına Karşın Daha Sonra Çizerliği Sürdürmeyenler

Sade Yalçın (Yalçın Tüzecan)
Metin Gökçe
Bülent Şeren
Salim Tuncer
Burhan Solukçu

Yeni Türk Karikatürü Dönemi (1970 Sonrası Kuşağı) - Önde gelen gülmece dergilerinde çizenler

Latif Demirci
Hasan Kaçan
Can Barslan
Behiç Pek
Özden Ögrük
Ergin Ergönültaş
Nuri Kurtcebe
Kemal Aratan
Tuncay Akgün
İlban Erten
Galip Tekin
Bülent Arabacıoğlu
Şevket Yalaz
Ramize Erer
Gülay Batur
Sarkis Paçacı
Ohannes Şaşkal
Serhat Gürpınar
Mehmet Çağçağ
Tuncer Erdem
Doğan Güneş
Yavuz Taran
Soner Günday
Cengiz Üstün

Öteki dergi ve gazetelerde çizenler

İsmail Gülgeç
Behiç Ak
Piyale Madra
Haslet Soyöz
Ercan Akyol
Değer İskender
Murat Kürüz
Salih Memecan
Kamil Masaracı
Kemal Gökhan Gürses
Necdet Şen

Adını Yarışma, Sergi, Kitap Gibi Etkinliklerle Duyurmuş Olanlar

Gürbüz Doğan Ekşioğlu
Sami Caner
Kadir Doğruer
Sait Munzur
Ali Şükrü Fidan
İsmet Lokman

Fotomontajlarıyla tanınanlar

Öznur Kalender

Adını Ajanslar Aracılığıyla Dış Ülkelere Sattığı Karikatürlerle Duyurmuş Olanlar

Ziya Ramoğlu
Fethi Develioğlu
İbrahim Tapa

Yapıtlarını Posta Kartları Aracılığıyla Yayanlar

Mahmut Akgün
Sevdakar Çelik
Atila Damar
Muhittin Köroğlu
Erhan Turgut
Yalçın Turgut

Çizgi Roman ya da Dizileriyle Ünlenenler

Ratip Tahir Burak
Şahap Ayhan
Suat Yalaz
Sezgin Burak
Ergin Burak
Ayhan Başoğlu
Abdullah Turan

Fotoroman Tekniklerini Kullanan ya da Fotoğraflardan Yararlanan Çizgi Romancılar

Faruk Geç
Haldun Sevel

Çizgi Roman Anlatım Biçimini Eğitici Amaçlar Doğrultusunda Kullananlar

Niyazi Yoltaş
Mümtaz Arıkan

Magazin Karikatürii, Bant Haber

Bedri Koraman
Mesut Yavuz

Grafikçiliği, Resimleyiciliği Ağır Basanlar

Münif Fehim Özarman
Selçuk Demirel

Portre Karikatürcüleri

Faruk Alpkurt
Hikmet Duruer
Musa Kart
Semih Poroy

Başka Alanlarda Ünlü Olmalarına Karşın Karikatür de Yapmış oOanlar

Zahir Güvemli (Eleştirmen, yazar)
Sedat Simavi (Gazeteci, yayıncı)
Ali Sami Boyar (Ressam)
İhap Hulusi (Grafikçi)
Rauf İsmet Ulukut (Tiyatrocu)
İbrahim Ersaraç (Resim ve sanat tarihi öğretmeni)
Veysel Donbaz (Kazıbilimci)
Özcan Yaltı (Mimar)
Süavi Süalp (Gülmece yazarı, senaryocu)
Gani Müjde (Gülmece yazarı, senaryocu)
Refi Cevat Ulunay[(Gazeteci, yazar)
Cemal Süreya (Ozan, yazar. Charles Suarez takma adıyla portre karikatürleri)
İhsan Ünlüer (Hekim doktor, yazar)
Emre Senan

Karikatür, Çizgi Roman ve Çizgi Film Konusunda Kıramsal Çalışması Olanlar

Ferit Öngören
Turgut Çeviker

Atila Özer
Zühal Arınık
Hıfzı Topuz
Hilmi Yüceba
Üstün Alsaç

Karikatürcü ya da Çizgi Romancı Olmamasına Karşın Gülmece Dergisi Yayınlamış Olanlar

Teodor Kasap
Mehmet Tevfik
Salah Cimcoz
Baha Tevfik
Refik Halit Karay
Yusuf Ziya Ortaç
Aziz Nesin
İlhan Selçuk
Süavi Süalp

Çizgi Filmciler

Vedat Ar
Yüksel Ünsal
Orhan Büyükdoğan
Derviş Pasin
Tunç İzberk
Ateş Benice
Meral Erez
Cemal Erez
Ali Murat Erkorkmaz
Tahsin Özgür
Emre Senan
Atilla Ülkümen
Ateş Akyüz
Selçuk Aşkın
Nezih Demiral

Erim Gözen
Sertaç Ergin
Feride Yönel
Meral Simer

BİBLIYOGRAFYA

Yazarı / Derleyeni Bilinenler

Zühal Arınık, *Türkiye'de çizgi roman ve Turhan Selçuk'un Abdülcanbaz'ı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Estetik ve Sanat Tarihi Kürsüsü'nde hazırlanmış lisans çalışması, İstanbul, 1979 (Ayrıca bak: Abdülcanbaz külliyatı: 24, Milliyet Yayınları, İstanbul, tarih yok (1980'lerin başı))

Birsen Alsaç / Üstün Alsaç, *Türk Resim ve Yontu Sanatı*, İstanbul, 1993 (Resim ve grafik sanatları bir bütün olarak ele alan, karikatüre de bu çerçeve içinde yer veren bir çalışma)

Üstün Alsaç, "Abdülcanbaz - Bir Çizgi-Romanın Düşündürdükleri", *Yeni Dergi*, sayı 101, s. 26-45, 1973

Üstün Alsaç, "Çİ! ve Öteki Sanatlar", *Adam Sanat*, sayı 5, s. 45-59, (Çizgi romanı konu alan bir yazı), 1986

Üstün Alsaç, "Türk Karikatürü Üstüne Bir Döküm ve Eleştiri Denemesi", *Adam Sanat*, sayı 7, s. 55-66, 1986

Üstün Alsaç, "Türk Karikatürü Bir Yol Ayrımına Doğru Gidiyor", *Milliyet Sanat*, sayı 296, s. 29-30

Üstün Alsaç, "Türk Karikatüründe 1950 Kuşağı", *Adam Sanat*, sayı 85, s. 29-42, 1992

Semih Balcıoğlu / Ferit Öngören, *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü*, İş Bankası Kültür Yayınları 125, İstanbul, 1973

Semih Balcıoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Türk Karikatürü (1923-1983)*, İş Bankası Kültür Yayınları 245, Ankara, 1983

Ali Coşkun, *Karikatür Tarihi ve Ali Coşkun'dan bir Albüm*, Samsun, 1987

Turgut Çeviker, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Karikatürü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 4. cilt, s. 1091-1108

Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 1, Tanzimat Dönemi 1867-1878, İstibdat Dönemi 1878-1908*, Adam Yayınları, İstanbul, 1986 (Ayrıca bak: 3. küme)

Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 2, Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, Adam Yayınları, İstanbul, 1988

Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 3, Kurtuluş Savaşı Dönemi 1918-1923*, Adam Yayınları, İstanbul, 1991

Mümin Daban, *Abartılı Resim Sanatında Uygulanmalı Karikatür Çizim Tekniği*, FeKaBe Yayınları, İstanbul, 1992 (Kendi kendine karikatür çizmeyi öYreten bir kitap)

Nezih Danyal, *Haydi Karikatür Çizelim*, Martı Yayıncılık, Ankara, 1992 Kendi kendine karikatür çizmeyi öğreten bir kitap)

Ariel Dorfman / Armand Mattelart, *Emperyalist Kültür Sanayii ve W. Disney - Vakvak Amca Nasıl Okunmalı*, çeviren: Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977

Füsun - Altan Erbulak, *Delikır ile Kırmızı Başlıklı Seyirci*, Güneş Yayınları 7, İstanbul, 1989

Nazım Geray, *Azerbaycan'dan Sevgi Elçileri*, Kübra Kerimzade Hayratının bir kültür hizmeti, Ankara, 1992 (Hafiz Nesiroğlu, Nazim Seyidbeyli, Kâmet Velican, Adil Elçin, Bulud Kasımov, Seyran Caferli ve İdris Garib adlı çizerlerin yapıtlarından oluşan bir derleme)

Mehmet Günışın, *Çocuklar İçin Örnekleriyle Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*, Türkiye Yazıları Çocuk Kitapları Dizisi, Ankara, 1988 (Çeşitli karikatürcülerin yapıtlarından örneklerle)

Orhan Koloğlu, *Türkü Dünyaya Saydıran Adam*, Yeni Özgür İnsan Yayınları, Ankara, 1988 (Atatürk ve devrimleri nedeniyle yabancı basında değişen Türk imgesini önemli bir bölümü karikatürlerle yansıtan bir çalışma)

Tan Oral, "Türk Karikatürü'nün Yüz Yıllık Tarihine Kısa Bir Bakış", *Yansıma*, sayı 33 (Mizah ve karikatür özel sayısı), s. 152, 1974

Tan Oral, "Türk Karikatürü'nün Yüz Yıllık Tarihine Kısa Bir Bakış", *Yansıma*, sayı 34, s. 267, 1974

Tan Oral, "Türk Karikatürü'nün Yüz Yıllık Tarihine Kısa Bir Bakış", *Yansıma*, sayı 35, s. 305, 1974

Yusuf Ziya Ortaç, *Bizimi Yokuş*, Akbaba Yayınları, İstanbul, 1966 (Kimi yazarlarla karikatürcüleri anlatan bir kitap)

Ferit Öngören, "Türk Mizah ve Karikatürü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 5-6, s. 1425-1426, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983 (Aziz Nesin'in "Cumhuriyet Döneminde Gülmeceye Baskı: Markopaşa Örneği"; "Karikatürcüler Derneği"; Ferit Öngören'in "Girgır Olayı"; "Uluslararası Yarışmalarda Ödül Kazanan Karikatür Sanatçılarımız"; "Akşehir Nasreddin Hoca Karikatür Yarışması Sonuçları" başlıklı çerçeve yazıları ve örneklerle)

Ferit Öngören, "Karikatür", *Türkiye 1923-1974 Ansiklopedisi*, cilt 3, s. 881-887, Kaynak Kitaplar, İstanbul, 1974 (Kimi karikatürcülerin kısa yaşam öyküleri, "Karikatürde tip" adlı bir çerçeve yazısı ve çeşitli örneklerle)

Atila Özer, *Karikatür Sanatı ve Reklamcılık*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Teknolojisi ve Yaygın Eğitim Vakfı yayını 5, Eskişehir, 1988

Hıfzı Topuz, *50 Yılın Dünya Karikatürü 1935-1985*, Turgut Çeviker, Ferruh Doğan ve Tan Oral'ın katkılarıyla, basım yeri ve tarihi belirtilmemiş 18 fasikülük dergi ya da gazete eki (İstanbul, 1985 ?)

Hıfzı Topuz, *İletişimde Karikatür ve Toplum*, (1974'de Fransızca olarak yazılıp Paris'de basılan yapıtın Nuri Bilgin ve Nezihe Topuz tarafından Türkçeye çevrilip kimi eklerle yayınlanması), Eskişehir, 1986

Cemil Türün, "Türkiye'de Canlandırma Sineması - Bugünü ve Geleceği", *...ve Sinema*, sayı 7, s. 10, 1989

Yalvaç Ural (hazırlayan), *Ramiz Karikatür Albümü - Tombul Teyze, Sıska Dayı, Çömez ve Diğerleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1984

Yalvaç Ural (hazırlayan), *Cemal Nadir Karikatür Albümü - Dalkavuk, Salamon, Cumartesi Karikatürleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1984

Ayhan Yetkiner (hazırlayan), *Nasrettin Hoca'nın Torunları - Cumhuriyetin 50. yılında Türk Karikatüristleri*, İstanbul, 1973

Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle: Cemal Nadir*, İstanbul, 1950

Hilmi Yücebaş, *Cemal Nadir ve Amcabey*, İstanbul, 1955

Hilmi Yücebaş, *Cemal Nadir, Hayatı - Karikatürleri - Hatıraları*, İstanbul, 1957

Hilmi Yücebaş, *Karikatür Üstatlarımız Cem ve Ramiz / Hayatları - Karikatürleri* - Hatıraları, İstanbul, 1959

Yazarı / Derleyeni Bilinmeyenler

Başlangıcından Bugüne Türk Karikatürü, Karikatürcüler Derneği, Cem Yayınevi, İstanbul, 1971

Dünkü Mizahımızdan Yazı ve Çizgiler, Hürriyet Kütüphanesi, İstanbul, tarih belirtilmemiş

Karikatürcüler Derneği Tüzüğü, yer belirtilmemiş, 1986

Saul Steinberg Sanatı ve Çizgileri, Yarın Yayınları, özel dizi 2, Ankara, 1984 (Karikatür sanatını etkilemiş bu çizerin yapıtlarını toplayan bir çalışma)

Tef ve Dünya Karikatüristleri Albümü, Çağlayan Yayınevi, İstanbul, 1955

Trabzonlu Karikatüristler, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1989

Türk Karikatüristleri 1962, Türkiye Gazeteciler Sendikaları Federasyonu, (İstanbul, 1962)

Türk Mizahının Öncüleri, Milliyet Gazetesi tarafından verilen 18 fasikülük ek, İstanbul, tarih belirtilmemiş Adam Yayınları

Türk Karikatür Tarihinden Derlenmiş Karikatür Kitapları Dizisi - Yayına hazırlayan: Turgut Çeviker.
Ali Fuat Bey, *Osmanlı Tokadı*, İstanbul, 1986
Nişan G. Berberyan, *Terakki Edelim Beyler*, İstanbul, 1986
Anonim, *Tanzimat İmzasız Karikatürler Antolojisi*, İstanbul, 1986
Anonim, *Burun Abdülhamit Karikatürleri Antolojisi*, İstanbul, 1988
Anonim, *Meşrutiyet İmzasız Karikatürler Antolojisi*, İstanbul, 1989
Halit Naci, *Karagöz'ün Gör Dediği*, İstanbul, 1989
Cemil Cem, *Silah ve Meşale*, İstanbul, 1989
Ramiz Gökçe, *Gir, Kapanıyorum*, İstanbul, 1992
Ahmet Rıfkı, *Karşı, İstanbul, 1993* (Ferit Öngören'in "Hain Rıfkı" adlı bir yazısıyla)
Sedat Simavi, *Paramparça - Yeni Zenginler - Harp Fakirleri*, İstanbul, 1993